

Πολιτική και κοινωνική συμμετοχή: πραγματικότητα και αυταπάτη Η αντοχή του κυρίαρχου παραδείγματος: ανισότητα και μετα-δημοκρατία¹

Του Δημήτρη Χαράλαμψη
Καθηγητή Πολιτικής Επιστήμης
Στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης
Της Σχολής Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών
Του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και
Προέδρου της Ελληνικής Εταιρίας Πολιτικής Επιστήμης

Η στροφή στην ακραία εκδοχή της αγοράς

Η λεγόμενη «νεοφιλελεύθερη στροφή» ή «στροφή της ανισότητας» σύμφωνα με τον Atkinson² χαρακτηρίζεται καθοριστικά από τη σταδιακή έκπτωση της μεταπολεμικής κεϋνσιανής συναίνεσης, την με αυτήν συνδυασμένη επιταχυνόμενη έξαρση της κοινωνικής ανισότητας και την προϊούσα ασυμμετρία της παγκόσμιας οικονομικής ανισορροπίας, όπως και τη σταδιακή μετάθεση του κέντρου βάρους της παγκόσμιας μεταποιητικής διαδικασίας στην Κίνα.

Το τέλος του κεϋνσιανού οικονομικο-κοινωνικού παραδείγματος εισάγεται ιστορικά με το τέλος της ισχύος της συμφωνίας του Bretton Woods το 1971 λόγω του πολέμου του Βιετνάμ. Η συμφωνία είχε θεμελιώσει και σταθεροποιήσει το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα και είχε κάνει δυνατή τη συγκρότηση του κοινωνικού κράτους σε εθνικό πλαίσιο στις βιομηχανικές χώρες του Δυτικού κόσμου μετά τον II Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το πρώτο συγκεκριμένο πολιτικό βήμα προς το νέο παράδειγμα της ακραίας εκδοχής της αυτορυθμιζόμενης αγοράς γίνεται στη Χιλή το 1973 με το πραξικόπημα Pinochet εναντίον της κυβέρνησης Allende και την επιβολή της πιο ωμής μορφής της νεοφιλελεύθερης πολιτικής.

Στον μητροπολιτικό κόσμο η εισαγωγή στο νέο παράδειγμα γίνεται πανηγυρικά με την εκλογή της Margaret Thatcher στο Ηνωμένο Βασίλειο το 1979 και με την εκλογή του Ronald Reagan το 1980 στις Η.Π.Α.

Η κεντρική ιδέα της νεοφιλελεύθερης στροφής εστιάζεται στο μικρότερο κράτος και την απορύθμιση. Η υποχώρηση των ρυθμιστικών κανονιστικών δεσμεύσεων της αγοράς, καθορίζει πλέον, από το τέλος της δεκαετίας του 1970 και μετά και ακόμη πιο απόλυτα μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού/κομμουνισμού το 1989/90, την πορεία των κοινωνιών σε πλανητικό επίπεδο, αφού το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ανέδειξε το καπιταλιστικό σύστημα, την οικονομία της αγοράς στο μοναδικό οικονομικό σύστημα του

---

¹ Ο Jacques Rancière εισήγαγε πρώτος στην επιστημονική συζήτηση την έννοια της μετα-δημοκρατίας. Πρβλ. Jacques Rancière: *Demokratie und Postdemokratie*, στο Jacques Rancière, Alain Badiou: *Politik der Wahrheit*, Taria+Kant, Wien 1996, σελ. 119-156. Δες και Collin Crouch: *Post-Democracy*, Wiley, New York 2004.

² Anthony Atkinson, *Inequality. What can be done?*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts, London 2015 δες και: Thomas Piketty, *Le Capital au XXIe siècle*, Seuil, Paris 2013, Mark Blyth, *Austerity. The History of a Dangerous Idea*, Oxford University Press, Oxford and London 2019 και Branko Milanovic, *Die ungleiche Welt. Migration, das eine Prozent und die Zukunft der Mittelschichten*, Suhrkamp Verlag, Berlin 2016.

πλανήτη. Η ένταξη της Κίνας σε αυτό μετά τη νέα οικονομική στρατηγική του Teng-Xiao-Ping το 1978 και τη συμμετοχή της Κίνας στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (WTO) το 2001 ολοκλήρωσε ουσιαστικά την καθολική διάσταση του φαινομένου.

Χωρίς να προχωρήσουμε βαθύτερα στην ανάλυση του φαινομένου της απορύθμισης, θα πρέπει να παρατηρήσουμε τρία στοιχεία που εμφανίζονται ως καθοριστικά για την πορεία της παγκόσμιας οικονομίας προς αυτή την κατεύθυνση:

- A. η ξαφνική και ιστορικά μοναδική σε μέγεθος αναδιανομή πόρων σε παγκόσμια κλίμακα λόγω της πρώτης και της δεύτερης πετρελαϊκής κρίσης, που αποδέσμευσαν κεφάλαια από την παραγωγική διαδικασία, τα οποία αναζήτησαν τάχιση και άμεση κερδοφορία εκτοξεύοντας τον όγκο των χρηματιστηριακών συναλλαγών στα ύψη (πετροδολάρια), αυξάνοντας με εκπληκτικό τρόπο την παγκόσμια κυκλοφορία των κεφαλαίων και τον πληθωρισμό των χρηματιστηριακών αξιών και οδήγησαν στην αντιπαραγωγική και κερδοσκοπική κατεύθυνση των επενδύσεων. Η διαδικασία αυτή υποβοηθήθηκε καθοριστικά από την αποδέσμευση του δολαρίου από τον κανόνα χρυσού στην οποία προχώρησε η κυβέρνηση Νίξον, λόγω του γιγάντιου κόστους του πολέμου του Βιετνάμ, ωστόσο στην πράξη η αποδέσμευση ήταν ήδη πραγματικότητα πριν από τη σχετική απόφαση της αμερικανικής κυβέρνησης³. Αυτή η αποδέσμευση απελευθέρωσε τις νομισματικές ισοτιμίες (το τέλος του διεθνούς συστήματος σταθερών ισοτιμιών, που ήταν ο κεντρικός πυλώνας της παγκόσμιας σταθερότητας της συμφωνίας του Bretton Woods) και διεύρυνε με μοναδικό τρόπο το πεδίο της κερδοσκοπίας.
- B. Η από τα μέσα/τέλη της δεκαετίας του εξήντα και κυρίως από τη δεκαετία του εβδομήντα και μετά, εμφάνιση στην παγκόσμια οικονομία ανταγωνιστικών, προς τις κλασικές βιομηχανικές κοινωνίες της Δύσης, οικονομιών. Αρχικά εμφανίζεται στο προσκήνιο η Ιαπωνία και στη συνέχεια οι λεγόμενες τίγρεις της Νοτιοανατολικής Ασίας (ενδεικτική η ιαπωνο-φοβία στις Η.Π.Α. τη δεκαετία του ογδόντα), οι οποίες κατέρρευσαν με την κρίση του 1997/98 (οι «χάρτινες τίγρεις» όπως ονομάστηκαν μετά την κρίση), για να φτάσουμε σήμερα στον καθοριστικό ρόλο των αναδυόμενων οικονομιών των χωρών του BRIC (Βραζιλία, Ρωσία, Ινδία, Κίνα) και ιδιαίτερα της Κίνας. Αυτές οι νέες ανταγωνιστικές οικονομίες, εκ των οποίων η Βραζιλία είναι η πιο προβληματική, διέθεταν ένα καθοριστικό ανταγωνιστικό πλεονέκτημα έναντι των δυτικών οικονομιών. Η βιομηχανική παραγωγή τους, εκτός από τη χρήση φθηνής εργατικής δύναμης, ήταν απαλλαγμένη από το κόστος των λεγόμενων έμμεσων μισθών,

---

³ Γενικότερα για την προβληματική αυτή: Δημήτρης Χαραλάμπης, Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του ανθρώπου στη Νεωτερικότητα: Πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1998. Για το θέμα της αποδέσμευσης του δολαρίου από τον κανόνα χρυσού (σταθερή ισοτιμία μετατρεψιμότητας του δολαρίου σε χρυσό ως θεμέλιο της συμφωνίας του Bretton Woods) η συνοπτική ανάλυση του Roger Lowenstein, "The Nixon Shock!" στο Bloomberg Businessweek August 8-14 2011 σελ. 74-78. Για το τι σήμαινε για τις Η.Π.Α. αλλά και για την παγκόσμια οικονομία η λειτουργία του δολαρίου ως ουσιαστικά διεθνούς νομίσματος συναλλαγών και αποθεμάτων και τι σημαίνει η σταδιακή εκθρόνισή του από αυτή τη θέση. Πρβλ. Barry Eichengreen, Exorbitant Privilege. The Rise and Fall of the Dollar, Oxford University Press, Oxford 2011.

αφού το κράτος πρόνοιας, το κοινωνικό κράτος, ήταν άγνωστο σ' αυτές. Αντίθετα, οι συνθήκες εργατικής πειθαρχίας (Ιαπωνία), ή οι συνθήκες ανελευθερίας, επέτρεπαν την υπερεκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού και μάλιστα υπό όρους κοινωνικής αποδοχής, αφού η ενσωμάτωση στην παγκόσμια αγορά παρουσιάζεται για τις κοινωνίες αυτές για πρώτη φορά ως μοναδική ευκαιρία εξόδου από την απόλυτη φτώχεια.

Αποτέλεσμα αυτού του νέου διεθνούς ανταγωνισμού ήταν η πίεση στα συνδικάτα και η σταδιακή ανάσχεση των μηχανισμών πρόνοιας και αποδυνάμωσης του κοινωνικού κράτους, ώστε να πιεστεί προς τα κάτω το άμεσο και έμμεσο κόστος της εργασίας και γενικότερα το κόστος υλικής αναπαραγωγής της κοινωνίας.

Γ. Η εμφάνιση του φαινομένου του στασιμοπληθωρισμού, ο οποίος οδήγησε στην αλλαγή της χρηματοπιστωτικής πολιτικής των κεντρικών τραπεζών με την αντιπληθωριστική αύξηση των επιτοκίων (FED υπό την διοίκηση Volcker), στη συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους και στην πορεία προς την απορύθμιση – απελευθέρωση του κεφαλαίου από τους όρους τιθάσευσης της βίας της αγοράς που είχε διαμορφωθεί κατά την περίοδο της «χρυσής» μεταπολεμικής τριακονταετίας⁴.

Το κεφάλαιο δεν ήταν διατεθειμένο να αποδεχθεί πια το κόστος των άμεσων και έμμεσων μισθών, αφού μάλιστα, όπως ήδη αναφέρθηκε, παρουσιάζονται νέα πεδία με γιγάντιες επενδυτικές δυνατότητες μέσα από την αναδιάρθρωση του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας.

Οι προοπτικές κέρδους των επενδύσεων σε χώρες χαμηλού κόστους της εργασίας (αργότερα αυτό ισχύει και για επενδύσεις υψηλής τεχνολογίας, ιδιαίτερα στην Ινδία και στην Κίνα) και ανύπαρκτου κοινωνικού κράτους ήταν και είναι τεράστιες και συγχρόνως διαμορφώνουν συνθήκες διεθνούς ανταγωνισμού που εξουδετερώνουν βαθμιαία τη διαπραγματευτική δύναμη των συνδικάτων στις μητροπολιτικές κοινωνίες.

Η μετεγκατάσταση της παραγωγής σε χώρες όπου δεν υφίσταται διαπραγμάτευση μεταξύ των πόλων κεφάλαιο-εργασία εφόσον α) και μόνο το γεγονός της απασχόλησης εξασφαλίζει καλύτερευση των συνθηκών ζωής σε σχέση με την απέραντη φτώχεια του πρόσφατου παρελθόντος και β) κάθε φωνή διαμαρτυρίας από πλευράς των εργαζομένων πνίγεται από το κράτος βίας των ολοκληρωτικών καθεστώτων πράγμα που είναι προφανές σε χώρες όπου η διατήρηση του κομμουνιστικού καθεστώτος συμβαδίζει με την ενσωμάτωση στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα. Η περίπτωση της Κίνας είναι η κατεξοχήν ενδεικτική, γιατί λόγω α) και β) έχει μεταβληθεί στο παγκόσμιο κέντρο βιομηχανικής παραγωγής. Αυτή η θέση της Κίνας στον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας σταδιακά οδηγεί στη βαθμιαία αύξηση των μισθών και, λόγω αυτού, στην υποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από ρομπότ προκειμένου

---

⁴ Αυτή η έννοια υπήρχε στη γαλλική βιβλιογραφία αλλά εντάχθηκε συστηματικά στη σύγχρονη επιστημονική πολιτική-οικονομική-κοινωνική ανάλυση του μεταπολεμικού κόσμου μέσα από την ανάλυση του Piketty, ο οποίος την χρησιμοποίησε για την διάκριση των περιόδων.

έτσι να διατηρηθεί το συγκριτικό πλεονέκτημα του χαμηλού κόστους, να αντιμετωπιστεί η γήρανση του πληθυσμού και ταυτοχρόνως να αυξηθεί η ανταγωνιστικότητα με τη χρήση της τεχνητής νοημοσύνης.

Υπό αυτές τις συνθήκες ανατρέπεται ουσιαστικά η θεμελιώδης λογική της λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος ως συστήματος ανταγωνιστικής – διαπραγματευτικής σχέσης δύο αντιθετικών πόλων, οι οποίοι λύνουν την ανταγωνιστική τους αντίθεση μέσω της επίτευξης ενός νέου επίπεδου αναδιαμόρφωσης της ανταγωνιστικής-διαπραγματευτικής σχέσης. Αυτή η ακολουθία σύγκρουσης και συναίνεσης που καθορίζει την ανταγωνιστική σχέση των δύο πόλων αποτέλεσε την κεντρική ιδέα της κατανόησης του κεφαλαίου ως κοινωνικής σχέσης στο *Κεφάλαιο* του Marx (ο Πουλαντζάς, στο τελευταίο έργο του, αναφέρεται σε μια «relation relationaire»).

Θα μπορούσε να πει κανείς ότι και συμβολικά πλέον η ήττα των εργατικών συνδικάτων ορυχείων και μετάλλου, υπό την ηγεσία του Scargill το 1984 μετά από τη μοναδική ιστορικά αντιπαράθεσή τους με την κυβέρνηση Thatcher σήμανε το τέλος της εργατικής τάξης ως διαπραγματευτικής δύναμης στο δίπολο κεφάλαιο – εργασία.

Η σχέση κεφαλαίου – εργασίας, όπως την αναλύει ο Marx βιώνοντας τη βιομηχανική επανάσταση και την καταγράφει στον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* στο κεφάλαιο για την εργάσιμη μέρα, φαίνεται να τελειώνει ως η κλασική περίοδος της βιομηχανικής κοινωνίας με αυτή την εργατική ήττα του 1984 και πάλι στη χώρα-μήτρα της βιομηχανικής επανάστασης.

Το κοινωνικό κράτος υποχωρεί, όχι απαραίτητα ή τουλάχιστον όχι άμεσα, ως ποσοστό του κρατικού προϋπολογισμού, αλλά κυρίως ως μηχανισμός λήψης αποφάσεων, αφού η τριμερής ενορχηστρωμένη δράση εργοδοσίας-συνδικάτων-κράτους αποτέλεσε την κορύφωση⁵ του κοινωνικού κράτους ως διαδικασίας λήψης αποφάσεων. Η πίεση στα συνδικάτα και η υποχώρηση του ρόλου τους στην τριμερή αυτή διαδικασία λήψης αποφάσεων σήμανε τη σταδιακή αναδιάρθρωση της ισορροπίας συμφερόντων, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, στις βιομηχανικές κοινωνίες στην τριακονταετία μετά τον πόλεμο στο πλαίσιο της διεθνούς σταθερότητας που είχε εξασφαλίσει η συμφωνία του Bretton Woods.

Η αναδιάρθρωση της (άνισης) ισορροπίας συμφερόντων (της θεσμικής ενσωμάτωσης της πάλης των τάξεων, κατά τον Dahrendorf) σημαίνει ότι η ισορροπία αυτή

---

⁵ Για το κράτος πρόνοιας και το κοινωνικό κράτος δεξ και Costa Esping –Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity Press, Cambridge 1990, Ulrich von Alemann / Rolf G. Heinze, *Kooperativer Staat und Korporatismus: Dimensionen der Neo-Korporatismusdiskussion* στο: Ulrich von Alemann (Hrsg.): *Neokorporatismus*, Campus, Frankfurt/New York 1981, Philippe Schmitter, *Neocorporatism and the State* στο: Wyn Grant (ed.), *The Political Economy of Corporatism*, Mc Millan, London 1985, Π. Γετίμης, Δ. Γράβαρης (επιμ.), *Κοινωνικό Κράτος και κοινωνική πολιτική. Η σύγχρονη προβληματική*. Θεμέλιο, Αθήνα 1993 και Διονύσης Γράβαρης, *Κρίση του Κοινωνικού Κράτους και Νεωτερικότητα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1997.

μεταλλάσσεται και διαμορφώνεται σταδιακά σε μία όλο και μεγαλύτερη ανισορροπία στις κοινωνικές σχέσεις, ενώ οι θεσμοί του κοινωνικού κράτους απαξιώνονται.

Η πλευρά του κεφαλαίου επιβάλλει όλο και πιο αποτελεσματικά τους όρους της και τον μονοπολικό χαρακτήρα των αποφάσεων, ενώ η κρατική πολιτική (συντηρητική ή σοσιαλδημοκρατική) εντάσσεται στους νέους όρους κοινωνικής ανισότητας. Αυτή η σταδιακή διαδικασία είναι ασφαλώς μια διαδικασία εξάρθρωσης των θεσμών και μηχανισμών τιθάσευσης της βίας της αγοράς. Είναι μια διαδικασία απορρύθμισης των όρων λειτουργίας της αγοράς, δηλαδή μια διαδικασία απελευθέρωσης της αγοράς από τους ρυθμιστικούς, δεσμευτικούς όρους λειτουργίας της. Αυτή η απελευθέρωση εισάγει πλέον τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης, αφού μόνο μέσω της απορρύθμισης μπορεί το κεφάλαιο να λειτουργήσει ουσιαστικά ανεξέλεγκτα, πέρα από εθνικές δεσμευτικές ρυθμίσεις και σε ένα εκ των πραγμάτων αρρύθμιστο διεθνές περιβάλλον⁶.

Η κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου

Αυτή η σταδιακή απελευθέρωση του κεφαλαίου, η απελευθέρωση του δηλαδή από τους όρους παραγωγής και διανομής-αναδιανομής που επέβαλε η ισορροπία κοινωνικών συμφερόντων την οποία εξέφραζε το κοινωνικό κράτος, επέτρεψε μια νέα επενδυτική ευελιξία και έθεσε σε λειτουργία δύο νέες κερδοφόρες τάσεις της επενδυτικής δραστηριότητας: α) τον αυξανόμενο προσανατολισμό των επενδύσεων σε οικονομίες με ελάχιστο κοινωνικό κόστος (χαμηλό εργατικό κόστος, χαμηλό κόστος εργατών και επιστημόνων, ανύπαρκτο κόστος κοινωνικής πρόνοιας, αυταρχικές πολιτικές δομές κοινωνικής πειθαρχίας κλπ.), τάση καθοριστικά συνεικονούμενη από τις νέες τεχνολογίες που επιτρέπουν την απελευθέρωση της διαδικασίας παραγωγής από χωροχρονικά όρια⁷ και, κυρίως β) αυτή η απαγγίστρωση από τις δεσμεύσεις της ανάγκης διατήρησης ισορροπιών και συνοχής, ανοίγει τον δρόμο για μαζικές επενδύσεις έξω από την παραγωγική διαδικασία και πολλαπλασιάζει και μάλιστα με γεωμετρική πρόοδο, τις κερδοσκοπικές επενδύσεις στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Επενδύσεις γιγάντιας κερδοφορίας, οι οποίες πολλαπλασιάζουν τα κέρδη, τα οποία συσσωρεύονται και επανεπενδύονται κερδοσκοπικά. Αφού περιθωριοποιείται πλέον ο κοινωνικός ανταγωνισμός, οι επενδύσεις στην χρονοβόρα, ασφαλώς όχι τόσο κερδοφόρα και μακροπρόθεσμο αποτελέσματος, παραγωγική διαδικασία εγκαταλείπονται, ή υποχωρούν καθοριστικά. Τα λεγόμενα «καινοτόμα» προϊόντα του χρηματοπιστωτικού συστήματος που χαρακτηρίζουν την χρηματοπιστωτική επενδυτική δραστηριότητα στο τέλος του 20ού

---

⁶ Δες και Δημήτρης Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση. Πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος: Η έννοια του ανθρώπου στη Νεωτερικότητα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα/Εξάντας, Αθήνα 1998. Επίσης για την αποδέσμευση της οικονομικής διαδικασίας από το πολιτικό(εθνικό) πλαίσιο και τις επιπτώσεις, α.α. Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, W.W. Norton, New York 2011 και για την αναγκαία επανενεργοποίηση της πολιτικής ως απάντηση στην χρηματοπιστωτική και δημοσιονομική κρίση α.α.: Gordon Brown, *Beyond The Crash. Overcoming the first crisis of Globalization*, Simon and Schuster. London-New York 2010.

⁷ α.α. πρβλ. Δημήτρης Χαραλάμπης (1998) κυρίως σελ. 191 κ.επ.

αιώνα και στις αρχές του 21ου, είναι συνέπεια αυτής της διαδικασίας απορύθμισης και έκπτωσης της εξισοροποιητικής αναδιάρθρωσης των κοινωνικών σχέσεων που είχε επιτευχθεί με το New Deal στις Η.Π.Α. και κατά την πρώτη μεταπολεμική τριακονταετία σε ολόκληρο τον βιομηχανικό κόσμο.

Το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο κυριαρχεί. Ασφαλώς το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο αποτελεί καθοριστικό στοιχείο της πραγματικής οικονομίας, γιατί χωρίς αυτό, η πραγματική οικονομία δε μπορεί να κινηθεί⁸. Όμως μέσα από αυτές τις συνθήκες υπέρβασης των μεταπολεμικών όρων κοινωνικής ενσωμάτωσης διαμορφώνεται αυτή η νέα μορφή επενδυτικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για την υποχώρηση της κλασικής λειτουργίας των τραπεζών στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας⁹ και την ανάδειξη της άμεσης τραπεζικής επένδυσης σε χρηματοπιστωτικά προϊόντα κατεξοχήν κερδοσκοπικού χαρακτήρα¹⁰, στην κυρίαρχη και υψηλότατης απόδοσης μετάλλαξη του τραπεζικού συστήματος. Αυτή η κυρίαρχη τάση, που χαρακτηρίζει πλέον το χρηματοπιστωτικό σύστημα, οδηγεί στην αποδέσμευση της λειτουργίας των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών επενδύσεων από την πραγματική οικονομία και οδηγεί στην ανορθολογική¹¹ κερδοσκοπική υστερία, αποτέλεσμα και συνέπεια της οποίας ήταν η κρίση

---

⁸ Για τη σχέση παραγωγής και τραπεζικού κεφαλαίου και το ρόλο των τραπεζών στην οικονομία και την οικονομική ανάπτυξη αναλυτικά: Niall Ferguson, *Der Aufstieg des Geldes*. Econ/ Ullstein, Berlin 2009 και Thomas Piketty (2013)

⁹ Την κλασική λειτουργία των τραπεζών ως τροφοδότη των επενδύσεων στο πλαίσιο της παραγωγικής διαδικασίας κατά το απόγειο της βιομηχανικής περιόδου αναλύει ο Ferguson στη βιογραφία του Siegmund Warburg, Niall Ferguson, *High Financier. The Lives and Time of Siegmund Warburg*, Allen Lane, London 2010.

¹⁰ Η κερδοσκοπική στροφή πραγματοποιείται ουσιαστικά και μεταβάλλεται σε κυρίαρχη μορφή της λειτουργίας του κεφαλαίου στις Η.Π.Α. και στον δυτικό κόσμο γενικότερα μετά την κατάργηση του Glass-Steagall Act του 1933 το 1999 από την κυβέρνηση Clinton (Gramm – Leach – Bliley Act του 1999). Ο νόμος του 1933, κεντρική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Roosevelt, προέβλεπε τον διαχωρισμό των κλασικών τραπεζών από τις επενδυτικές τράπεζες (investment banks), ως μέτρο για την αποφυγή της επανάληψης της κρίσης του 1929. Η κατάργηση του νόμου αυτού άνοιξε τον δρόμο στην «καινοτομία» των δομημένων παραγωγών και στην χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Το 2010 ο Πρόεδρος Obama ανέθετε στον Paul Volcker, πρόεδρο της FED μεταξύ 1979 και 1987 και οικονομολόγο διεθνούς κύρους, ο οποίος, ως πρόεδρος της FED, είχε πετύχει να ελέγξει τον καλπάζοντα πληθωρισμό στις Η.Π.Α., να διατυπώσει μια νέα ρύθμιση, η οποία θα επανέφερε τον διαχωρισμό που είχε καταργηθεί το 1999. Η πρόταση του Volcker, ενσωματωμένη στον ρυθμιστικό νόμο Dodd-Frank Act, για την επαναρύθμιση των τραπεζών, γνωστή ως Volcker-Rule, δεν υλοποιήθηκε πλήρως λόγω της τεράστιας πίεσης των lobbies των επενδυτικών τραπεζών. Ουσιαστικά οι επενδυτικές τράπεζες πέτυχαν να περιοριστεί η ρύθμιση μόνο στην αύξηση των αναγκαιών ιδίων κεφαλαίων, πράγμα που οδήγησε τον Volcker σε παραίτηση. Η κατάργηση ακόμη και αυτών των περιορισμένων ρυθμίσεων του Volcker είναι κεντρικός στόχος του Trump. Για το ρόλο του Volcker πρβλ. και Otto Faller, “Der alte Mann und das Mehr” στο “Zeit Magazin”, “die Zeit”, 4.8.2011, Nr. 32 σελ. 24-27 και Jeff Madrick, *The Wall Street Leviathan* στο: *The New York Review of Books*, April 28 – May 11, 2011, σελ. 70-73.

¹¹ Ο Adam Smith θεωρούσε ότι ο άνθρωπος ακολουθεί οικονομικούς στόχους και για να πετύχει τους στόχους αυτούς λειτουργεί ορθολογικά σε ένα πλαίσιο αγοράς, όπου όλοι λειτουργούν ορθολογικά προς ίδιον όφελος με θετικά αποτελέσματα για όλους. Παρ’ όλο που ο ορθολογισμός του Adam Smith δεν μπορεί να εκληφθεί εκτός κοινωνίας και εκτός της ηθικής της κοινωνικής αναπαραγωγής, όσο εγωκεντρικό και αν είναι το ίδιον συμφέρον (η «θεωρία των ηθικών συναισθημάτων» αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της φιλοσοφίας του Adam Smith), ο υποτιθέμενος ορθολογισμός της αγοράς προϋποθέτει ένα αυτοποιούμενο (Luhmann) αυτοαναφερόμενο κλειστό σύστημα, το οποίο είναι μία

του 2007/2008. Αυτή η απορύθμιση της αγοράς, ως έκφραση της δραματικής έκπτωσης της κοινωνικής ενσωματωτικής ισορροπίας και της θεμελίωσης της κοινωνικής ανισότητας,

---

εξω-κοινωνική, εξω-πολιτική κατασκευή. Για την «κλειστή» αυτή συστημική κατασκευή, όπου τα πραγματικά υποκείμενα δεν υπάρχουν και υποκείμενο του πράττειν είναι η κατασκευή του homo economicus, η κοινωνική πραγματικότητα των σχέσεων εξουσίας και της κοινωνικής ανισότητας, όπως και οι όποιες πολιτικές παρεμβάσεις είναι αποκλίσεις από το μοντέλο του ορθολογισμού της αγοράς. Όμως αυτό το μοντέλο – παράδειγμα της λογικής της ατομικής ιδιοποίησης είναι ένα παράδειγμα ανισότητας και δια της (οικονομικής) βίας αποδοχής των όρων που θέτει. Επειδή το ίδιο το κεφάλαιο ως η ειδοποιός κοινωνική σχέση που συγκροτεί την καπιταλιστική κοινωνία και την υπαγωγή της κοινωνικής παραγωγής – αναπαραγωγής σε ένα ιστορικά συγκεκριμένο παράδειγμα υλικής παραγωγής και διανομής είναι μια ανταγωνιστική σχέση, η οποία λειτουργεί μέσω συγκρούσεων και συναινέσεων που επιτυγχάνουν οι εξισορροπήσεις αντιτιθεμένων συμφερόντων (όπως ενδεικτικά αναλύει ο Marx στο κεφάλαιο για την εργάσιμη ημέρα στον πρώτο τόμο του «Κεφαλαίου»), ο ορθολογισμός πραγματώνεται μόνον εφόσον θεμελιώνεται στην αποτελεσματική, ήτοι λειτουργική, έστω και (πάντα) άνιση, ισορροπία συμφερόντων, η οποία εντάσσεται στη διαδικασία συγκρότησης του πολιτικού.

Η εκτός κοινωνίας θεωρητική κατασκευή των κλασικών οικονομικών μοντέλων ισορροπίας ανακατασκευάζει συνεχώς τον μύθο της ορθολογικής αγοράς, ο οποίος ισχύει μόνο στο πλαίσιο της ίδιας της (εξωπραγματικής) κατασκευής (Για το τι σημαίνει αυτή η σχέση οικονομικής κατασκευής και οικονομικής πραγματικότητας στην πράξη δες και: Justin Fox, *The Myth of the Rational Market*. Harper Collins, New York 2009).

Συγχρόνως, βάσει της κοινωνικής θεωρίας της συμπεριφοράς και της εφαρμογής της στην οικονομική πράξη (behavioral economics), οι άνθρωποι λειτουργούν, λόγω ανασφάλειας, προσδοκιών, επισφαλών προβλέψεων κ.λπ. μέσα από συμπεριφορές, τις οποίες ο Keynes ονόμασε animal spirits – spiritus animalis και τα οποία πόρω απέχουν από την κατασκευή του κλειστού μοντέλου της αγοράς. (Αναλυτικά δες και: George A. Akerlof, Robert J. Shiller, *Animal Spirits. How human psychology drives the economy and why it matters for global capitalism*, Princeton University Press, Princeton New Jersey 2009).

Ο εργαλειακός ορθολογισμός της κερδοσκοπίας, που οδηγεί στα «καινοτόμα» χρηματοπιστωτικά παράγωγα, μπορεί να αποφέρει στιγμιαίο και άμεσο κέρδος, που είναι και ο λόγος επιπόνησής τους, μακροπρόθεσμα όμως δεν αποτρέπει τη κατάρρευση της κατασκευής (π.χ. των επισφαλών ενυπόθηκων δανείων και της τιτλοποίησής τους ως βάσης των παραγώγων), όπως στην περίπτωση Lehman το 2008, που υπήρξε η κορυφή του παγόβουνου της ανορθολογικής λειτουργίας του συστήματος της αποδέσμευσης της χρηματοπιστωτικής κερδοσκοπίας από την πραγματική οικονομία (Ενδεικτική η μελέτη: Lawrence G. McDonald, Patrick Robinson, *A Colossal Failure of Common Sense. The Inside Story of the Collapse of Lehman Brothers*, Random House, New York 2009). Ασφαλώς η ανάληψη του κόστους της χρεωκοπίας του τραπεζικού συστήματος ή / και η διάσωσή του από τα κράτη (τους φορολογούμενους) δεν αποτελεί επιβεβαίωση της ορθολογικότητας του συστήματος, αλλά τη μορφή της επιβολής της κυριαρχίας του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου (πρβλ. και Andrew Ross Sorkin, *Too Big to Fail: The Inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System – and Themselves*, Random House, New York 2009, Hank Paulson, *On the Brink. Inside the Race to Stop the Collapse for the Global Financial System*, Business Plus, New York 2001).

Η κοινωνική διάχυση του ανορθολογισμού, την οποία με τον πιο ωμό τρόπο αναδεικνύει η εμφάνιση του κινήματος των tea-parties και η αντίδραση των Ρεπουμπλικανών σε κάθε προσπάθεια επαναρύθμισης της οικονομίας, συγκροτεί τον συγκρουσιακό-διχαστικό χαρακτήρα του πολιτικού πεδίου. Η λεγόμενη “extreme-free-market-ideology” αποτελεί τον πυρήνα του ανορθολογικού χαρακτήρα της πίστης σε ένα σύστημα αυτορύθμισης, το οποίο μόνο ως σύστημα γεωμετρικής προόδου της ανισότητας μπορεί να λειτουργήσει και το οποίο τελικά υποσκάπτει, απονομιμοποιεί και ακυρώνει το ίδιο το θεσμικό πλαίσιο, που του επιτρέπει να λειτουργήσει (Πρβλ. και: Richard A. Posner, *The Crisis of Capitalist Democracy*. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2010 και Jeff Madrick, *Age of Greed. The Triumph of Finance and the Decline of America, 1970 to the Present*. Alfred A. Knopf New York 2011). Η «παρακμή της Αμερικής», την οποία περιγράφει ο Madrick, είναι ακριβώς αυτή η αυτοκαταστροφική διάσταση την οποία έχει θέσει σε κίνηση η χαοτική και απρόβλεπτη προεδρία Trump.

οδήγησε στη διαδικασία αποβιομηχάνισης και στην κυριαρχία του χρηματιστηριακού κεφαλαίου ως κυρίαρχου της οικονομικής δραστηριότητας (αρχικά στη Μεγάλη Βρετανία και στις Η.Π.Α., αλλά στη συνέχεια και στην Ε.Ε.). Επέβαλε την παγκοσμιοποίηση των αγορών και οδήγησε, μέσα σε μια τριακονταετία (1970-2000), κατά την οποία η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ενέτεινε καθοριστικά την ομογενοποίηση των αγορών, στην αναδιάρθρωση του παγκόσμιου καταμερισμού της εργασίας, μεταθέτοντας το κέντρο βάρους της βιομηχανικής παραγωγής από τη Δύση στην Ανατολή και κυρίως στην Κίνα.

Στις αναδυόμενες οικονομίες, η σταδιακή έξοδος από τη φτώχεια και η, συγκριτικά προς το παρελθόν, καλύτερευση της ποιότητας ζωής, ειδικά στην Κίνα, ως του νέου τύπου (νέο)χομπσιανών όρων κοινωνικής συναίνεσης, υπό τον αυταρχικό έως ολοκληρωτικό ρόλο του κράτους, επέτρεψε την ενσωμάτωση μιας κρατικά ελεγχόμενης οικονομίας στον παγκοσμιοποιημένο χώρο της ελεύθερης αγοράς, η οποία για αυτό το λόγο είναι ουσιαστικά μονόπλευρα ελεύθερη (ενδεικτικό παράδειγμα η τεχνητή ισοτιμία του γουάν και η ελεγχόμενη εξωστρέφεια της κινεζικής οικονομίας).

Κατάσταση η οποία, σε παγκόσμια κλίμακα, συμπληρώνεται από τη συνέργεια διαφορετικών χρηματοπιστωτικών συστημάτων. Συστημάτων δηλαδή -σχετικής- λειτουργικής διαφάνειας (Η.Π.Α., Μεγάλη Βρετανία, Ε.Ε.) και αδιαφανών συστημάτων που χαρακτηρίζουν όλους σχεδόν τους άλλους διεθνείς παίκτες, όπου ο ρόλος του κράτους και η έλλειψη θεμελιωδών ελευθεριών συγκροτούν τον ουσιαστικό πυρήνα της αδιαφάνειας. Συνέπεια αυτής της συνέργειας είναι η διάχυση της αδιαφάνειας -μέσω της υποχώρησης της ρύθμισης- και στον χρηματοπιστωτικό τομέα των βιομηχανικών κοινωνιών, όπως με καθαρό τρόπο ανάδειξε η έκθεση του Κογκρέσου, η σχετική με την έρευνα για τους λόγους που οδήγησαν στην έκρηξη της κρίσης το 2008¹². Η ενσωμάτωση στην παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία δεν σημαίνει όμως, ότι μεταξύ της αναδυόμενης υπερδύναμης (Κίνα) και της ακόμη κυρίαρχης (Η.Π.Α.) παύει να υπάρχει ο κίνδυνος σύγκρουσης. Αντίθετα η αντιπαράθεση ενεργοποιεί τη λεγόμενη παγίδα του Θουκυδίδη (που οδήγησε την Αθήνα και τη Σπάρτη στον πελοποννησιακό πόλεμο) και καθιστά την απειλή πολέμου ιδιαίτερα επικίνδυνη.

Οι εξελίξεις αυτές σημαίνουν ότι τα οικονομικά πλεονεκτήματα της παγκοσμιοποίησης στον μεν βιομηχανικό κόσμο¹³ διανέμονται και αναδιανέμονται συνεχώς όλο και πιο άνισα, γιατί δεν ελέγχονται πλέον από θεσμικούς μηχανισμούς αναπαραγωγής της κοινωνικής συνοχής, στον δε κόσμο των αναδυόμενων οικονομιών και νέο βιομηχανικό κόσμο οι όροι διανομής και αναδιανομής, έστω και υπό όρους συνεχώς αυξανόμενης συστημικής ανασφάλειας

---

¹² Πρβλ. The Financial Crisis Inquiry Report. Final Report of the National Commission of the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States, Authorized Edition, Public Affairs, New York 2011.

¹³ Η χρήση του όρου σύμφωνα με τον Rajan, στο: Raghuram G. Rajan, Fault Lines, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2010, ο οποίος εξακολουθεί να ακολουθεί τη διαφοροποίηση βιομηχανικός κόσμος / αναδυόμενες οικονομίες, αν και η διαφοροποίηση αυτή σχετικοποιείται συνεχώς στο οικονομικό επίπεδο, αλλά διατηρείται ακόμη στο αξιακό και το πολιτισμικό πεδίο.

λόγω της τεράστιας ανισότητας, ορίζονται αυταρχικά, μέσω στοχοθετημένης ανοχής (διαφθορά) και συνεχούς ωμής παρέμβασης του κράτους.

Συμπερασματικά, η προϊούσα απορύθμιση οδήγησε στην οικονομική κρίση. Η κοινωνική ανισορροπία, που αποτέλεσε το κοινωνικό υπόστρωμα των όρων της μετάλλαξης της λειτουργίας της οικονομίας, συνέπεια της οποίας ήταν η χρηματοπιστωτική κρίση με κορύφωση την χρεωκοπία της Lehman τον Σεπτέμβριο του 2008, διαμόρφωσε και τον τρόπο αντίδρασης στην κρίση αυτή, ο οποίος ήταν η μεγαλύτερη αναδιανομή πόρων που είχε γνωρίσει το καπιταλιστικό σύστημα, τουλάχιστον μετά τον πόλεμο. Το κράτος, δηλαδή οι φορολογούμενοι, διέσωσε το τραπεζικό σύστημα μεταφέροντας το βάρος της χρεωκοπίας του ιδιωτικού στον δημόσιο τομέα, καθιστώντας με αυτό τον τρόπο το κράτος, δηλαδή την κοινωνία φορέα του γιγάντιου δημοσίου χρέους που δημιουργήθηκε για τη διάσωση των τραπεζών. Έτσι η κοινωνία κατέστη ασφυκτικά ευάλωτη απέναντι στην κερδοσκοπική δραστηριότητα, αφού η υπερχρέωση μετέφερε στο επίκεντρο της κερδοσκοπίας την πιστοληπτική ικανότητα των κρατών, δηλαδή των κοινωνιών.

Η έκπτωση του κανονιστικού πλαισίου και ο αναπροσανατολισμός της πολιτικής

Η εφαρμογή αυτής της αρχής ιδιωτικοποίησης του κέρδους και κοινωνικοποίησης του κόστους αναδεικνύει ουσιαστικά την ταύτιση του δημοσίου συμφέροντος με το συμφέρον του 1% στο οποίο αναφέρεται ο Stiglitz και άλλοι. Δηλαδή οδηγεί στην ιδιωτικοποίηση του δημοσίου συμφέροντος και ως εκ τούτου και στην ιδιωτικοποίηση των δημοσίων αγαθών. Αυτή η διαδικασία οδηγεί στην επιτάχυνση/θεμελίωση της ανισότητας σε βάρος της κοινωνικής πλειοψηφίας αφού μάλιστα αυτό το βάρος αποτέλεσε, στη συνέχεια, πεδίο κερδοσκοπικού εκβιασμού των κοινωνιών.

Αυτή την πορεία μπορεί να συνοψίσει κανείς ως εξής :

- 1) Η απελευθέρωση των αγορών, η οποία αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση της παγκοσμιοποίησης, οδήγησε στην επιβολή του ιδιωτικού συμφέροντος της πλουτοκρατίας έναντι του δημοσίου και ως εκ τούτου στην αποδέσμευσή του από την κοινωνική του ένταξη. Η αποδέσμευση αυτή σήμανε το τέλος των αυτοδεσμευτικών κανόνων πολιτικής-θεσμικής ένταξης της υλοποίησης του ιδιωτικού συμφέροντος, το τέλος δηλαδή συγκεκριμένων κοινωνικών υποχρεώσεων ως υλικών προϋποθέσεων και όρων της αναπαραγωγής της κοινωνικής συνοχής, που είχαν αποτελέσει την υποδομή και το πλαίσιο της κοινωνικής συναίνεσης και της θεμελιώδους νομιμοποίησης του δημοκρατικού-φιλελεύθερου καπιταλιστικού συστήματος μετά τον πόλεμο. Τα πιο άμεσα αποτελέσματα αυτής της εξέλιξης είναι η κατάρρευση της διανεμητικής δικαιοσύνης που χαρακτήριζε τη φορολογική κλίμακα, η ακύρωση ή μετάλλαξη του ρυθμιστικού θεσμικού πλαισίου¹⁴ που καθόριζε τη σχέση κράτους-οικονομίας και η, σε

---

¹⁴ Paul Krugman, Η συνείδηση ενός προοδευτικού. Πόλις, Αθήνα 2008 και οι σχετικές αναφορές για την κατάργηση της Class-Steagall – Act του 1933 το 1999 πρβλ. και Joseph Stiglitz , Freefall America. Free Markets and the Sinking of the World Economy, Norton and Company, New York 2010, κυρίως

συνδυασμό με τα δύο προηγούμενα, καταγγελία των κεϋνσιανών πολιτικών, της κεϋνσιανής συναίνεσης και του συνδικαλισμού (ιδιωτικού και δημοσίου) ως εμποδίων της οικονομικής ανάπτυξης και της παραγωγικότητας και ως υποτιθέμενων φαινομένων κρατικού αυταρχισμού και ανελευθερίας. Καταγγελία η οποία εκφράζεται είτε απόλυτα και κυριολεκτικά, κυρίως στις Η.Π.Α. και στο Ηνωμένο Βασίλειο, είτε με πιο έμμεσο τρόπο, στην Ε.Ε. και ιδιαίτερα στην «γερμανική» - ordoliberal - λογική της Ευρωζώνης, με κύριο σημείο αναφοράς την ανάγκη εξισορρόπησης του κρατικού προϋπολογισμού και περιορισμού των δημοσίων ελλειμμάτων που είναι συστατικό στοιχείο της αντικεϋνσιανής επίθεσης. Ο αυθαίρετος και σχεδόν ανεφάρμοστος χαρακτήρας του ποσοτικού περιορισμού του δημοσίου χρέους στο 60% του ΑΕΠ και του ελλείμματος του προϋπολογισμού στο 3% του ΑΕΠ, ο οποίος αποτέλεσε τον πυρήνα της συνθήκης του Maastricht, και η προσπάθεια συνταγματικής κατοχύρωσης αυτής της σχέσης στα εθνικά συντάγματα των χωρών της Ε.Ε., αναδεικνύουν πανηγυρικά την προσπάθεια θεσμικής κατοχύρωσης των αντικεϋνσιανών πολιτικών. Ιδιαίτερα ο αυθαίρετος χαρακτήρας της συγκρότησης των δημοσιονομικών ορίων στη συνθήκη του Maastricht, που δεν θεμελιώνεται πουθενά, αναδεικνύει τον βαθύτατα ιδεολογικό χαρακτήρα αυτής της απόφασης εξοστρακισμού των κεϋνσιανών πολιτικών¹⁵.

κεφ.1,5 και 6, όπως και Ronald Dworkin, Η αμερικανική Δημοκρατία σε κίνδυνο, Πόλις, Αθήνα 2010, κεφ. 4 Φόροι και νομιμότητα σελ.152 κε.

¹⁵ Η απαίτηση για συνταγματική κατοχύρωση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής αποτελεί μοναδικό φαινόμενο προσπάθειας θεσμικής κατοχύρωσης του νεοφιλελευθερισμού και μάλιστα με συνταγματικό κύρος. Ποτέ δεν είχε επιχειρηθεί η συνταγματική επικύρωση-θεμελίωση του παραδείγματος από σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις την εποχή της επικράτησης της σοσιαλδημοκρατίας και των κεϋνσιανών πολιτικών. Ήδη ο ισοσκελισμένος προϋπολογισμός και οι απαιτήσεις του Maastricht έχουν ενσωματωθεί στο γερμανικό Σύνταγμα και η απαίτηση της Γερμανίας είναι αυτό να ισχύσει για όλα τα ευρωπαϊκά Συντάγματα, πράγμα, το οποίο έχει δρομολογηθεί, ή ήδη υλοποιηθεί σε Συντάγματα πολλών χωρών της Ευρωζώνης. Ο Ordoliberalismus, δηλαδή η θεωρία της ενταγμένης σε αυστηρά δεσμευτικά πλαίσια ελεύθερης αγοράς είναι μια θεωρητική κατασκευή, η οποία από το τέλος του πολέμου και μετά αποτέλεσε το ευαγγέλιο της γερμανικής οικονομικής επιστήμης και της δημοσιονομικής πολιτικής. Το θεμέλιο του ordoliberal σκεπτικού είναι ένα κανονιστικό δεσμευτικό πλαίσιο που δεν επιτρέπει τη συγκέντρωση υπερβολικής δύναμης ούτε στην εργοδοσία (ιδιωτικά μονοπώλια, ολιγοπώλια, καρτέλ), ούτε στα συνδικάτα. Υποτίθεται, ότι μέσω αυτών των και για τους δύο πόλους της κεφαλαιοκρατικής σχέσης δεσμευτικών κανόνων θα αποτραπεί η ασύμμετρη συγκέντρωση δύναμης και η δι'αυτής μονόπλευρη υπαγόρευση των όρων κοινωνικής συμβίωσης και λειτουργίας της οικονομίας. Αυτή η κανονιστική δεσμευτικότητα θεωρήθηκε ως το καθοριστικό εμπόδιο για την ανεξέλεγκτη λειτουργία της αγοράς, αλλά και το εμπόδιο για την κρατική παρέμβαση, αφού το μοντέλο υποτίθεται, ότι εσωτερίκευε αποτρεπτικά τη κομμουνιστική, τη ναζιστική, αλλά και την εμπειρία της ανεξέλεγκτης αγοράς που είχε οδηγήσει στην κρίση του 1929/30. Η οικονομία η οποία στηρίχτηκε στο μοντέλο αυτό ονομάστηκε από τους επινοητές του Walter Eucken και Mueller-Armack Soziale Marktwirtschaft « κοινωνική οικονομία της αγοράς» και αποτέλεσε τη βάση του πρώτου γερμανικού οικονομικού θαύματος μετά τον πόλεμο, τουλάχιστον σύμφωνα με τους απολογητές του. Υπό αυτούς τους όρους η κεϋνσιανή προσέγγιση παρέμεινε πάντοτε ξένο σώμα στο γερμανικό ακαδημαϊκό χώρο και για τους αγγλοσάξονες θεωρητικούς η γερμανική οικονομική λογική θεωρείται και θεωρείται ένα ιδιότυπο κράμα νομικής προσέγγισης και ηθικολογίας. Είναι βέβαια γεγονός ότι ο Ordoliberalismus προσέγγισε απόλυτα το κεϋνσιανό σκεπτικό κατά την περίοδο των σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων των Brandt και Schmidt, ενώ μετά την ανάληψη της κυβέρνησης από την Merkel και κυρίως μετά την ανάληψη του Υπουργείου Οικονομικών από τον Schaeuble η ordoliberal λογική

2) Η απελευθέρωση και η εξ αυτής προκύπτουσα παγκοσμιοποίηση των αγορών, η αποδέσμευση δηλαδή των αγορών από το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο στο οποίο ήταν ενταγμένες σε εθνικό (κοινωνικό κράτος) και σε διεθνές επίπεδο (συμφωνία του Bretton Woods) δημιούργησε ένα αυτοαναφερόμενο και αυτοποιούμενο σύστημα στο οποίο όλες οι κοινωνίες θα πρέπει να προσαρμοστούν. Θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει την κατασκευή αυτού του παραδείγματος, ως τη συνάντηση της «αόρατης χειρός» του Adam Smith με τη λογική της κυβερνητικής του Karl Deutsch. Θεμελιωμένο στη βεβαιότητα του υποτιθέμενου ορθολογικού και αλάνθαστου χαρακτήρα της λειτουργίας της αγοράς και επιβλεπόμενο από τις εταιρείες αξιολόγησης, ως τον κατεξοχήν εκφραστή της κυριαρχίας του νέου παραδείγματος της απολυτοποίησης του ιδιωτικού συμφέροντος¹⁶, το σύστημα αυτό καθόρισε τα όρια άσκησης της κρατικής πολιτικής και περιόρισε καθοριστικά την έννοια του δημοσίου συμφέροντος, αφού περιόρισε το ουσιαστικό και υλικό περιεχόμενο της.

Ενδεικτικό για τον χαρακτήρα αυτοαναφοράς και αυτοποίησης που ορίζει τη μορφή της αξιολόγησης των επιχειρήσεων που επιτελούν οι εταιρείες αξιολόγησης, είναι το γεγονός ότι οι εταιρείες αυτές είναι οικονομικά εξαρτώμενες από τους αξιολογούμενους και λειτούργησαν ως εργαλεία -υποτίθεται αντικειμενικής θεμελίωσης- της κερδοσκοπικής στρατηγικής των αξιολογούμενων, με αποκορύφωμα την απολύτως θετική αξιολόγηση των αμερικανικών ενυπόθηκων δανείων, της τιτλοποίησής τους και των παραγώγων τους, αλλά και της ίδιας της τράπεζας Lehman, ακόμη και την παραμονή της κατάρρευσης της συνολικής «καινοτόμου» κατασκευής. Η ανάληψη του κόστους της διάσωσης των τραπεζών από το κράτος, δηλαδή από το κοινωνικό σύνολο, σηματοδότησε και την ανάδειξη των φρουρών της ακραίας εκδοχής της αγοράς, των εταιρειών αξιολόγησης, καθ' υπέρβαση της μέχρι τότε κύριας λειτουργίας τους, ως εσωτερικών κριτών/αξιολογητών των ιδιωτικών επιχειρήσεων, σε καθοριστικό αξιολογητή της πιστοληπτικής ικανότητας των κρατών. Δηλαδή σηματοδότησε την ανάδειξή τους σε καθοριστικό τρίτο, σε αξιολογητή της πιστοληπτικής ικανότητας, της δημοσιονομικής σταθερότητας και της δημοσιονομικής πολιτικής των κρατών με γνώμονα τη διασφάλιση των κυρίαρχων ιδιωτικών συμφερόντων, δηλαδή των συμφερόντων του κυρίαρχου χρηματοπιστωτικού συστήματος και της κερδοσκοπικής του στρατηγικής επί του δημόσιου χρέους.

εντάσσεται πλήρως στο κυρίαρχο παράδειγμα ενσωματώνοντας στο θεσμικό, δεσμευτικό, κανονιστικό του πλαίσιο την αποδοχή της κυριαρχίας του λόγου της αγοράς ως του δεσμευτικού περιεχομένου που η αυστηρότητα των δεσμεύσεων υπηρετεί ως προϋπόθεση της υλοποίησης της λογικής της προσαρμοσμένης στην αγορά Δημοκρατίας...

¹⁶ Ο ρόλος αυτός των οίκων αξιολόγησης και η ύποπτη στάση τους, επισημαίνεται και στην έκθεση της Επιτροπής του Κογκρέσου για την κρίση του 2008 και αποτέλεσε αντικείμενο έρευνας της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (SEC) των ΗΠΑ μετά την υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας των ΗΠΑ από την Standard and Poor's στις 6.8.2011, η οποία είχε «διαρρεύσει» στους έχοντας προνομιακή πληροφόρηση προτού ανακοινωθεί επίσημα. Πρβλ. επίσης το άρθρο του Krugman σχετικά με την «αξιοπιστία» και την «αντικειμενικότητα» των οίκων αξιολόγησης: Paul Krugman, Αξιοπιστία, θράσος και χρέος (από τους "New York Times" στην «Καθημερινή» 11.8.2011 σελ. 3).

Τελικά η λογική της απορύθμισης και της αποδοχής των όρων κοινωνικής αναπαραγωγής που θέλουν οι αγορές, σημαίνει την πολιτική αποδοχή της αυθεντίας των αυτοαναφερόμενων μηχανισμών της αγοράς. Η πιο ενδεικτική περίοδος δρομολόγησης της επιβολής της λογικής της αγοράς και της ακραίας επιβολής του ιδιωτικού συμφέροντος επί του δημοσίου ήταν η περίοδος κατά την οποία ο Greenspan ήταν Πρόεδρος της FED¹⁷, περίοδος κατά την οποία επιβλήθηκε η κυριαρχία αυτής της λογικής.

- 3) Η απελευθέρωση των αγορών από το πλαίσιο στο οποίο ήταν ενταγμένες σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο δε σήμανε απλώς την υποχώρηση του κράτους, ή τη περιθωριοποίηση του έναντι της οικονομίας, ή της πολιτικής έναντι της οικονομίας, έστω και αν αυτή είναι η εικόνα που παρουσιάζεται, ή ως τέτοια ερμηνεύεται. Πρόκειται για την υποταγή των κρατών στα διεθνοποιημένα οικονομικά συμφέροντα, της πολιτικής στην οικονομία, η οποία υποταγή σηματοδοτεί κάτι πολύ ουσιαστικότερο.

Ουσιαστικά πρόκειται για την υποχώρηση της διαδικασίας ολοκλήρωσης του πολιτικού και, από τη δεκαετία του εβδομήντα και μετά¹⁸ για τον αναπροσανατολισμό της πολιτικής, αποτέλεσμα της αναδιάταξης των κοινωνικών δυνάμεων και της σταδιακής αποσάθρωσης της κοινωνικής ισορροπίας.

Η χρηματοπιστωτική κρίση είναι αδύνατον να γίνει κατανοητή χωρίς την κατανόηση του πολιτικού της περιεχομένου. Η αποδιάρθρωση των θεσμών της κοινωνικής εξισορρόπησης, που είχε επιτευχθεί μετά τον πόλεμο -από την απαξίωση των συλλογικών συμβάσεων μέχρι την καταγγελία της κρατικής/εθνικής συνοχής (ενδεικτικά παραδείγματα, εκτός της εξέλιξης της αναβίωσης του εθνικισμού που οδήγησε στο Brexit, το Βέλγιο, η Λίγκα του Βορρά στην Ιταλία, η Καταλωνία και η χώρα

---

¹⁷ Ο Greenspan παραδέχθηκε, μετά την κρίση του 2008, ενώπιον της Επιτροπής του Κογκρέσου που εξέτασε τους λόγους της κρίσης ότι έσφαλε έχοντας απόλυτη εμπιστοσύνη στην αυτορυθμιστική και αυτοδιορθωτική λειτουργία της αγοράς, στάση την οποία μάλλον σχετικοποίησε λίγο αργότερα όπως φαίνεται από πιο πρόσφατες δηλώσεις του. Ενδεικτική για τον νεοφιλελεύθερο δογματισμό του Greenspan είναι η βιογραφική του κατάθεση: Alan Greenspan, *The Age of Turbulence*. The Penguin Press, New York 2007. Η επιρροή του Greenspan ήταν πολύ ουσιαστική γιατί καθόρισε την πολιτική της FED για όλο το επίμαχο διάστημα της επιβολής του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, αφού υπήρξε Πρόεδρος της από το 1987 μέχρι το 2006.

¹⁸ Η δεκαετία του '70 σηματοδοτεί το τέλος του μεταπολεμικού κόσμου και εισάγει όλες τις νέες διαφοροποιήσεις που ωρίμασαν στην πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα και χαρακτηρίζουν την απροσδιοριστία του σύγχρονου κόσμου: Το τέλος της ισχύος της συμφωνίας του Bretton Woods, την αποδέσμευση του δολαρίου από τον κανόνα χρυσού και την έναρξη της «νέας» διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, την έναρξη της πολιτικής (Deng-Xiao-Ping) ένταξης της Κίνας στην παγκόσμια αγορά, την αναγέννηση της έννοιας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων με απαίτηση οικουμενικής ισχύος, (ως ωρίμανσης της πολιτισμικής επανάστασης στον βιομηχανικό κόσμο από την Καλιφόρνια μέχρι την Πράγα κατά τη δεκαετία του '60), την ισλαμική επανάσταση στο Ιράν και τον δι' αυτής συγκρουσιακό επαναπροσδιορισμό της σχέσης δυνάμεων μεταξύ των Σιιτών και των Σουνιτών μουσουλμάνων, την έναρξη του jihad κατά του εκκοσμικευμένου δυτικού κόσμου, την αρχή της παρακμής της Σοβιετικής Ένωσης κ.λπ. Η δεκαετία του '70 είναι η δεκαετία έναρξης της αναδιάρθρωσης του καπιταλισμού σε παγκόσμια κλίμακα. Πρβλ. ενδεικτικά: Ferguson, Maier, Manela, Sargent (eds.), *The Shock of the Global. The 1970's in Perspective*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 2010 και Χαραλάμπης (1998).

των Βάσκων, η Σκωτία) και την καταγγελία της κοινωνικής αλληλεγγύης- δεν αποτελούν υποχώρηση της πολιτικής, αλλά πολυπρισματική επιθετική πολιτική αναδιανομής υπέρ των πλουσιότερων στρωμάτων και μάλιστα υπέρ μιας μειοψηφίας του πλούτου σε βαθμό μοναδικό στην πορεία των τελευταίων ετών¹⁹. Αυτή η επιθετική πολιτική

---

¹⁹ Τον καθοριστικό ρόλο της φορολογικής ασυλίας των πλουσίων και των φοροαπαλλαγών που αποτέλεσαν τον πυρήνα της πολιτικής της ανισότητας που εφάρμοσε ο υιός Bush και τις επιπτώσεις που είχε αυτή η πολιτική για την γιγάντια διόγκωση του δημοσίου χρέους των Η.Π.Α., ενώ παράλληλα η Αμερική εμπλέκετο σε δύο πολέμους, αναλύει ο Krugman στο: Η συνείδηση ενός προοδευτικού . Αναλυτικά για την κατάσταση της φορολογικής ανισότητας στις Η.Π.Α., την λυσσασμένη αντίδραση των Ρεπουμπλικανών εναντίον κάθε φορολόγησης των υψηλών εισοδημάτων και την θετική επίδραση που θα είχε η επαναφορά της φορολογικής κλίμακας στην προ-Bush περίοδο, πράγμα που σε ένα βαθμό είχε πετύχει ο Obama μετά τις εκλογές του 2012 : Michael Tomasky, *The Budget Battles on Which his Reelection Depends*, στο: *The New York Review of Books*, May 26 – June 8, 2011 Vol. LVIII, Number 9 σελ. 12-14. Ενδεικτική είναι η παρατήρηση του Tomasky, βάσει των φορολογικών στοιχείων 1990-2010, ότι η επιστροφή στην προ-Bush φορολογική κλίμακα θα περιόριζε το δημόσιο έλλειμμα των Η.Π.Α. κατά 75% μέσα σε 4 χρόνια (Tomasky σελ. 12). Αυτό και μόνο αναδεικνύει τον ανορθολογικό και αντιδραστικό χαρακτήρα των προτεινόμενων περικοπών του δημοσίου προϋπολογισμού από τους Ρεπουμπλικανούς με μόνο γνώμονα την αποτροπή κάθε φορολογικής επιβάρυνσης των εταιριών και των πλουσιότερων στρωμάτων που είναι και ο ουσιαστικός λόγος αποδοχής του Trump από την ηγεσία του ρεπουμπλικανικού κόμματος.. Για την φορολογική πολιτική του υιού Bush πρβλ. και Paul Krugman, *Der grosse Ausverkauf. Wie die Busch-Regierung Amerika ruiniert*, Campus Frankfurt a.M/New York, 2003 και για τον αυτοκαταστροφικό συνδυασμό φοροαπαλλαγών και πολέμων πρβλ. Joseph Stiglitz, Linda Bilmes, *The Three Trillion Dollar War. The true Cost of the Iraq Conflict*, Norton, London 2008.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν τα κοινά στοιχεία, τα οποία αναδεικνύονται από την ανάλυση της αμερικανικής και της ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης. Παρ' όλο που η σύγκριση μεταξύ της μεγαλύτερης οικονομίας στον κόσμο και της για την διεθνή οικονομία αμελητέας ελληνικής οικονομίας μοιάζει αδύνατη, υπάρχουν ενδιαφέρουσες ομοιότητες.

Η Ελλάδα δεν έχει εμπλακεί βέβαια σε πόλεμο, αλλά και στις δύο χώρες η γιγάντια αύξηση του δημοσίου χρέους, που στην Ελλάδα, ως ποσοστό του ΑΕΠ, είναι ασφαλώς πολύ υψηλότερο από τις Η.Π.Α., είναι και αποτέλεσμα της φορολογικής πολιτικής και του εξ αυτής προερχόμενου περιορισμού των δημοσίων εσόδων. Στις Η.Π.Α. ο περιορισμός της φορολογίας και η ακύρωση του διανεμητικού χαρακτήρα της φορολογικής κλίμακας ήταν και είναι η κύρια στοχοθεσία των συντηρητικών. Στην Ελλάδα η φοροασυλία των ευπορότερων στρωμάτων υπήρξε το κατ' εξοχήν περιεχόμενο του φορολογικού συστήματος σε ολόκληρη την πορεία του ελληνικού κράτους ανεξαρτήτως κυβερνήσεων, για να συστηματοποιηθεί από την κατάρρευση της δικτατορίας και μετά και ιδιαίτερα τα τελευταία 30 χρόνια, με απόγειο την περίοδο της συντηρητικής κυβέρνησης του Κ. Καραμανλή (2004-2009) και χωρίς να διακοπεί μετά το 2010. Με αυτό τον τρόπο η ανισότητα διευρύνεται και ενισχύεται καθοριστικά από την ανισότητα μεταξύ αυτών που πληρώνουν φόρους και αυτών που δεν πληρώνουν.

Αποβιομηχάνιση, δανεισμός (στις Η.Π.Α. μέσω της γιγάντιας αύξησης της αγοράς κρατικών ομολόγων ουσιαστικά από όλο τον κόσμο και ιδιαίτερα από την Κίνα και Ιαπωνία) και αποχή από την φορολόγηση χαρακτήρισαν και τις δύο χώρες την τελευταία τριακονταετία και ιδιαίτερα την περίοδο των κυβερνήσεων Bush και Καραμανλή.

Στις Η.Π.Α. η τεράστια ρευστότητα, λόγω της εισροής κεφαλαίων για την αγορά κρατικών ομολόγων, οδήγησε στην κατά γεωμετρική πρόοδο αύξηση των επισφαλών ενυπόθηκων δανείων (αξιολογημένων με AAA από τους οίκους αξιολόγησης) και δημιούργησε την εικονική πραγματικότητα του διευρυμένου πλούτου χωρίς να θιγεί η πραγματική ανισότητα. Ανισότητα, η οποία οδήγησε στην κατάρρευση του συστήματος, όταν η αύξηση των επιτοκίων λόγω της αύξησης της αξίας των ακινήτων ανάδειξε την σαθρή βάση του όλου συστήματος τιτλοποίησης οφειλών και διαμόρφωσης της διεθνούς αγοράς δομημένων παραγώγων, με αποτέλεσμα την κατάρρευση των τραπεζών, οι οποίες ως επενδυτικές τράπεζες είχαν «εφεύρει» αυτή την «καινοτόμο» παγκόσμια αγορά (στην οποία συμμετείχαν καθοριστικά και οι ευρωπαϊκές τράπεζες) παραγώγων, ασφαλιστρών, ανοικτών πωλήσεων μετοχών, στοιχημάτων κ.λπ., για να συνεχίσουν την ίδια

εκφέρεται άμεσα από το αδίστακτο νεοσυντηρητικό, ή από ωμό πολιτικό ομορτουισμό καθοδηγούμενο πολιτικό προσωπικό.

- 4) Η μετάλλαξη της κρίσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος (χωρίς αυτή να έχει ξεπεραστεί, όπως φαίνεται από την κρυμμένη «τοξικότητα» των τραπεζικών

στρατηγική μετά τη διάσωσή τους. Δες και: Paul Krugman and Robin Wells, *The Slump Goes On: Why?* στο: *The New York Review of Books* September 30 – October 13, 2010 σελ. 57-60 και των ιδίων, *Why Greed Gets Worse* στο: *The New York Review of Books*, July 14 – August 17 2011 σελ. 28-29 και Nouriel Roubini, Stephen Mihn, *Crisis Economics, A Crash Course in the Future of Finance* Penguin Press, New York 2010.

Στην Ελλάδα, όπου η φορολογική ύλη συρρικνώθηκε και λόγω της δραματικής υποχώρησης της παραγωγικής βάσης του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα της οικονομίας και η οποία κατέστησε την οικονομία της χώρας μετέωρη και σαθρή, η αύξηση της ρευστότητας, λόγω των χαμηλών επιτοκίων δανεισμού μετά την είσοδο στην ΟΝΕ και η εγκατάλειψη κάθε παραγωγικής δραστηριότητας του ιδιωτικού, ή του δημοσίου τομέα (δημόσια επενδυτική δραστηριότητα που είχε με επιτυχία επιχειρήσει η κυβέρνηση Σημίτη), σε συνδυασμό με την διόγκωση του ασφαλιστικού, εκτίναξε το δημόσιο χρέος στα ύψη και οδήγησε τη χώρα στην *de facto* χρεωκοπία.

Και στις δύο χώρες, αλλά ιδιαίτερα στην Ελλάδα, λόγω της απουσίας παραγωγικής βάσης, το ύψος του δημοσίου δανεισμού ταυτιζόταν με το ύψος του ελλείμματος των δημοσίων εσόδων. Αυτό σημαίνει ότι ο δημόσιος δανεισμός ήταν, ειδικά την περίοδο 2004-2009 αντίστοιχος προς τα ποσά που δεν εισέπραττε το κράτος λόγω φοροασιλίας (εξωχώριες εταιρείες, μέτοχοι εφοπλιστικών εταιριών, κατακερματισμός του φορολογικού συστήματος και προνομιακές ρυθμίσεις για κάθε επαγγελματική κατηγορία, χαμηλά τεκμήρια διαβίωσης, απουσία ελέγχου, φοροαπαλλαγές, φορολογική αμνηστία, συμψηφισμοί, αγνόηση οφειλών προς το δημόσιο κ.λπ.) των ευπορότερων στρωμάτων (επιχειρηματίες, εισοδηματίες, αυτοαπασχολούμενοι, κλειστά επαγγέλματα κ.λπ. αλλά και αγρότες). Δηλαδή ο δείκτης αύξησης του δημοσίου ελλείμματος (και η δι' αυτού συσσώρευσης του δημοσίου χρέους) ήταν ανάλογος προς τον δείκτη αύξησης του ιδιωτικού πλούτου και της ιδιωτικής κατανάλωσης, ενώ η συνεχώς δημόσια καταγγελλόμενη – αλλά μη ελεγχόμενη – φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή είναι οργανικά συνδεδεμένη με την παραοικονομία. Η άμεση φορολογία προέρχεται κατά κύριο λόγο από μισθωτούς και συνταξιούχους (3/4 της φορολογικής ύλης) και αποτελεί μια συνεχή διαδικασία αναδιανομής υπέρ των μη φορολογουμένων. Η πρωτοφανής ένταση των περικοπών μισθών και συντάξεων και της φορολόγησης αυτών που έτσι κι αλλιώς συγκροτούν το σώμα των φορολογουμένων, ως προσπάθεια διεξόδου από την δημοσιονομική χρεωκοπία, αποτελεί σήμερα τη μεγαλύτερη αναδιανομή πόρων στο πλαίσιο της μεταπολεμικής ιστορίας της ελληνικής κοινωνίας, αφού οι φορολογούμενοι καλούνταν να καλύψουν και τους μη καταβληθέντες και τους μη καταβαλλόμενους φόρους (πράγμα τελικά αδύνατο, και ένας επιπλέον λόγος γιατί δεν είναι διαχειρήσιμο το ελληνικό δημόσιο χρέος) των μη ή ελάχιστα φορολογουμένων. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών το 19,2% των πολιτών πληρώνει το 83,2% του συνολικού φόρου εισοδήματος φυσικών προσώπων και το 68% των φορολογουμένων δηλώνει εισόδημα κατώτερο των 10.000 το χρόνο, ενώ μόνο το 8% δηλώνει 20.000 και πάνω το χρόνο. Και μόνο αυτά τα στοιχεία αποδεικνύουν το ύψος της φοροδιαφυγής/φοροαποφυγής. Η συρρίκνωση της μεσαίας τάξης είναι γεγονός, αλλά αφορά μόνο τους συνεπείς φορολογούμενους, που είναι ο στόχος της φορολογικής πολιτικής.

Πρβλ. και Γ. Β. Δερτιλής, *Ατελέσφοροι ή τελέσφοροι; Φόροι και εξουσία στο Νεοελληνικό Κράτος*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, Γιώργος Σταθάκης, *Η δημοσιονομική κρίση της ελληνικής οικονομίας* στο: Βλάχου, Θεοχαράκης, Μυλωνάκης (επιμ.), *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2011. Για τον πελατειακό πυρήνα του ελληνικού κοινοβουλευτισμού (πελατειακές σχέσεις versus κοινωνικό συμβόλαιο) και την παθολογία της σχέσης δημοσίου – ιδιωτικού στην Ελλάδα δες : Δημήτρης Χαραλάμπης, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Εξάντας, Αθήνα 1989.

Για τις φοροαπαλλαγές, τις «τρύπες» (loopholes) του αμερικανικού φορολογικού συστήματος κ.λπ. δες και το ειδικό αφιέρωμα του Bloomberg Business Week: *How to pay no taxes* April 11 – April 17, 2011, σελ. 45-52.

διαθεσίμων) σε δημοσιονομική κρίση εκφράζει την πορεία αναδιάταξης της πολιτικής που είχε χαρακτηρίσει τη «χρυσή» τριακονταετία, μετά την εφαρμογή των πολιτικών των κυβερνήσεων του Reagan και της Thatcher. Εκφράζει την επικράτηση των πολιτικών της ανισότητας και την επιβολή του άκαμπτου νεοφιλελεύθερου παραδείγματος.

Οι φορολογούμενοι, διέσωσαν το χρηματοπιστωτικό σύστημα, στο πλαίσιο μιας ορθολογικής ενορχηστρωμένης αντίδρασης των κρατών των κυριοτέρων βιομηχανικών χωρών για τη διάσωση της οικονομίας και σε αντιδιαστολή προς τις λανθασμένες και καταστροφικές πολιτικές επιλογές μετά την κρίση του 1929, που τις επαναφέρουν σήμερα οι ακραίοι που επικρατούν στο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα και στις κεντροδεξιές κυβερνήσεις στην Ε.Ε. αλλά και η αδυναμία της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας να αντισταθεί στις νεοφιλελεύθερες επιταγές, στην πολιτική επικράτηση των οποίων είχε βέβαια καθοριστικό ρόλο (Schröder, Blair). Σαρκαστικά μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι ο κεϋνσιανισμός των κυβερνήσεων περιορίστηκε στην κρατική παρέμβαση για τη διάσωση των τραπεζών, ως ένας ιδιότυπος κεϋνσιανισμός εγγύησης/διασφάλισης της κοινωνικής ανισότητας, της προστασίας της οικονομικά ισχυρότερης κοινωνικής μειοψηφίας.

Το αποτέλεσμα αυτής της «διάσωσης» ήταν ένα γιγάντιο δημοσιονομικό κόστος (δημόσιο χρέος, ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού) το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει η κοινωνία σε όλα τα επίπεδα: Αύξηση της φορολογίας των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ή όσων δεν μπορούν να φοροαποφύγουν, εκτίναξη της ανεργίας, περικοπές μισθών και συντάξεων, περικοπές κοινωνικών παροχών, ιδιωτικοποιήσεις δημοσίων οργανισμών, κατάργηση συλλογικών συμβάσεων, μακροχρόνιες πολιτικές λιτότητας, εξαθλίωση μεγάλων ομάδων του πληθυσμού, μείωση των δημοσίων επενδύσεων κλπ.

Η προσαρμογή αυτή στην πιο επιτυχημένη οικονομία της Ε.Ε., στη Γερμανία, είχε συστηματικά προετοιμαστεί, ήδη από την κυβέρνηση Schröder (1998-2005) κατά τη δεύτερη θητεία της, και για αυτό η Γερμανία απέφυγε ξαφνικούς κλυδωνισμούς, προσαρμόστηκε σταδιακά, και διαχειρίστηκε εξ αρχής την κοινωνική αναδιάρθρωση με ιδιαίτερη επιτυχία και αποτελεσματικότητα αναδεικνύοντας την ηγεμονική της θέση στην εσωτερική αγορά της Ένωσης ως θεμέλιο του διεθνούς ρόλου της γερμανικής οικονομίας.

Μόνο ένα μικρό τμήμα της κοινωνίας έμεινε στο απυρόβλητο, το πλουσιότερο. Αυτό μένει ουσιαστικά ανεπηρέαστο από τις επιπτώσεις της κρίσης. Άλλωστε, σύμφωνα με όλα τα υπάρχοντα στοιχεία, η συγκέντρωση του πλούτου αυξήθηκε ακόμη πιο έντονα μετά το 2008, ενώ το πλουσιότερο τμήμα της κοινωνίας πρέπει να εξαιρεθεί της φορολογίας ώστε οι κεφαλαιούχοι αυτοί να «έχουν τη δυνατότητα» να επενδύσουν²⁰.

---

²⁰ Πρβλ. Michael Hudson, *Warum die globale Wirtschaft uns zerstoert*, Klett-Gotta, Stuttgart 2016, Andrew Sayer, *Warum wir uns die Reichen nicht leisten koennen*, C.H.Beck, Muenchen 2017, όπου αναλυτικά καταγράφονται όλα τα διεθνή στοιχεία για την ανισότητα και και Rana Foroohar, *Makers*

Σε μεγάλο βαθμό επενδύσεις όντως υλοποιούνται, όχι όμως παραγωγικά, αφού οποιαδήποτε σχετική δέσμευση είναι ανύπαρκτη, όπως ήδη αναφέρθηκε, αλλά και πάλι, με τεράστια κέρδη, στο χρηματοπιστωτικό τομέα ή στην κερδοσκοπία της αγοράς πρώτων υλών, ενέργειας και τροφίμων (δημιουργώντας συχνά επισιτιστικές κρίσεις δηλαδή σκοτώνοντας εκατομμύρια ανθρώπους), ή αποθησαυρίζοντας γιγάντια κεφάλαια. Δραστηριότητες οι οποίες καταδικάζουν την αναπτυξιακή διαδικασία σε στασιμότητα, ή σε ανασχεση της δυναμικής της, γιατί αφαιρούν μαζικά αναγκαία επενδυτικά κεφάλαια από την παραγωγική διαδικασία και αυτό παρά την επέλαση της βιομηχανικής επανάστασης 4.0. Υπ' αυτούς τους όρους επανεμφανίζεται πιθανή μια καινούρια κρίση, μια καινούρια φούσκα των παραγώγων, την οποία θα κληθεί και πάλι να αντιμετωπίσει η μάζα των φορολογουμένων, το κοινωνικό σύνολο.

Η ιδιωτικοποίηση του κέρδους και η κοινωνικοποίηση των ζημιών και του ευρύτερου κόστους διασφάλισης αυτού του κέρδους είναι η πεμπτούσια της νέας λογικής, του νέου περιεχομένου της πολιτικής. Το νέο αυτό περιεχόμενο, το νέο παράδειγμα στη λογική του οποίου λειτουργεί σήμερα η πολιτική και η πλειοψηφία των εκπροσώπων της επιστημονικής κοινότητας των οικονομολόγων²¹ καταχρηστικά ονομάζεται νέο. Νέο πραγματικά δεν είναι αφού πατέρες αυτής της νεοφιλελεύθερης λογικής είναι οι von Mises και Hayek και η συνάντηση συγκρότησης της ομάδας υποστήριξης της

---

and Takers. The rise of Finance and the Fall of American Business, Penguin Random House, New York 2016.

²¹ Ο Paul Krugman ήταν για χρόνια μια μοναχική εξαίρεση κευνσιανής προσέγγισης σ' αυτή την κυριαρχία του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος. Δες και: Benjamin Wallace-Wells, The Loneliness of the American Liberal: Paul Krugman's Lonely Crusade. Στο New York, May 2 2011, σελ. 22-27 και Francis Fukuyama, Seth Colby, What Were They Thinking? The Role of Economists in the Financial Debacle στο: The American Interest. Vol V, No 1 September/October 2009. Σύμφωνα με τον Joseph Vogl η κρίση του 2007/2008 θα έπρεπε να έχει ανάλογες επιπτώσεις στην οικονομική πολιτική και την οικονομική θεωρία, όπως ο σεισμός της Λισαβόνας του 1755 για την αντίληψη της θεοδικίας. Όπως τότε η αξιολογία των φιλοσοφικών προσπαθειών θεμελίωσης του καλύτερου δυνατού κόσμου της θείκης δημιουργίας κατέρρευσε, ή τουλάχιστον η θεμελίωση απεδείχθη αναξιόπιστη, έτσι και τώρα η χρηματοπιστωτική κρίση θα έπρεπε να οδηγήσει σε ένα νέο οικονομικό Διαφωτισμό χειραφέτησης από τις ουσιαστικά μεταφυσικές αντιλήψεις του αλάνθαστου χαρακτήρα της αυτορυθμιζόμενης αγοράς. Δες και συνέντευξη του Joseph Vogl στο: "Die Zeit" 11.8.201 Nr. 33 σελ. 37 και 38. Για την ιδιαίτερη «μεταφυσική» του κεφαλαίου: Joseph Vogl, Das Gespenst des Kapitals, diaphanes, Zürich 2010. Μελέτη, η οποία είναι ίσως η καλύτερη προσπάθεια ανάλυσης του ανορθολογισμού της «αγοράς των αγορών» (Vogl). Ο ίδιος ο λογιστικός όγκος αυτής της εξωπραγματικής αγοράς αναδεικνύει τον επικίνδυνο και ανορθολογικό της χαρακτήρα: Το ύψος των νομισματικών συναλλαγών (αγοραπωλησίες νομισμάτων) ανήλθε το 2010 σε 955 τρισ. δολ. Το ύψος των εκτός του χρηματιστηρίου συναλλαγών δομημένων παραγώγων σε 601 τρισ. δολ., το ύψος των συναλλαγών μετοχών και ομολόγων σε 86 τρισ. δολ., ενώ κατά το ίδιο έτος το παγκόσμιο ΑΕΠ (όλα δηλαδή τα παραγόμενα αγαθά και υπηρεσίες) ήταν 63 τρισ. δολ. Στην πράξη η διαδικασία των συναλλαγών πραγματοποιείται από υπερταχείς υπολογιστές, οι οποίοι αντιδρούν σε μηδενικούς χρόνους, ενώ ένας μικρός αριθμός μηχανικών και μαθηματικών «επιβλέπει» το σύστημα. Πρόκειται δηλαδή για την κυβερνητική (Cybernetics) στην πράξη. Για τα στοιχεία: "Der Spiegel" 22.8.2011, No 34, σελ. 60-68. Όπως σημειώνει ο Vogl, χρειαζόμαστε μια νέα εκκοσμίκευση, αυτή τη φορά την εκκοσμίκευση των αγορών. Η κατάσταση αυτή έχει εν τω μεταξύ επιδεινωθεί. Πρβλ. Hudson, Der Sektor. Warum die globale Finanzwirtschaft uns zerstört, Klett-Gotta, Stuttgart 2016, Wolfgang Streeck, Die gekaufte Zeit, Suhrkamp, Berlin 2013 και Andrew Sayer, Warum wir uns die Reichen nicht leisten koennen, C.H.Beck, Muenchen 2017

νεοφιλελεύθερης θεωρίας γύρω από τον Hayek στο Mont Pellerin της Ελβετίας έγινε την ίδια εποχή με τη συμφωνία του Bretton Woods μένοντας όμως στο παρασκήνιο λόγω της κυριαρχίας του κεύνσιανού παραδείγματος, για να έλθει στο προσκήνιο με τον Milton Friedman και τη Σχολή του Σικάγου από τη δεκαετία του '60 και μετά. Είναι όμως νέο γιατί καλείται να αντιμετωπίσει το νέο περιβάλλον το οποίο είχε διαμορφώσει η επικράτηση της κεύνσιανής συναίνεσης μετά τον πόλεμο. Ο στόχος είναι η αναθεώρηση της κεύνσιανής συγκρότησης του πολιτικού. Αναθεώρηση η οποία φέρνει σε αντιπαράθεση τη Δημοκρατία με το καπιταλιστικό σύστημα, υπό την κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και την εξωφρενική συγκέντρωση του πλούτου που αυτή έχει επιφέρει. Αυτή η εξέλιξη παρουσιάζεται με τον πιο καθαρό τρόπο στο κέντρο του καπιταλιστικού συστήματος, στις Η.Π.Α. Στο πλαίσιο του αμερικανικού πολιτικού συστήματος η συγκρουσιακή κατάσταση που επικράτησε στο κομματικό σύστημα, κυρίως μετά την εμφάνιση του κινήματος των «tea parties», και η παράλυση στην οποία έχει συνειδητά οδηγηθεί το σύστημα των «checks and balances», έχει ως στόχο την με κάθε τρόπο ανατροπή των κεύνσιανών πολιτικών, την με κάθε τρόπο ανατροπή της υπεράσπισης του πολιτικού²².

---

²² Η αμερικανική προεδρική Δημοκρατία στηρίζεται στο λεγόμενο σύστημα των checks and balances (ελέγχων και εξισορροπήσεων), το οποίο στοχεύει στην αποτροπή της επιβολής της μιας εξουσίας επί της άλλης και θεμελιώνει με αυτό τον τρόπο μάλλον ουσιαστικότερα, από ότι στο κοινοβουλευτικό σύστημα, την διάκριση των εξουσιών. Όμως επειδή αυτό δυνάμει είναι ένα σύστημα αλληλοεξουδετέρωσης των εξουσιών, για να λειτουργήσει χρειάζεται υπερκομματικές συναίνεσεις. Ο Πρόεδρος έχει μεν αποφασιστικές εκτελεστικές αρμοδιότητες, αλλά για να τις ασκήσει χρειάζεται την απαραίτητη νομοθετική κάλυψη και γι' αυτό λειτουργεί ως διαιτητής της διαδικασίας διαμόρφωσης συναινετικών, υπερκομματικών, νομοθετικών πλειοψηφιών (με δικαίωμα veto κ.λπ.). Αυτό το σύστημα λειτουργούσε αποτελεσματικά μέχρι τη στιγμή, που η κομματική πόλωση οδήγησε σε μια αγεφύρωτη σκλήρυνση των κομματικών μετώπων, η οποία κατέστησε την υπερκομματική συναίνεση ουσιαστικά αδύνατη. Διαδικασία, η οποία δρομολογήθηκε κατά την οκταετία G. W. Bush και αποκρυσταλλώθηκε πλήρως με τη καταλυτική επιρροή των tea-parties στο ρεπουβλικανικό κόμμα. Στην πράξη το αμερικανικό κομματικό σύστημα πήρε τη μορφή που έχει το κομματικό σύστημα στις κοινοβουλευτικές Δημοκρατίες δικομματικού πλειοψηφικού τύπου. Το αποτέλεσμα είναι η αδυναμία λειτουργίας του συστήματος, η παράλυσή της νομοθετικής εξουσίας και η αντίθεση προς την παράδοση και την λογική του συστήματος κομματικοποίησή του.

Αυτή η ένταξη λογικών κομματικής πειθαρχίας και κομματικής αντιπαράθεσης κοινοβουλευτικού συστήματος σε ένα προεδρικό σύστημα αναίρεσε τον πυρήνα της αποτελεσματικότητάς του. Γιατί ενώ στο κοινοβουλευτικό σύστημα ο πρωθυπουργός είναι συγχρόνως αρχηγός της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας, άρα έχοντας την κοινοβουλευτική πλειοψηφία μπορεί να κυβερνήσει επί τη βάση νόμων της νομοθετικής πλειοψηφίας της οποίας ηγείται, στις Η.Π.Α. είναι δέσμιος της συγκρότησης ή μη συγκρότησης υπερκομματικής πλειοψηφίας. Το αδιέξοδο γίνεται ακόμη πιο εμφανές, αν σκεφθεί κανείς ότι στη Γερουσία χρειάζονται τα 60% των ψήφων, η λεγόμενη «αντικωλυσιαστική πλειοψηφία» - filibaster proof majority για την έκδοση ενός νόμου ή το 67% των γερουσιαστών για την επικύρωση μιας διεθνούς συμφωνίας. Αυτό θα σήμαινε, για μια κοινοβουλευτική Δημοκρατία, ότι το κυβερνητικό κόμμα θα έπρεπε να έχει το 60% ή ακόμη και το 67% των εδρών για να νομοθετήσει, πράγμα ουσιαστικά αδύνατο στις σύγχρονες Δημοκρατίες. Αλλά η de facto αναίρεση της δημοκρατικής αρχής γίνεται ακόμη πιο εμφανής, αν σκεφθεί κανείς ότι κάθε Πολιτεία αντιπροσωπεύεται στη Γερουσία από 2 Γερουσιαστές ασχέτως του πληθυσμού της (Συνήθως οι πολιτείες με μεγάλες πόλεις και μεγάλους πληθυσμούς εργαζομένων έχουν δημοκρατικές πλειοψηφίες, ενώ οι μικρές πολιτείες με αγροτικούς ή/και μικροαστικούς πληθυσμούς ρεπουβλικανικές). Το πραγματικό αποτέλεσμα είναι ότι οι αντιπρόσωποι του 10% του αμερικανικού λαού μπορούν να μπλοκάρουν κάθε νομοθετική πρωτοβουλία, ή τον διορισμό στις

Αυτό συμβαίνει στις Η.Π.Α. όπου η αντιπαράθεση εμπλέκει και τις τρεις λειτουργίες του κράτους και ολοκληρώνεται με την εκλογή Trump. Ο κύριος λόγος είναι, ότι η Προεδρία Obama υποστήριξε, αν όχι μια ριζοσπαστική, τουλάχιστον όμως μια στοχοθετημένη αντίσταση στις πολιτικές της ανισότητας²³, παρά τους επώδυνους συμβιβασμούς στους οποίους είχε αναγκαστεί.

Στο Ηνωμένο Βασίλειο κυρίως, αλλά και στη Γερμανία και στην Ε.Ε. γενικότερα, οι αντιστάσεις έχουν σχετικοποιηθεί σταδιακά και συστηματικά, ήδη από την περίοδο των σοσιαλδημοκρατικών κυβερνήσεων του Blair και του Schröder, λόγω της αποδοχής της πολιτικής της ανισότητας ως ανάγκης αναπροσαρμογής που επιβάλλεται από το διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό, την κινητικότητα των κεφαλαίων και τον ανταγωνισμό της προσέλκυσης επενδύσεων. Όμως, τουλάχιστον ακόμη, και ειδικά στις πλουσιότερες χώρες της Ένωσης με προεξέχουσα τη Γερμανία: α) δεν έχει εγκαταλειφθεί η βιομηχανική βάση της υλικής αναπαραγωγής της κοινωνίας και β) το δίκτυο προστασίας και ασφάλειας του κοινωνικού κράτους έχει ακόμη – αν και συνεχώς περιοριζόμενο – αποθέματα αντοχής, έστω και αν π.χ. το Εθνικό Σύστημα Υγείας (NHS) στην Αγγλία καταρρέει.

πολιτικές θέσεις της Δημόσιας Διοίκησης, όπως στην περίοδο Obama. (Η σχετική βιβλιογραφία είναι αχανής, ενδεικτικά πρβλ. το άρθρο του Freed Zakaria, *The Debt Deal's Failure*, στο "Time", August 15, 2011, σελ. 12-15). Αυτό αφορά με τον ίδιο αρνητικό τρόπο και την εξωτερική πολιτική (πρβλ. ενδεικτικά: Walter Russell Mead, *The Tea Party and American Foreign Policy*, στο: *Foreign Affairs* March/April 2011. Vol 90 Nr. 2 σελ. 28-44).

Ενδεικτικό είναι επίσης το γεγονός, ότι στο παρελθόν η μέθοδος της κωλυσιεργίας (filibuster) χρησιμοποιείτο περίπου μια φορά στη δεκαετία, ενώ π.χ. το 2009 80% των νομοθετικών προτάσεων ακυρώθηκαν μέσω αυτής της διαδικασίας (πρβλ. Zakaria στο ίδιο). Το αποτέλεσμα είναι η παράλυση του πολιτικού συστήματος και η αδυναμία της δημοκρατικής αντίδρασης απέναντι στην επιβολή των όρων του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου.

Λόγω της ανάγκης επιβολής του εκλεκτού του Trump στο Συνταγματικό Δικαστήριο, Neil Gorsuch, στις αρχές του 2017, οι Ρεπουμπλικανοί πέτυχαν με την πλειοψηφία τους σχετικοποίηση του filibuster ως προς το δικαίωμα χρόνου επιχειρηματολογίας, πράγμα που δείχνει και την ευελιξία που τους επιτρέπει η πλειοψηφία τους στη Γερουσία και τη Βουλή των Αντιπροσώπων..

²³ Το μεγαλύτερο λάθος του Obama ήταν, κατά τη γνώμη μου, ότι θεώρησε – κυρίως τα δύο πρώτα χρόνια της Προεδρίας του -, ότι θα ήταν δυνατό, μετά την οκταετία Bush και τα καταστροφικά αποτελέσματα που είχε αυτή για την οικονομική και πολιτική θέση των Η.Π.Α. στον κόσμο, να εκφράσει μια νέα ορθολογική πολιτική, η οποία θα μπορούσε να έχει την υποστήριξη και μεγάλου τμήματος των Ρεπουμπλικανών, αφού το διακύβευμα ήταν η αποτροπή της παρακμιακής πορείας των Η.Π.Α. Προφανώς υποτίμησε τη δυναμική του αμέσως μετά την εκλογή του εμφανισθέντος κινήματος των tea-parties, την μακρά παράδοση του πολιτικού ανορθολογισμού στην αμερικανική πολιτική, την δύναμη των οικονομικών συμφερόντων που χρηματοδοτούν και κατευθύνουν τα tea-parties και τον έλεγχο που ασκούν αυτά τα συμφέροντα σε μεγάλο μέρος των ΜΜΕ. Δες και Elisabeth Drew, *Obama and the Republicans*, στο: *The New York Review of Books*, March 10-23, 2011, σελ. 46-49.

Ενδεικτική η σχετική παρατήρηση του Ronald Dworkin "We now have a president we can admire and respect. But he seems unaware that his opponents are not patriots anxious to help govern through a descent consensus but fanatics who would destroy the country if that would lead to his defeat. We think he should understand that this is a time for confrontation, not compromise..." Δες: Andrew Hacker, *The Next Election: The Surprising Reality*, στο: *The New York Review of Books*, Vol LVIII No 13, August 18 – September 28, 2011, σελ. 80.

Στις Η.Π.Α., την επαύριο της κρατικής παρέμβασης για τη σωτηρία των τραπεζών και της οικονομίας γενικότερα, και εν όψει της ανάγκης διατήρησης – διεύρυνσης της κοινωνικής συνοχής (και λόγω της θετικής ευρωπαϊκής εμπειρίας), έγινε η προσπάθεια επιστροφής στη λογική του New Deal, από την κυβέρνηση Obama. Έγινε δηλαδή η προσπάθεια κοινωνικής επαναστοχοθέτησης της κυβερνητικής πολιτικής και δημοκρατικής μεταστροφής της καταστροφικής πολιτικής των κυβερνήσεων Bush, μέσω της διεύρυνσης του δικτύου ασφαλείας και της επαναρύθμισης του τραπεζικού τομέα. Αυτή η προσπάθεια της ιδιαίτερα μετριοπαθούς κεϋνσιανής απάντησης στη κρίση και άμεσης αντίδρασης στην πορεία των πολιτικών ανισότητας, έφερε στην επιφάνεια το ουσιαστικό πολιτικό διακύβευμα της αμερικανικής πολιτικής από την εποχή του Reagan και μετά: διανεμητική δικαιοσύνη vs. πολιτικές ανισότητας και οδήγησε στη λυσσαλέα και πολυεπίπεδη αντίδραση της Δεξιάς, καθοδηγούμενης και επιχορηγούμενης από το πιο αντιδραστικό τμήμα των κεφαλαιουχικών συμφερόντων²⁴.

---

²⁴ Κύριοι υποστηρικτές των tea-parties είναι οι αδελφοί Charles και David Koch από το Κάνσας, στους οποίους ανήκει η δεύτερη μεγαλύτερη επιχείρηση των Η.Π.Α. (Koch Industries) και οι οποίοι βρίσκονται στην πέμπτη θέση των πλουσιότερων Αμερικανών, σύμφωνα με το σχετικό κατάλογο του Forbes, ενώ ο δισεκατομμυριούχος Mercer είναι η οικονομική μηχανή πίσω από τον Trump . Οι αδελφοί Koch χρηματοδοτούν την οργάνωση Americans for Prosperity, η οποία είναι οργάνωση συντονιστής – χρηματοδότης του κινήματος των tea-parties (Βασικοί στόχοι, που χαρακτηρίζαν και τον παρανοϊκό μαξιμαλισμό της προεκλογικής εκστρατείας του Trump, είναι η κατάργηση όχι μόνο των νόμων για την ασφάλιση, την δημόσια υγεία και την ρύθμιση του τραπεζικού συστήματος, αλλά της Κεντρικής Τράπεζας (FED), του Υπουργείου Υγείας, του Υπουργείου Ενέργειας και ουσιαστικά του μεγαλύτερου μέρους της Δημόσιας Διοίκησης). Στη χρηματοδότηση των tea-parties συμμετέχουν καπνοβιομηχανίες (μέσω της οργάνωσης Citizens for a Sound Economy), εταιρείες πετρελαίου, φαρμακοβιομηχανίες κ.λπ. Γι' αυτό άλλωστε το κίνημα θεωρεί ότι το φαινόμενο του θερμοκηπίου είναι προπαγάνδα των κομμουνιστών, ή κινεζική προπαγάνδα κατά τον Trump. Το διοξείδιο του άνθρακος π.χ., σύμφωνα με την ηγετική προσωπικότητα των tea-parties και κατά κάποιο τρόπο διάδοχο της Sara Palin, Michele Bachman, αλλά και σύμφωνα με τον ακροδεξιό Rick Perry, κυβερνήτη του Τέξας, αφού είναι στοιχείο της φύσης, είναι δημιουργήμα του Θεού και ως εκ τούτου εντάσσεται στη θετικότητα της Θείας Δημιουργίας και δεν μπορεί να είναι επικίνδυνο. Άλλωστε οι εναλλακτικές πηγές ενέργειας θεωρούνται καταστροφικές για την Αμερική και η υποστήριξή τους αποτελεί συντονισμένη προσπάθεια καταστροφής της Αμερικής.

Οι αδελφοί Koch βασίζονται και στην οικογενειακή παράδοση της υποστήριξης της αντιδραστικής/φασιστικής Δεξιάς. Ο πατέρας Koch ήταν χρηματοδότης της Κου-Κλουξ-Κλαν και ιδρυτής/χρηματοδότης της ρατσιστικής John Beard Society. Θεωρούσε τον Αίζενχάουερ κομμουνιστή και υποστήριζε ότι όλοι οι μαύροι των Η.Π.Α. ήταν πράκτορες της Σοβιετικής Ένωσης. Υπήρξε και ο μεγαλύτερος χρηματοδότης των κινητοποιήσεων εναντίον του Franklin Roosevelt. Δες α.α. το άρθρο της Jane Mayer, Billionaires against Obama, στο: The New Yorker August 30, 2010 σελ. 44-53 και τα άρθρα των Scherer και Crowley στο "Time", September 27, 2010 σελ. 16-23. Σήμερα το κίνημα των tee-parties έχει μεταλλαχθεί σε ένα πλατύτερο κίνημα κατά του «κατεστημένου», το οποίο ως «αντι-συστημικό» δεν υπάρχει μόνο στις Η.Π.Α., αλλά εμφανίζεται παντού στις δυτικές Δημοκρατίες αναπαράγοντας εθνικιστικά και ρατσιστικά ιδεολογήματα. Ο κατ'εξοχήν εφραστής αυτού του εθνικιστικού και κρυπτορατσιστικού «αντισυστημισμού» στις Η.Π.Α. είναι ο μέχρι πρότινος κύριος πολιτικός σύμβουλος του Trump, Steve Bannon, ο πατέρας του εθνικιστικού συνθήματος «Make America great again», ιδρυτής το 2007 του ιστότοπου Breitbart News . Ο Bannon εκπαραθυρώθηκε πρόσφατα, προφανώς λόγω της αντίθεσής του με την ηγεσία του ρεπουμπλικανικού κόμματος, αλλά και λόγω της δυσκολίας του να αποδεχθεί την ακόμη αδιευκρίνιστη σχέση του Trump με τις ρωσικές μυστικές υπηρεσίες και το ρόλο τους στον επηρεασμό της κοινής γνώμης για την προετοιμασία της υποψηφιότητάς του και την εκλογή του. Γι' αυτή την σχεδόν απίστευτη σχέση του Trump, του οικογενειακού του περιβάλλοντος και συμβούλων του με τον Putin, η οποία είναι αδιανόητη για

Αντιπαράθεση που οδήγησε στην εκλογή Trump με μοναδικό στόχο την ακύρωση όλων των προσπαθειών της οκταετίας Obama.

- 5) Η απελευθέρωση των αγορών, η χρηματοπιστωτική κρίση, η δημοσιονομική της μετάλλαξη και η πολιτική της ανισότητας που αναδεικνύεται ραγδαία, ως αποτέλεσμα του συνδυασμού, της αλληλοεπικάλυψης αλλά ουσιαστικά της οργανικής συνύφανσης αυτών των εξελίξεων οδηγεί στην αναδιαμόρφωση της δομής, του σχήματος, θα μπορούσε να πει κανείς της σύγχρονης κοινωνίας.

Η μεσαία τάξη, τα μεσαία στρώματα συρρικνώνονται. Η συγκέντρωση του πλούτου είναι πρωτοφανής και τα οικονομικά ασθενέστερα στρώματα διευρύνονται τάχιστα, οδηγώντας μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στη φτώχεια, στο κοινωνικό περιθώριο, σε μόνιμη κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος φαίνεται πλέον να είναι μη αναστρέψιμος.

Κατά την προβιομηχανική περίοδο η κοινωνία²⁵ είχε τη μορφή πυραμίδας. Στην πορεία της εκβιομηχάνισης και της ωρίμανσης του πολιτικού (της ανάδειξης – ωρίμανσης δηλαδή της έννοιας της κοινωνίας των ελευθέρων και ίσων) η μεσαία τάξη διευρύνεται δίνοντας στην κοινωνία τη μορφή ενός αυγού ή ενός αχλαδιού (αναλόγως του βαθμού ανισότητας), όπου τα δύο αντίθετα άκρα αποτελούσαν το στενότερο, το πιο περιορισμένο, σημείο του σχήματος. Σήμερα η εξέλιξη της κοινωνικής ανισότητας οδηγεί το σχήμα της κοινωνίας στη μορφή της κλεψύδρας λόγω της συρρίκνωσης της μεσαίας τάξης, ή ακόμη και σε μια νέα πυραμίδα ανισότητας²⁶.

Σ' αυτά τα 5 σημεία, μπορεί να συνοψίσει κανείς πολύ σχηματικά τις διεργασίες, οι οποίες χαρακτήρισαν: α) τη διαδικασία της απορύθμισης και της απελευθέρωσης των αγορών, β) την χρηματοπιστωτική κρίση και γ) τη μετάθεση της κρίσης από τον τραπεζικό στον δημοσιονομικό τομέα. Αυτά τα 5 σημεία έχουν καθοριστική επίδραση στη σχέση μεταξύ ιδιωτικού συμφέροντος και δημοσίου αγαθού και διαμορφώνουν τους όρους και τη μορφή έκπτωσης των αξιακών περιεχομένων και των κατευθυντηρίων αρχών που είχαν το κανονιστικό περιεχόμενο της πολιτικής θεωρίας.

αμερικανό Πρόεδρο και την οποία ερευνά ο ειδικός ανακριτής Robert Mueller που ίσως αποτελέσει το μεγαλύτερο πολιτικό πρόβλημα του Trump, δεξ: Luke Harding, Verrat. Geheime Treffen, schmutziges Geld und wie Russland Trump ins Weisse Haus brachte, Siedler, Muenchen 2017.

²⁵ Ο όρος κοινωνία καταχρηστικά εδώ, διότι η κοινωνία διαμορφώνεται ως ειδοποιός έννοια κατά την Νεωτερικότητα και το εγχείρημα της Νεωτερικότητας διαμορφώνει το γνωσιοθεωρητικό της σημαντικό περιεχόμενο. Δες και: Δημήτρης Χαραλάμπης, Η συγκρότηση του πολιτικού ως τέλος, αλλά όχι ως έσχατον του κανονιστικού εγχειρήματος της Νεωτερικότητας στο: Ι. Στράγγας, Χαρ. Παπαχαραλάμπους, Σκοπός, τελεολογία και δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Nomos, Berlin, L' Harmattan, Paris 2010, σελ. 297-341 και Δημήτρης Χαραλάμπης: Δημοκρατία και Παγκοσμιοποίηση (1998).

²⁶ Πρβλ. Herfried Münkler. Spaltet sich die Mitte? Über soziale and politische Stabilität στο: Recherche. Zeitung für Wissenschaft. Nr. 1. 2011 σελ. 1 και 26-27. Αναλυτικά η γενικότερη προβληματική: Herfried Münkler, Mitte und Mass. Der Kampf um die richtige Ordnung. Rowohlt, Berlin 2010 και η μελέτη του Daniel Cohen για τις μορφές της ανισότητας στη προβιομηχανική, στην βιομηχανική και στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: Daniel Cohen, Η ευημερία του κακού, Πόλις, Αθήνα 2010.

Η αντοχή του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος

A. Η παράλυση του αμερικανικού πολιτικού συστήματος

Θα περίμενε κανείς (και πολλοί ασφαλώς το θεωρούσαν δεδομένο), ότι η επανεργοποίηση κεϋνσιανών πολιτικών κοινωνικής συνοχής θα αποτελούσε την πολιτική απάντηση στην χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008.

Ασφαλώς η πρώτη και ορθή αντίδραση ήταν, όπως ήδη αναφέραμε, κεϋνσιανού τύπου. Παρέμβαση του κράτους ώστε να διασωθεί το τραπεζικό και δι' αυτού γενικότερα το οικονομικό σύστημα. Η πρώτη εντύπωση ήταν ότι το πολιτικό σύστημα είχε μάθει από την κρίση του 1929 και δεν επρόκειτο να επαναλάβει τα λάθη που οδήγησαν στην καταστροφική Μεγάλη Ύφεση της δεκαετίας του 1930. Η πολιτικοποίηση κυρίως της αμερικανικής κοινωνίας και η εκλογή Obama στην Προεδρία των ΗΠΑ²⁷ έμοιαζε να δείχνει,

---

²⁷ Η αρθρογραφία η σχετική με την εκλογή Obama, το τι σήμαινε, πως άλλαξε η μορφή του προεκλογικού αγώνα και τι αντιμετώπισε μετά την εκλογή του είναι αχανής. Ενδεικτικά για την προεκλογική εκστρατεία και την εκλογή: John Heilemann και Mark Halperin, *Game Change*, Harper Collins, New York 2010, για το πρώτο έτος της Προεδρίας και τις προσπάθειες υλοποίησης μιας σοσιαλδημοκρατικού τύπου πολιτικής: Jonathan Alter, *The Promise. President Obama. Year One*, Simon and Shuster, New York 2010. Ο Jonathan Alter είχε αναλύσει διεξοδικά και τη πρώτη περίοδο της Προεδρίας του Φραγκλίνου Ρούσβελτ, δες Jonathan Alter, *The Defining Moment*, Simon and Shuster, New York 2006.

Οι δύο αυτές μελέτες επιτρέπουν μια ιδιαίτερα αποκαλυπτική σύγκριση των δύο εποχών. Συμπερασματικά η σύγκριση επιτρέπει δύο ουσιαστικές παρατηρήσεις: α) Ο Ρούσβελτ ανέλαβε αφού η κρίση είχε ξεσπάσει σε όλο της το εύρος με καταστροφικά αποτελέσματα για την αμερικανική οικονομία και κοινωνία. Γι' αυτό το λόγο οι αντιδράσεις ήταν πολύ πιο περιορισμένες και εμφανώς αδιέξοδες, πράγμα που καθιστούσε την εναλλακτική πρόταση Ρούσβελτ αποδεκτή ως μόνη διέξοδο από την καταστροφή. Ο Obama ανέλαβε ουσιαστικά τη στιγμή που ξέσπαγε η κρίση και πρόλαβε, μέσω της επεκτατικής πολιτικής που ακολούθησε, τις καταστροφικές επιπτώσεις της. (Ας θυμηθούμε ότι το Stimulus για την βιομηχανία των 700 δις δολαρίων έγινε αποδεκτό, παρ' όλη την τότε πλειοψηφία των Δημοκρατικών σε Γερουσία και Βουλή των Αντιπροσώπων, με την πλειοψηφία μιας ψήφου). Το παράδοξο *prima facie* είναι ότι η αποτροπή των καταστροφικών επιπτώσεων έδωσε την ευκαιρία της ακραίας αντίδρασης στη Δεξιά, η οποία μπόρεσε, ακριβώς επειδή η καταστροφή είχε αποφευχθεί, να υποστηρίξει ότι μόνο το νεοφιλελεύθερο μοντέλο αποτελεί λύση για τις Η.Π.Α. (έστω αν αυτό ήταν η αιτία της κρίσης), β) Πρόκειται ουσιαστικά για δύο διαφορετικές ιστορικές στιγμές σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Ο Ρούσβελτ είχε μπροστά του, παρ' όλη τη δύναμη του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, μια χώρα στην οποία ο βιομηχανικός τομέας ήταν κυρίαρχος, οπότε η επεκτατική οικονομική πολιτική μπορούσε να έχει αποτελέσματα, έστω και αν χρειάστηκε μια δεκαετία και ο πόλεμος για να ξεπεραστεί η κρίση. Ο Obama αντιμετώπισε μια κατάσταση στην οποία ο χρηματοπιστωτικός τομέας είναι κυρίαρχος, η αγορά και η παραγωγή έχουν παγκοσμιοποιηθεί σε βαθμό υψηλότερο απ' ό,τι στην προ New Deal εποχή και ο δευτερογενής τομέας υποχωρεί ραγδαία ή και έχει μετεγκατασταθεί στην Ασία. Υπ' αυτούς τους όρους η επεκτατική οικονομική πολιτική έχει πολύ πιο περιορισμένα αποτελέσματα (ανεργία, *jobless growth*, χαμηλή αύξηση του ΑΕΠ κ.λπ.), αφού τα υπερσυγκεντρωμένα κεφάλαια κινούνται κερδοσκοπικά διεθνώς, εκτός της παραγωγικής διαδικασίας και εκτός των κοινωνικών ισορροπιών που χαρακτήριζαν την ώριμη βιομηχανική κοινωνία. Για τις αντιδράσεις, τις πιέσεις, και τους εκβιασμούς των *lobbies* και των Ρεπουμπλικανών δες α.α Richard Wolffe, *Revival. The Struggle for Survival inside the Obama White House*. Crown Publishers, New York 2010. Ο Trump και ο μηχανισμός της εκλογής του στηρίχτηκαν επίσης στην ψηφιακή τεχνολογία, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στη χρήση αλγορίθμων, σε bots, στις φούσκες διήθησης (*filter-bubbles*). Ουσιαστικά στηρίχτηκαν σε όλες τις δυνατότητες που δίνει η σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία (παράνομη) διείσδυση στην ιδιωτική σφαίρα (*data mining*) και η (ουσιαστικά παράνομη) χρήση αυτών των δεδομένων με τη βοήθεια αλγορίθμων για τον επηρεασμό της διαδικασίας λήψης απόφασης των

ότι αυτή τη φορά η απάντηση στην κρίση θα ήταν διαφορετική²⁸. Όμως η λυσσαλέα αντίδραση των Ρεπουμπλικανών, κυρίως μετά τις ενδιάμεσες εκλογές του 2010, επανέφερε επιθετικά την ανορθολογική παράδοση της αμερικανικής συντηρητικής πολιτικής²⁹ μέσω

εκλογών, είτε θετικά υπέρ του Trump, είτε αρνητικά διαβάλλοντας με καταιγισμό ψευδών ειδήσεων και πληροφοριών την αντίπαλό του και τους συνεργάτες της. Σύμφωνα με πληροφορίες στον τύπο, πάνω από 200εκ. αμερικανοί βρέθηκαν με αυτό τον τρόπο στο στόχαστρο της προεκλογικής εκστρατείας του Trump.

²⁸ Για τον επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα των δημοσιονομικών κρίσεων και των κρίσεων του (εξωτερικού) δημοσίου χρέους: Carmen M. Reinhart, Kenneth S. Rogoff, *This Time is Different. Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, Princeton New Jersey, 2009. Ασφαλώς ο επαναλαμβανόμενος χαρακτήρας των κρίσεων στον καπιταλισμό, κρίσεων υπερπροσφοράς, κρίσεων υπερπαραγωγής και χρηματοπιστωτικών κρίσεων δεν είναι ανακάλυψη των Rogoff και Reinhart, αλλά αποτελεί τον πυρήνα της ανάλυσης της αναπαραγωγικής διαδικασίας του κεφαλαίου από τον Μαρξ, του οποίου το έργο είναι ουσιαστικά μια θεωρία ανάλυσης του τρόπου παραγωγής και ερμηνείας των οικονομικών κρίσεων. Η έννοια της κρίσης είναι καθοριστική για την ερμηνεία της λειτουργίας και της μορφής της αναπαραγωγής του κεφαλαίου στο μαρξικό έργο. Άλλωστε ο Grossmann (Henryk, Grossmann, *Das Akkumulations – und Zusammensbruchs – gesetz des Kapitalistischen Systems*, EVA, Frankfurt a.M. 1970) βασισμένος στην ανάλυση του Hilferding (1910) για την κυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου (Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, EVA, Frankfurt a.M. 1973) την εποχή που η εκβιομηχάνιση της παραγωγής έφτανε στο απόγειό της (και που η επεκτατική πολιτική και η ρύθμιση των αγορών ήταν άγνωστες λέξεις) και στην θεωρία της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους του Μαρξ υπολόγισε με εκπληκτική ακρίβεια ότι η κατάρρευση του καπιταλισμού θα επέρχετο στα τέλη της δεκαετίας του '20. Βέβαια η κρίση του 1929, δεν σήμανε την κατάρρευση του καπιταλισμού (ούτε η κρίση του 2008, το αντίθετο μάλιστα), αλλά την αναδιάρθρωσή του. Ο Grossmann, δέσμιος των «σιδηρών» νόμων του μαρξιστικού οικονομισμού και της εργαλειακής αντίληψης για το κράτος, υποβάθμισε το πολιτικό, κοινωνικό, αλλά και ψυχολογικό πλαίσιο της καπιταλιστικής συσσώρευσης και δεν μπόρεσε να αντιληφθεί, ή να προβλέψει την δυνατότητα πολιτικών ενσωματωτικών αντιδράσεων αναδιάρθρωσης των όρων συσσώρευσης και αναπαραγωγής, αφού η κοινωνιολογική κατανόηση του κεφαλαίου ως *relation relationaire* (Πουλιαντζάς) είναι ξένη προς την οικονομιστική – εργαλειακή και συγχρόνως βολονταριστική ανάλυση του καπιταλισμού της λενινιστικής παράδοσης.

²⁹ Ο ανορθολογισμός στην αμερικανική πολιτική έχει μακρά παράδοση. Δεν εμφανίστηκε με τους Rush Limbaugh, Glenn Beck, Sarah Palin, Michelle Bachmann, Ron Paul κ.α., ή με τον Steve Bannon σήμερα (αποκαλυπτικό για τη λυσσαλέα αντίδραση και τον ανορθολογικό χαρακτήρα της Δεξιάς το άρθρο του David Bromwich, *Rush Limbaugh's Rage*, στο *The New York Review of Books*, November 25- December 8, 2010 σελ. 4-8, όπως και οι συνωμοσιολογικές ερμηνείες της στάσης του Obama απέναντι στις επιχειρήσεις, ενδεικτικά: Dinesh D' Sousa, *How He Thinks. The Root of Obama's Big Problem with Business*, στο: *Forbes*, September 27, 2010 σελ. 84-94. Οι ρίζες του ανορθολογισμού βρίσκονται παρ' όλο τον λαϊκό (εκκοσμικευμένο) χαρακτήρα του αμερικανικού κράτους στα θεοκρατικά στοιχεία που χαρακτήρισαν την αμερικανική πολιτική ήδη από την αρχή. Πρβλ. και: Manfred Brocker (Hrsg), *God Bless America. Politik und Religion in den USA*, Primus Verlag, Darmstadt 2005, Kevin Phillips, *American Theocracy*, Penguin New York 2006 κ.α. Ο παρανοϊκός-φανατικός χαρακτήρας της άκρας Δεξιάς εμφανίστηκε μετά τον πόλεμο με τον φανατικό αντικομμουνισμό της εποχής της «Επιτροπής Αντιαμερικανικών Υποθέσεων» του McCarthy. Επανεμφανίστηκε με την υποψηφιότητα Barry Goldwater στη δεκαετία του '60, με την ρεπουμπλικανική «επανάσταση» του Gingrich, με την υποκριτική ηθικολογία του Kenneth Star στην έρευνα για τη υπόθεση Lewinski για να κυριαρχήσει στην Αμερικανική Δεξιά με τον «αναγεννηθέντα» υιό Bush, το κίνημα των tea-parties και σήμερα με το «αντισυστημικό» κίνημα του Trump. Για την παρουσίαση και ανάλυση των παρανοϊκών στοιχείων της αμερικανικής πολιτικής κορυφαία είναι η μελέτη του Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics*, Vintage Books/Random House, New York 2008. Δες επίσης και: Robert Reich, *Populism Rising*, στο: *The American Interest*, Vol. VI No 2 November/ December 2010 σελ. 6-28. Για μια ουσιαστική ανάλυση του ρατσιστικού υπόβαθρου του αμερικανικού συντηρητισμού δες κυρίως: Ibram X. Kendi, *Stamped from the Beginning. The Definitive History of Racist Ideas in America*, Nation Books, New York 2016.

της υστερικής επίθεσης εναντίον της κεϋνσιανής συναίνεσης και καταδίκασε την αμερικανική πολιτική σε ένα αυτοκαταστροφικό πόλεμο χαρακωμάτων, παρά την εκλογική νίκη του Obama το 2012. Ουσιαστικά οδήγησε στην ιδιόμορφη απαίτηση επανάληψης των καταστροφικών πολιτικών της δεκαετίας του 1930. Κύριος στόχος της αντίδρασης ήταν η κατάργηση των μηχανισμών πρόνοιας που με φοβερές δυσκολίες μπόρεσε να πετύχει ο Obama, κατά την πρώτη διετία της Προεδρίας του, και ασφαλώς, εν ήδη θρησκευτικού δόγματος³⁰, η αποτροπή της επαναφοράς της φορολογικής κλίμακας στην προ- Bush κατάσταση.

Χωρίς την ίδια δημόσια λυσσαλέα αντιπαράθεση, αλλά με απόλυτη συνέπεια, η αντίδραση απέναντι σε κεϋνσιανές πολιτικές επανεργοποίησης της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης και η αναβίωση της οικονομικής ορθοδοξίας του σκληρού μονεταρισμού και των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών χαρακτηρίζει την ευρωπαϊκή αντίδραση, έστω και αν αυτή μοιάζει ηπιότερη, λόγω της ευρύτερα αποδεκτής λειτουργίας του κοινωνικού κράτους και της ιστορικά θεμελιωμένης (τουλάχιστον ακόμη) αποτελεσματικότητάς του.

Στις Η.Π.Α. τα τεράστια ελλείμματα του κρατικού προϋπολογισμού και η γιγάντια αύξηση του δημοσίου χρέους, ως αποτέλεσμα του συνδυασμού της χρηματοδότησης δύο πολέμων (Ιράκ, Αφγανιστάν) και της μοναδικής στην ιστορία των Η.Π.Α. μετά τον II Παγκόσμιο Πόλεμο συρρίκνωσης της φορολογίας, χαρακτήριζαν ήδη καταλυτικά τη δημοσιονομική κατάσταση της χώρας. Συγχρόνως η κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου συμβαδίζει με την αποβιομηχάνιση, την απόλυτη ανισότητα της κατανομής των αποτελεσμάτων της όποιας οικονομικής ανάπτυξης και ως εκ τούτου με την ανεργία και την οικονομική ασυμμετρία στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Η παρέμβαση για τη διάσωση των τραπεζών, μετά την κατάρρευση των ενυπόθηκων δανείων, και τον έλεγχο της τοξικότητάς των τραπεζικών διαθεσίμων, όπως και η παρέμβαση στην πραγματική λεγόμενη οικονομία για την αποτροπή της κατάρρευσης της βιομηχανικής παραγωγής και της απογείωσης της ανεργίας, ενέτεινε αρχικά το πρόβλημα του χρέους και του ελλείμματος. Όμως αυτή η παρέμβαση, η οποία όντως απέτρεψε τα χειρότερα, σε συνδυασμό κυρίως με την προσπάθεια διαμόρφωσης ενός στοιχειώδους δικτύου

---

³⁰ Ηγετική φυσιογνωμία στον πόλεμο κατά της φορολόγησης των πλουσίων (και κατά του Obama) είναι ο Grover Norquist, ο οποίος εδώ και 25 χρόνια προΐσταται των lobbies των επιχειρήσεων (Πρόεδρος της Οργάνωσης Americans for Tax Reform) που στοχεύουν στην συρρίκνωση του δημοσίου τομέα των Η.Π.Α. και στον περαιτέρω περιορισμό της φορολογίας. Η πολιτική δύναμη και επιρροή του είναι πρωτοφανής. Πέτυχε το 2009, με κοινωνικό σύμμαχο το κίνημα των tea-parties, εκτός των άλλων, να υπογράψουν 234 ρεπουμπλικανοί βουλευτές από τους 242 που αποτελούσαν την ομάδα των ρεπουμπλικανών στη Βουλή των Αντιπροσώπων και 40 από τους 47 ρεπουμπλικανούς γερουσιαστές έναν όρκο (Taxpayer Protection Pledge), ότι δεν πρόκειται ποτέ και με κανένα τρόπο και για κανένα λόγο να υποστηρίξουν αύξηση της φορολογίας για τα φυσικά πρόσωπα και τις επιχειρήσεις (στην Αμερική ή έμμεση φορολογία είναι σχεδόν ανύπαρκτη γιατί δεν υπάρχει σε ομοσπονδιακό επίπεδο ο Φόρος Προστιθέμενης Αξίας παρά μόνο δημοτικοί φόροι). Για το ρόλο του Norquist δες και: Who's Afraid of Grover Norquist? στο Bloomberg Business week, August 1-7, 2011 σελ. 28-30. Η επανεκλογή Obama το 2012 σχετικοποίησε την επιρροή του Norquist και επέτρεψε την μερική επαναφορά της φορολογικής κλίμακας της προ George W. Bush περιόδου. Όμως η εκλογή Trump άνοιξε και πάλι τον δρόμο της φορολογικής απαλλαγής του κεφαλαίου μέσω των αλλαγών στη φορολογική κλίμακα.

κοινωνικής ασφάλισης ώστε να αποτραπεί η απόλυτη περιθωριοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, θεωρούνται από την ρεπουμπλικανική Δεξιά βάρος, το οποίο με κανένα τρόπο δεν πρέπει να επιβαρύνει τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και τα πλουσιότερα τμήματα της αμερικανικής κοινωνίας.

Με κανένα τρόπο δεν πρέπει να επανέλθει η φορολογία των πλουσιότερων στρωμάτων στην προ υιού Bush περίοδο και με κάθε τρόπο πρέπει να καταργηθούν οι ρυθμιστικοί κανόνες για τις τράπεζες, τους οποίους, μέσα από ένα κυκλώνα συμβιβασμών, μπόρεσε να επιβάλει έστω και με ιδιαίτερα ήπιο τρόπο, αλλά ουσιαστικότερο από τον ισχύοντα στην Ευρώπη, η προεδρία Obama. Ήδη η προεδρία Trump εν μέσω αντιδράσεων του δημοκρατικού συστήματος, κυρίως από την πλευρά της δικαστικής εξουσίας, αλλά και της αμερικανικής κοινωνίας, έχει αρχίσει την αποψίλωση των επιτευγμάτων της οκταετίας Obama.

Αυτή η απόλυτα προνομιακή θεώρηση της πρωτοκαθεδρίας του ιδιωτικού συμφέροντος έναντι του δημοσίου, της ατομικότητας έναντι της συλλογικότητας, της ατομοκεντρικής αντίληψης του συμφέροντος έναντι της κοινωνικής αλληλεγγύης στηρίζεται στη βίαιη αναζωπύρωση της παράδοσης του ιδιότυπου ατομικιστικού λαϊκισμού που χαρακτήριζε πάντοτε την αμερικανική Δεξιά και η οποία, από την εκλογή του Reagan και μετά, προσπάθησε με κάθε τρόπο να καταστρατηγήσει τα επιτεύγματα του New Deal. Αυτός ο τυπικά αμερικανικός αντιδραστικός λαϊκισμός, ο οποίος είχε εκφραστεί έναντι της κυβέρνησης Clinton με τη συντηρητική επανάσταση του Gingrich και τη συνύφανση της συντηρητικής με τη θεοκρατική Δεξιά κατά την περίοδο της Προεδρίας του υιού Bush και της επικράτησης των νεοσυντηρητικών³¹ οδηγείται με την εκλογή Trump σε μια πρωτοφανή ανορθολογική έξαρση και καταγγελία κάθε μορφής κοινωνικής αλληλεγγύης, η άρνηση της οποίας θεωρείται άλλωστε για τη θρησκευτική Δεξιά στοιχείο της θεϊκής βούλησης.

Σ' αυτή τη δογματική απολυτοποίηση του ατομικού συμφέροντος κάθε κοινωνικό κόστος (δηλαδή φορολογία) που θα αποσκοπούσε στην προστασία του άλλου και την αποφυγή της εξαθλίωσής του είναι έγκλημα καθοσιώσεως έναντι της ατομικής ελευθερίας, αφού σύμφωνα με αυτή την αντίληψη ο εξαθλιωμένος ευθύνεται ο ίδιος για την εξαθλίωσή του, ενώ η αλληλεγγύη είναι ένα καθοριστικά αρνητικό και αντιπαραγωγικό φαινόμενο, διότι απομυζά πόρους (φόροι) και εμποδίζει την πραγμάτωση της ατομικής (οικονομικής) ελευθερίας, ενώ συγχρόνως εμβαθύνει τη φυσική τάση προς τη ραθυμία των κατώτερων κοινωνικών τάξεων...

Υπό τους όρους αυτού του δόγματος η προσπάθεια της κυβέρνησης Obama για τη διαμόρφωση ενός δικτύου προστασίας, περιθάλψης και οικονομικής υποστήριξης των φτωχών και των ανέργων ερμηνεύεται ως σοσιαλιστικός ή φασιστικός ολοκληρωτισμός που περιορίζει την οικονομική ελευθερία. Ο όρκος της συντριπτικής πλειοψηφίας των ρεπουμπλικανών βουλευτών να μην δεχθούν ποτέ μια νομοθεσία που θα προβλέπει

---

³¹ Για το κίνημα των νεοσυντηρητικών αναλυτικά: Justin Vaisse, Neo-conservatism. The Biography of a Movement, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts 2010

φορολογικές επιβαρύνσεις καθιστά την έννοια του πολίτη όχι ιδιότητα, η οποία σημασιολογικά εμπεριέχει την έννοια της αυτοδέσμευσης με στόχο την υλοποίηση της ελευθερίας εν κοινωνία, αλλά ιδιότητα υπηρετική της ακραίας εκδοχής της ατομικής ελευθερίας, της οποίας μόνη λειτουργία είναι η διασφάλιση της απόλυτης, ουσιαστικά αντικοινωνικής, οικονομικής ελευθερίας της πλουτοκρατίας. Η οργανική σχέση ελευθερίας και ισότητας, που χαρακτηρίζει τη Νεωτερικότητα, αντιστρέφεται και ερμηνεύεται ως η καθοριστική αντίθεση που θεμελιώνει την οικονομία της αγοράς και την υλοποίηση της ελευθερίας. Ο λαϊκισμός της πληβειακής άρνησης του «κατεστημένου» καταγγέλλει την ίδια την ιδιότητα του πολίτη, τη συγκρότηση του πολιτικού, τη συγκρότηση – αναπαραγωγή της κοινωνίας, γι' αυτό και καταγγέλλει τους θεσμούς της οργανωμένης κοινωνίας που συμβολίζει η Ουάσιγκτον και η διάκριση των εξουσιών (Trump). Καταγγέλλει την κεντρική εξουσία, την ίδια δηλαδή την ύπαρξη του δημοκρατικού κράτους – εγγυητή της κοινωνικής συνοχής θεωρώντας τη λειτουργία του ολοκληρωτισμό που επιβάλλεται στο ατομικό-ιδιωτικό συμφέρον. Άλλωστε στο Νότο είναι νωπή ακόμη η ανάμνηση των επεμβάσεων της Εθνικής Φρουράς, οι οποίες επέβαλαν την πρόσβαση των αφροαμερικανών στα Πανεπιστήμια κατά τη δεκαετία του 1950 και του 1960 ενάντια στις πολλές φορές αμεσοδημοκρατικές πλειοψηφικές, βαθειά ρατσιστικές αποφάσεις σε πολιτειακό και σε τοπικό επίπεδο που απαγόρευαν την πρόσβαση των αφροαμερικανών στα Πανεπιστήμια (Segregation). Όπως νωπή είναι και η επιβολή του δικαιώματος της ψήφου των αφροαμερικανών πολιτών το 1964 και στις νότιες Πολιτείες μέσω της νομοθεσίας που πέτυχε η Προεδρία Johnson³² ολοκληρώνοντας έτσι την αμερικανική Δημοκρατία, τουλάχιστον ως προς την τυπική ισχύ της, διαδικασία που η προεδρία Trump θέλει ουσιαστικά να αναστρέψει.

Πρόκειται για έναν ιδιότυπο φασίζοντα, ή ακόμη και φασιστικό αμερικανικό λαϊκισμό, ο οποίος δεν αναγνωρίζεται ως τέτοιος, γιατί αντίθετα προς τη σχετική ευρωπαϊκή εμπειρία (ιταλικός φασισμός, γερμανικός ναζισμός και τα σχετικά αντίγραφα τους) δεν αποζητά το ολοκληρωτικό κόμμα-κράτος. Αντίθετα ταυτίζει το κράτος με ολοκληρωτισμό (εννοείται, ότι αναφέρεται στις κοινωνικές του λειτουργίες και όχι π.χ. την στρατιωτική του ισχύ) εν ονόματι της ατομικής ελευθερίας, η οποία μέσω αυτής της ακραίας απολυτοποίησής της μεταβάλλεται σε μέσο απαξίωσης, άρνησης, περιθωριοποίησης, εξοστρακισμού του άλλου, λογική συνέπεια της οποίας είναι η φοβική και επιθετική στάση του Trump απέναντι στους μετανάστες και τους πρόσφυγες και η λανθάνουσα υποστήριξή του σε νεοναζιστικά κινήματα. Τα αρνητικά αποτελέσματα άλλωστε αυτής της περιθωριοποίησης θα τα λύσει προφανώς τελικά το, ως υπέρτατο νοούμενο, ατομικό δικαίωμα στην οπλοκατοχή. Ο πολίτης, τον οποίο επαγγέλλονται τα tea-parties και οι φανατικοί οπαδοί του Trump είναι ενεργός, ψηφίζει, συμμετέχει σε διαδηλώσεις, σε κινητοποιήσεις, είναι φορέας μιας κοινοτιστικής αμεσοδημοκρατικής αντίληψης, με στόχο πάντοτε την επιβολή μιας

³² Ενδεικτικά: Gene Roberts, Hank Klibanoff, *The Race Beat, The Press, The Civil Rights Struggle and the Awakening of a Nation*, Random House, New York 2006, David R. Roediger, *How Race survived US History*, Verso, London, New York 2008, Dennis W. Johnson, *The Laws that Shaped America*, Routledge, New York 2009 και Kendi (2017).

συρρικνωμένης κρατικής οργάνωσης (με όσο το δυνατόν ασθενέστερο κέντρο), η οποία αποδεσμεύεται από όλους τους ελεγκτικούς μηχανισμούς, καταγγέλλει το δημόσιο συμφέρον, απορρίπτει τους μηχανισμούς και το θεσμικό πλαίσιο υλοποίησής του και απαιτεί μόνο την απρόσκοπτη επιβολή της ατομικής ελευθερίας, την απρόσκοπτη υλοποίηση του ιδιωτικού συμφέροντος και την ιδιωτικοποίηση του δημοσίου.

Στην πράξη ο σχιζοφρενής αυτός παραλογισμός (κίνημα πολιτών εναντίον της ίδιας της ελεγκτικής και δεσμευτικής λειτουργίας του πολίτη, ουσιαστικά εναντίον της ίδιας της αρμοδιότητας της αρμοδιότητας του πολίτη) έχει ένα ουσιαστικό και πραγματικό αποτέλεσμα: Την επιβολή των συμφερόντων της πλουτοκρατικής μειοψηφίας και των κερδοσκοπικών στόχων των μεγάλων επιχειρήσεων, που αποτελούν άλλωστε, και τους χορηγούς των *tea-parties* και του «αντισυστημικού» κινήματος³³. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι το κίνημα εναντίον του «κατεστημένου» της Ουάσινγκτον – σε απόλυτη συμφωνία με τα «κλασικά» φασιστικά μορφώματα – είναι επίσης πολέμιο – υποτίθεται – του μεγάλου κεφαλαίου (*Main Street against Wall Street*). Η Ουάσινγκτον και η Νέα Υόρκη είναι οι εχθροί του κινήματος γιατί συγκεντρώνουν η μια την κεντρική εξουσία, η άλλη την οικονομική εξουσία. Προφανώς δεν εκλαμβάνεται ως αντίφαση, ούτε ότι ο κύριος στόχος είναι η κατάργηση της φορολογίας, και η κατάργηση κάθε μορφής ελέγχου της επιχειρηματικής δραστηριότητας, ούτε ότι οι χορηγοί του κινήματος ανήκουν στην κορυφή των δισεκατομμυριούχων της χώρας, ούτε ότι ο Murdoch μέσω του Fox News έχει δώσει πανεθνική φωνή στο κίνημα, ούτε ότι κύριοι εκπρόσωποι του κινήματος (Beck, Palin κ.ά. εκτός του Bannon) είναι κανονικοί υπάλληλοι του Murdoch, αφού είχαν ή έχουν εκπομπές στο Fox News. Αυτός ο συνδυασμός, ηλιθιότητας, δογματικής ιδεοληψίας, μνησικακίας και ιδιωτικών μικροσυμφερόντων (των εκφραστών και εκπροσώπων του κινήματος, όχι των χορηγών που έχουν μεγάλα συμφέροντα) χαρακτηρίζει άλλωστε όλα τα λαϊκιστικά κινήματα και ασφαλώς τον φασισμό και το ναζισμό³⁴.

Η απόρριψη της νεωτερικής σύλληψης της κοινωνίας των ελευθέρων και ίσων υποκειμένων, οδηγεί, εν ονόματι της ατομικής ελευθερίας, στον κοινωνικό δαρβινισμό και στην πραγματική επιβολή της ελευθερίας μόνο των οικονομικά ισχυρότερων. Ο, μέσω των ηλεκτρονικών μέσων μαζικής ενημέρωσης (FOX News κ.λπ.)³⁵ αλλά και μέσω του Τύπου,

---

³³ Πρβλ. υποσ. 33. Για τον καθοριστικό ρόλο των lobbies στο αμερικανικό πολιτικό σύστημα (πάνω από 3 δις δολ. ξόδεψαν τα lobbies για να αποτρέψουν την ψήφιση του νόμου για τη διερεύνηση του ασφαλιστικού συστήματος, με αποτέλεσμα την απάλειψη των διατάξεων που προέβλεψαν την ίδρυση ενός ομοσπονδιακού κρατικού ασφαλιστικού ταμείου, όπως και για την ανατροπή ενός νέου πλαισίου ρύθμισης του χρηματοπιστωτικού τομέα, με αποτέλεσμα την άμβλυνση των ρυθμίσεων που προέβλεπε ο Dodd-Frank Act) και τις συνέπειες της επιρροής τους: Jacob S. Hacker, Paul Pierson, *Winner-Take-All Politics. How Washington made the Rich Richer-And Turned its Back on the Middle Class*. Simon and Shuster, New York, 2010.

³⁴ Δες αναλυτικά: Götz Aly, *Hitler's Volksstaat, Raub, Rassenkrieg and nationaler Sozialismus*, S. Fisher, Frankfurt a. M. 2005 και του ίδιου, *Warum die Deutschen? Warum die Juden? Gleichheit, Neid und Rassismus bis 1933*, S. Fisher, Frankfurt a. M. 2011.

³⁵ Η αρθρογραφία για το ρόλο του Murdoch στη διαμόρφωση της αγγλικής συντηρητικής πολιτικής και τις στρατηγικές που ακολουθεί με αφορμή το σκάνδαλο της λαϊκής εφημερίδας "News of the World" είναι τεράστια, αλλά και για την επιρροή που άσκησε υπέρ του Brexit, όπως επίσης και για το

της συνδρομητικής τηλεόρασης και κυρίως μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, καθοδηγούμενος όχλος των tea-parties και των αρνητών του κατεστημένου οπαδών του Trump, δεν είναι παρά το λαϊκό εργαλείο επικράτησης των μεγάλων οικονομικών συμφερόντων – ή τουλάχιστον του πιο ακραίου τμήματός τους³⁶ – ώστε αυτά να απελευθερωθούν από το κόστος της δέσμευσης για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής και τελικά από το κόστος που έχει ο πολιτισμός της ύπαρξης του δημοκρατικού Κράτους Δικαίου. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι βρισκόμαστε μπροστά στην απειλή ενός νέου βοναπαρτισμού, ή μιας ιδιόμορφης αμερικανικής Βαϊμάρης με στόχο όχι τον κομματικό-κρατικό ολοκληρωτισμό και τη φυλετική ιεράρχηση της αξίας και απαξίας του ανθρώπου, αλλά με στόχο την επικράτηση του κοινωνικού δαρβινισμού και την δι' αυτής απαξίωση του άλλου και τελικά της ίδιας της αμερικανικής κοινωνίας. Σχηματικά η εκβιαστική πολιτική της αμερικανικής ακροδεξιάς δεν οδηγεί, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, στη φυλετικά οριζόμενη απαξίωση της ζωής – έστω και αν ο λανθάνων ρατσισμός αποτελεί συστατικό στοιχείο του ακροδεξιού κινήματος³⁷ - αλλά στην οικονομικά επιβαλλόμενη απαξίωση της ζωής και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

Πρόκειται για ενορχηστρωμένη δράση απέναντι σε κάθε υποψία κεύνσιανής πολιτικής, ενσωματωμένης σ' ολόκληρο το φάσμα του πολιτικού συστήματος και των λειτουργιών του κράτους.

Ενδεικτικές είναι οι αποφάσεις της συντηρητικής πλειοψηφίας του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου των Η.Π.Α. (συντηρητική πλειοψηφία που επετεύχθη από τις επιλογές του υιού Bush και ολοκληρώθηκε με τις επιλογές Trump). Οι σχετικές αποφάσεις

ρόλο της παγκόσμιας-εκδοτικής του αυτοκρατορίας (New Corp.) στις Η.Π.Α. κυρίως μέσω του τηλεοπτικού καναλιού FOX News, που ανήκει στην News Corporation του Murdoch. Μέσω αυτού το κίνημα των tea-parties ανεδείχθη σε πανεθνικό κίνημα στις Η.Π.Α., ήλεγξε το ρεπουμπλικανικό κόμμα και το προετοίμασε για την επέλαση του Trump και εναντίον του ίδιου του «κατεστημένου» του ρεπουμπλικανικού κόμματος. Για τη σχέση FOX News και ρεπουμπλικανικού κόμματος πρβλ. ενδεικτικά το αφιέρωμα της επιθεώρησης “New York” με τίτλο: FOX News made a circus out of the Republican Party στο: New York, May 30, 2011 σελ. 20-31. Για το μέγεθος και τα μέσα επιρροής της News Corp. δες και “Der Spiegel” Nr 29/18.7.2011 σελ. 128-130. Για την επιτυχία του Trump ευθύνεται ασφαλώς και η ίδια η προσωπικότητά του ως πολιτικό σκάνδαλο, που τραβάει συνεχώς το ενδιαφέρον των Μέσων, όπως επίσης και η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και το ανορθολογικό περιβάλλον που σε μεγάλο βαθμό έχουν τα ίδια δημιουργήσει.

³⁶ Είναι εντυπωσιακό και ενδεικτικό για την αποστασιοποίηση του πολιτικού προσωπικού από την κοινωνία, είναι το γεγονός ότι πάμπλουτοι αμερικανοί (Buffet κ.α.), αλλά και γάλλοι κεφαλαιούχοι εμφανίζονται με το αίτημα για φορολόγησή τους, γιατί αναγνωρίζουν την πρωτεύουσα ανάγκη διατήρησης του κοινωνικού ιστού, γιατί διαφορετικά καταρρέουν οι κοινωνίες στις οποίες ζουν. Το οξύμωρο είναι ότι η πολιτική τάξη, αποδεχόμενη τους όρους του κερδοσκοπικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, αναδεικνύεται πιο νεοφιλελεύθερη, απ' ότι οι κεφαλαιούχοι.

³⁷ Ενδεικτική η προπαγάνδα ότι ο Πρόεδρος Obama δεν είναι Αμερικανός, αλλά Κενυάτης (γι' αυτό και παρανόμως εξελέγη Πρόεδρος), ότι ήθελε να επιβάλλει τη Sharia στην Αμερική, ότι είναι σοσιαλιστής, κομμουνιστής ή φασίστας, ότι είναι όλα αυτά και συγχρόνως όργανο της Wall Street, ότι μέσω του συστήματος ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης θα συγκροτούσε επιτροπές που θα σκότωναν τους ηλικιωμένους Αμερικανούς κ.λπ., κ.λπ. (Προφανώς μόνο η δύναμη του εβραϊκού lobby στις Η.Π.Α. απέτρεψε την ανακήρυξη του Obama σε όργανο του διεθνούς σιωνισμού... Άλλωστε τα tea parties είναι φιλικά προς τις φονταμενταλιστικές ιδέες των ορθοδόξων Εβραίων και ο Trump ο καλύτερος φίλος του Netanyahu.

θεμελιωμένες πάντα στο δόγμα, ότι η ελευθερία και η ισότητα αποτελούν απόλυτα αντιθετικές έννοιες, ταυτίζουν π.χ. την ελευθερία της έκφρασης με την άρνηση και της ελάχιστης δυνατότητας επίτευξης σχετικής ισότητας πρόσβασης στη δημοσιότητα. Ήτοι, συγκεκριμένα, θεωρούν συστατικό στοιχείο της ελευθερίας της έκφρασης την απόρριψη του σχετικού περιορισμού της ανισότητας οικονομικών πόρων που διαθέτουν για την προεκλογική τους εκστρατεία οι υποψήφιοι (σε πολιτειακό επίπεδο) μέσω μικρής κρατικής επιχορήγησης της προεκλογικής εκστρατείας οικονομικά ασθενέστερων υποψηφίων³⁸. Ακόμη πιο ενδεικτική είναι η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου η οποία ταυτίζει τα φυσικά και νομικά πρόσωπα ουσιαστικά ως πολιτικά ενεργά υποκείμενα (!), ώστε να επιτραπεί η άμεση, ανώνυμη και άνευ επιβολής ανωτάτου ορίου οικονομική παρέμβαση των μεγάλων επιχειρήσεων στις προεκλογικές εκστρατείες μέσω ανωνύμων εταιριών μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Political Action Committees- PACs), οι οποίες αγοράζουν τηλεοπτικό χρόνο, ετοιμάζουν τηλεοπτικά σποτ, υποστηρίζουν οικονομικά όλες τις πιθανές μορφές προπαγάνδας εναντίον των αντιπάλων, οργανώνουν μέσα κοινωνικής δικτύωσης υπέρ των υποψηφίων της αρεσκείας τους³⁹ κλπ.

Η προσφυγή στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο με στόχο την κατάργηση της δυνατότητας της νομοθετικής εξουσίας (του Κογκρέσου, αλλά ουσιαστικά η επιδίωξη παράλυσης και απαξίωσης των Δημοκρατικών και της προεδρικής εξουσίας του Obama) να ρυθμίζει τους κανόνες λειτουργίας της αγοράς, ήτοι των τραπεζών, της παραγωγικής διαδικασίας και του ασφαλιστικού συστήματος γενικότερα, των συνθηκών εργασίας κ.λπ.

---

³⁸ Δες και την τότε στάση της συντηρητικής πλειοψηφίας του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου (Πρόεδρος του Δικαστηρίου ο John Roberts και μέλη Kennedy, Scalia, Thomas, Alito) στο : Ronald Dworkin, *the Court's Embarrassingly Bad Decision* May, 12-26, 2011, Vol. CV III No 8 σελ. 51-55. Η βασική γνώμη των συντηρητικών δικαστών είναι τελικά ότι κάθε αναφορά στην ισότητα και κάθε νομική ρύθμιση που προσπαθεί να διασφαλίσει έστω και σχετική ισότητα πρόσβασης στη δημοσιότητα και ως εκ τούτου πρόσβαση στους ψηφοφόρους είναι αντίθετη με την Πρώτη Τροποποίηση (ελευθερία του Λόγου) γιατί τελικά η ισότητα των υποκειμένων ως φορέων δικαιωμάτων θεωρείται, βάσει αυτής της ερμηνείας, *per se* αντίθετη προς την ελευθερία. (Τελικά και πάλι ως μορφή πολιτικής παρέμβασης στην ελευθερία της αγοράς).

³⁹ Δες ειδικά: Ronald Dworkin, *The Devastating Decision* στο: *The New York Review of Books*, February 12-25, 2010 CV II, No 3 σελ. 63-67 και του ιδίου, *The Decision that Threatens Democracy* στο: *the New York Review of Books*, May 13-26, 2010, Vol. CV II, No 8. Όπως αναλύει ο Dworkin, σύμφωνα με την απόφαση της συντηρητικής πλειοψηφίας του δικαστηρίου: "Corporations must be treated like real people under the First Amendment"... , but "Corporation's are legal fictions. They have no opinions of their own to contribute and no right to participate with equal voice or vote on politics". Αυτή η ταύτιση της νομικής κατασκευής του νομικού προσώπου με το φυσικό πρόσωπο και μάλιστα με αναφορά στην ελευθερία της έκφρασης δεν εισάγει απλώς στην συνταγματική ερμηνεία παρανοϊκά στοιχεία, αλλά υποστηρίζει την εισαγωγή τους για να επιτευχθεί η επιβολή των επιχειρηματικών συμφερόντων και της αντιδραστικής Δεξιάς. Η απόφαση αυτή είναι, σύμφωνα με τον Dworkin, χειρότερη και από την απόφαση του Δικαστηρίου το 2000 (Bush versus Gore), η οποία επέτρεψε στον Bush να αναλάβει την Προεδρία, απαγορεύοντας τη συνέχιση της καταμέτρησης των ψήφων στη Φλόριντα (όπου προφανώς ο Gore είχε την πλειοψηφία, όπως και σε ομοσπονδιακό επίπεδο, που υπερτερούσε κατά κατά περίπου 500χιλ.), με τα γνωστά καταστροφικά αποτελέσματα που επέφερε αυτή η Προεδρία στην αμερικανική Δημοκρατία, και όχι μόνον. Η ακόμη πιο μεγάλη υπεροχή ψήφων της Clinton έναντι του Trump, η οποία σε ομοσπονδιακό επίπεδο πήρε 3 εκ. ψήφους περισσότερους από τον Trump στις εκλογές του 2016 καθιστά το όλο σύστημα όλο και περισσότερο αντίθετο προς την δημοκρατική λογική της αντιπροσώπευσης.

ήταν η πρώτη πανηγυρική επίθεση της Δεξιάς εστιασμένη στο κέντρο των θεσμών της Δημοκρατίας.

Το εξωφρενικό επιχείρημα, του οποίου είχε γίνει ήδη χρήση από πολιτειακά δικαστήρια, ήταν, ότι σύμφωνα με το πνεύμα και τη θέληση των Πατέρων του Συντάγματος, η μόνη ρύθμιση την οποία επιτρέπει το Σύνταγμα είναι αυτή του ορισμού των τεχνικών μέσων μεταφοράς εμπορευμάτων μεταξύ των Πολιτειών. Επιστροφή στις ρίζες της αμερικανικής Δημοκρατίας ονομάζεται αυτή η στάση, την οποία οι συντηρητικοί δικαστές ισχυρίζονται ότι θέλουν να επαναφέρουν μέσω της ερμηνείας κατά το πνεύμα των Πατέρων του Συντάγματος. Ισχυρίζονται δηλαδή, ότι η σημερινή ερμηνεία του Συντάγματος πρέπει να ανατρέχει στο πνεύμα του 1787⁴⁰ και να είναι σύμφωνη με την αυθεντική συνταγματική

---

⁴⁰ Αυτή είναι η αδιανόητη ερμηνεία που έχει δοθεί, από συντηρητικές πλειοψηφίες Ανωτάτων πολιτειακών Δικαστηρίων, στο εδάφιο 3, του 8^{ου} Τμήματος του πρώτου άρθρου του αμερικανικού Συντάγματος. Αυτό ορίζει ότι το Κογκρέσο έχει την εξουσία να ρυθμίζει το εμπόριο με τα ξένα Κράτη, μεταξύ των διαφόρων Πολιτειών και με τις φυλές των Ινδιάνων (to regulate Commerce... among the several states...). Βάσει αυτής της ερμηνείας η νομοθετική εξουσία δεν μπορεί να ρυθμίσει ούτε το σύστημα περίθαλψης και ασφάλισης, ούτε τη λειτουργία των Τραπεζών ούτε και να επιβάλει π.χ. ρυθμίσεις για τον έλεγχο των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακος. Μέσω αυτής της ερμηνείας ενορχηστρώθηκε αρχικά η προσπάθεια κατάργησης του λεγόμενου Obamacare, έτσι ώστε το θέμα να έρθει ενώπιον του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. κατά το δεύτερο ήμισυ της προεκλογικής χρονιάς 2012. Η βασική προσδοκία ήταν, ότι η συντηρητική πλειοψηφία του Δικαστηρίου, βάσει αυτού του περιοριστικού επιχειρήματος, θα έκρινε ως αντισυνταγματική τη νομοθεσία για την περίθαλψη και ασφάλιση και θα μηδενίζε έτσι το ουσιαστικότερο επίτευγμα της πρώτης προεδρικής θητείας του Obama (και συγχρόνως κάθε κεντροαριστερή σοσιαλδημοκρατικού τύπου πολιτική) με στόχο την αποτροπή της επανεκλογής του. Δες και: Fighting Regulation with a Constitutional Weapon, στο: Bloomberg Businessweek, February 14-20, 2011, σελ. 50-53. Για τον δογματικό συντηρητισμό (δηλαδή την υποστήριξη των στόχων των επιχειρηματικών συμφερόντων και της αντιδραστικής Δεξιάς) του Προέδρου του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου Roberts δες και: Roger Parloff, The Rigorous Mind of Chief Justice John Roberts” στο: Fortune (Europe Edition) January 28, 2011 σελ. 34-48. Για την επιστροφή της ερμηνείας στο πνεύμα των Πατέρων του Συντάγματος, που αποτελεί ασφαλώς τον πιο αυθαίρετο τρόπο καταστρατήγησης των συνταγματικών ρυθμίσεων και την ισχύ τους σε μια σύγχρονη κοινωνία, όπως και προσπάθεια εξοστρακισμού και των τελευταίων στοιχείων της ρουσβελτιανής περιόδου δες και: Richard Stengel, Does the U.S. Constitution Still Matter? One Document Under Siege στο: Time, July 4, 2011 σελ. 24-33. Σύμφωνα με τον Ron Paul μέλος της Βουλής των Αντιπροσώπων και μέχρι πρόσφατα γκουρού της ακροδεξιάς στο Κογκρέσο η κυβέρνηση δεν έπρεπε να βοηθήσει τα θύματα του τυφώνα Κατρίνα, γιατί, βάσει του Συντάγματος, το Κογκρέσο δεν έχει καμία δικαιοδοσία να επεμβαίνει σε τέτοια θέματα. Πρβλ. Alex Alman/Concord, The Prophet. How Ron Paul became one of the most influential voices in Republican Politics, στο: Time, September 5 2011, σελ. 32-34. Η παρακμή του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου και η εργαλειοποίησή του από τη Δεξιά είναι δραματική χάρις στην υπερσυντηρητική πλειοψηφία που πέτυχαν οι διορισμοί από τους Bush και Trump (μετά τον θάνατο του Scalia) και μάλιστα δικαστών, των οποίων η θεωρητική κατάρτιση ασφαλώς και δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου (Alito, Thomas, Scalia, αλλά και ο Roberts). Στο πλαίσιο της δεξιάς ενορχηστρωμένης επίθεσης η υπερσυντηρητική πλειοψηφία του Δικαστηρίου έχει αναλάβει κεντρικό ρόλο. Όπως σημειώνει ο Antony Lewis: «Today’s conservatives act again and again on behalf of a narrow, powerful interest: the rich. The apotheosis was the Citizens United case, overruling a hundred years of constitutional law to give corporations unlimited power to contribute to election Campaigns”. στο: Antony Lewis, The Most Skillful Liberal (Justice Brennan), στο The New York Review of Books, April 7-27, 2011, Vol LVIII, No 6, σελ. 74-76.

Το δικαστήριο είχε γνωρίσει περιόδους υψηλότατου κύρους λόγω και των προσωπικοτήτων που ήταν Πρόεδροι ή μέλη του (Warren, Earl Burger, Frankfurter, Brennan, Rehnquist κ.λπ.). Ασφαλώς και υπήρξαν συγκρούσεις μεταξύ του Συνταγματικού Δικαστηρίου και των Προέδρων. Ειδικότερα

ερμηνεία, για να επαναφέρει τη Δημοκρατία στις ρίζες της (όταν π.χ. ίσχυε ακόμη η δουλοκτησία)... Το ότι το εγχείρημα δεν ολοκληρώθηκε το 2012 δεν σημαίνει τίποτα άλλο παρά ότι ο αγώνας για την άλωση των δικαστηρίων (και την κατάργηση της διάκρισης των εξουσιών) από τον ανορθολογισμό συνεχίζεται, όπως συνεχώς αποδεικνύουν οι συγκεκριμένοι διορισμοί δικαστών από τον Trump.

Νομίζω, ότι δεν υπάρχει καλύτερη και καθαρότερη απεικόνιση της προσπάθειας απορύθμισης της οικονομίας, απαξίωσης της πολιτικής εξουσίας, έκπτωσης του δημοκρατικού Κράτους Δικαίου, θεμελίωσης των πολιτικών ανισότητας – και μάλιστα με συνταγματική κατοχύρωση – από τη στάση της ακροδεξιάς πλειοψηφίας του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου, του ύψιστου και πρακτικά ανεξέλεγκτου όργανου ερμηνείας των κανόνων λειτουργίας της αμερικανικής Δημοκρατίας. Πρόκειται τελικά για την ενορχηστρωμένη προσπάθεια εξαφάνισης από την αμερικανική πολιτική και των τελευταίων στοιχείων του New Deal, η προσπάθεια επανενεργοποίησης των οποίων από τον Obama, οδήγησε σ' αυτή τη λυσσαλέα έξαρση της αντίδρασης.

B. Η επανεμφάνιση του εθνικισμού: η ΕΕ σε κρίσιμη καμπή

Στην Ε.Ε. τα φαινόμενα της απαξίωσης του πολιτικού δεν παίρνουν αυτή την ακραία μορφή. Ο λόγος είναι η ιστορική εμπειρία των δύο πολέμων και της κρίσης του μεσοπολέμου όπως και η ένταξη της λογικής και των πρακτικών του κοινωνικού κράτους και των μηχανισμών πρόνοιας στον τρόπο λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, στους όρους θεμελίωσης της κοινωνικής συνοχής και τελικά στις προϋποθέσεις νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας. Όμως η κρίση της σοσιαλδημοκρατίας, η οποία είναι πανευρωπαϊκή, προμηνύει πιθανότατα εξελίξεις που ίσως σχετικοποιήσουν, ή και καταργήσουν αυτή την ευρωπαϊκή ιδιαιτερότητα. Παρά την κρίση της το βάρος πέφτει στην γερμανική σοσιαλδημοκρατία, γιατί είναι η μόνη στην Ευρώπη που θα μπορούσε ίσως να αποτρέψει την απόλυτη υπεροχή του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, μετά την πανωλεθρία των σοσιαλιστών στη Γαλλία και στην υπόλοιπη Ευρώπη, το Brexit και την ακόμη αδιευκρίνιστη πορεία των Εργατικών υπό την ηγεσία Corbyn.

Παρ' όλα αυτά, εμφανίζονται εμπόδια, ακόμη και δυσκόλως καλυπτόμενα αδιέξοδα, τα οποία προέρχονται από την εθνοκεντρική παράδοση των ευρωπαϊκών κρατών και τις

συγκρούσεις μεταξύ του Δικαστηρίου και του Προέδρου Roosevelt, λόγω των κοινωνικών τομών που επεχείρησε ο Roosevelt. Παρ' όλα αυτά και το επίπεδο και τα αποτελέσματα δεν συγκρίνονται με την ωμή και άκομψη υπεράσπιση των συμφερόντων της πλουτοκρατικής μειοψηφίας, όπως συμβαίνει σήμερα. Δες και: Jeff Shesol, Supreme Power. Franklin Roosevelt vs. the Supreme Court, Norton and Company, New York 2010 και Noah Feldman, Scorpions. The Battles and Triumphs of FDR's Great Supreme Court Justices. Twelve/Hachette, New York 2010. Η αλλαγή της στάσης του Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου Roberts την τελευταία στιγμή απέφυγε τις καταστροφικές επιπτώσεις μιας ωμής και προφανέστατης ταύτισης του Δικαστηρίου με το ρεπουμπλικανικό κόμμα και ασφαλώς και τη γελοιοποίηση του Δικαστηρίου, αλλά οι βασικές συντεταγμένες της αντιδραστικής και νεοφιλελεύθερης λογικής παραμένουν κυρίαρχες, παρά την αναπάντεχη και πολιτικά ώριμη στάση του Roberts, που οδήγησε στην αποδοχή της συνταγματικότητας του Obamacare από το Ανώτατο Δικαστήριο.

αδυναμίες υπέρβασής της. Τη στιγμή μάλιστα που η ασυμμετρία μεταξύ των Ευρωπαϊκών οικονομιών, μεταξύ του Ευρωπαϊκού Βορρά, με κύριο φορέα τη Γερμανία, και του ευρωπαϊκού Νότου των PIGS, όπου η Ελλάδα είναι η ακραία προβληματική περίπτωση, καθιστά το κοινό νόμισμα της Ευρωζώνης από ενοποιητικό μάντα σε απειλή κατακερματισμού της Ένωσης.

Συνοπτικά τρεις είναι οι κύριοι παράγοντες, οι οποίοι, στο πλαίσιο αυτής της ασυμμετρίας προς τη νότια αλλά και προς την ανατολική Ευρώπη δημιουργούν, εντείνουν και αναπαράγουν την οικονομική και πολιτική κρίση της Ε.Ε. και τα «τεχνικά» προβλήματα της οργάνωσης της Ευρωζώνης, όπως τα διαφορετικά φορολογικά συστήματα, τα διαφορετικά επιτόκια, οι διαφορετικές δημοσιολογικές πολιτικές κλπ., αλλά και οι υπαρξιακοί φόβοι σχετικά με την εθνική υπόσταση και την πολιτισμική ταυτότητα :

α) Η αδυναμία υπέρβασης της λογικής του έθνους-κράτους. Έστω και αν τα ευρωπαϊκά κράτη λόγω της Ε.Ε. και ιδιαίτερα λόγω της ΟΝΕ χαρακτηρίζονται από μια μετακλασική αντίληψη της λαϊκής / εθνικής κυριαρχίας, η βάση νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος εξακολουθεί να είναι εθνοκρατικής λογικής και ευεπίφορη στην εμφάνιση του – κατ' αρχάς – οικονομικού εθνικισμού και εντός των εθνικών οντοτήτων και μεταξύ των εθνών - κρατών που συγκροτούν την Ε.Ε. Άλλωστε το άρθρο 50 της συνθήκης της Λισσαβόνας που επανέφερε ουσιαστικά την κλασική μεταβεσφαλική έννοια της εθνικής κυριαρχίας στο θεσμικό υπόβαθρο της Ένωσης και έδωσε τη θεσμική βάση στη διαδικασία του Brexit είναι ενδεικτικό της λογικής που σταδιακά επιβάλλεται και θεσμικά στην μετά-Maastricht Ε.Ε.

Ήδη τα δημοψηφίσματα του 2005/2006 στη Γαλλία και Ολλανδία σχετικά με την υιοθέτηση Ευρωπαϊκού Συντάγματος υπήρξαν αρνητικά και απέδειξαν ότι η εθνοκεντρική λογική παραμένει κυρίαρχη στη συνείδηση των λαών της Ευρώπης. Το δημοψήφισμα για το Brexit είναι ασφαλώς η πιο ακραία - μέχρι σήμερα- έκφραση αυτής της εξέλιξης, αν και το Ηνωμένο Βασίλειο υπήρξε πάντα μια ειδική περίπτωση μέσα στην Ένωση. Είναι όμως ενδεικτικό για τη στάση των λαών της Ευρώπης απέναντι στην Ένωση, ιδιαίτερα αν αναλογισθεί κανείς και την αναβίωση του εθνικισμού στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη.

β) Ο οικονομικός εθνικισμός. Σε συνδυασμό με την αναβίωση του οικονομικού εθνικισμού (που εντείνεται, ως γενική στάση, λόγω των προσφυγικών ροών), του αυξανόμενου ευρωσκεπτικισμού και της επανεθνικοποίησης της πολιτικής, φαινόμενα που αφορούν το σύνολο των κρατών της Ε.Ε. ειδικά στο χώρο της ΟΝΕ, αναδεικνύεται η αδυναμία υπέρβασης των καθοριστικών οργανωτικών και θεσμικών ελλειμμάτων της νομισματικής ενοποίησης. Αναδεικνύεται δηλαδή η αδυναμία μεταρύθμισης της συνθήκης του Maastricht μέσω της λειτουργικά, πολιτικά αλλά και οικονομικά αναγκαίας ενοποίησης της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής υπό όρους υπέρβασης του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος, γιατί διαφορετικά ο στόχος της διασφάλισης της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν εξασφαλίζεται.

Παρ' όλο που το δημοκρατικό έλλειμμα της Ε.Ε. είναι υπαρκτό, αυτό, δεν μπορεί να αποτρέψει το γεγονός ότι η εμβάθυνση της ενοποίησης είναι αναγκαία όπως απέδειξε η οικονομική κρίση. Χωρίς την πολιτική και δημοσιονομική ενοποίηση, το μέλλον της Ε.Ε είναι αβέβαιο. Όμως το ζητούμενο δεν είναι η ενοποίηση υπό τους όρους της πλήρους αποδοχής της ordoliberal γερμανικής λογικής, γιατί αυτό θα καταστήσει ακόμη πιο ισχυρή τη γερμανική ηγεμονία, πράγμα άλλωστε που είναι και ο στόχος του τόσο ένθερμου «ευρωπαϊσμού» του Schaeuble. Η συνειδητοποίηση αυτής της πραγματικότητας οδήγησε ήδη, κυρίως τον Macron, σε κάποιες αντιδράσεις, οι οποίες όμως ακόμη περιορίζονται σε προσπάθειες να κερδηθεί χρόνος και δεν διαμορφώνουν μια εναλλακτική στοχοθετημένη στρατηγική μακράς πνοής⁴¹. Εξαίρεση ίσως είναι η

---

⁴¹ Ενδεικτική είναι και η απόφαση του δεύτερου τμήματος του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Καρλσρούης, κατά τον συνταγματικό έλεγχο της υπογραφής της Συνθήκης της Λισαβόνας από τη γερμανική κυβέρνηση. Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας βάσει μιας όντως έξοχης επιχειρηματολογίας, η οποία αναδεικνύει την οργανική, σύνδεση των πολιτικών δικαιωμάτων με την αξία του ανθρώπου, κυριολεκτικά εστιάζει στο δημοκρατικό έλλειμμά της Ε.Ε. και υπεραμύνεται της αποφασιστικής αρμοδιότητας των εθνικών κοινοβουλίων στο πλαίσιο της Ε.Ε. Παρ' όλο που η απόφαση είναι δογματικά και δημοκρατικά ορθή δεν παύει να διακατέχεται από μια εθνοκεντρική οπτική, από μια κλασική αντίληψη της κυριαρχίας, η οποία μπορεί να αποτελέσει το θεωρητικό και νομικό θεμέλιο της επανεθνικοποίησης της πολιτικής και φραγμό σε πιθανές επιλογές της γερμανικής κυβέρνησης με στόχο την εντατικοποίηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης ως διέξοδο από την κρίση. Άλλωστε το επιχείρημα ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο θα αντιδράσει είναι μόνιμη επωδός της –πάντα-διστακτικής πολιτικής της Merkel. Σ' αυτή την τοποθέτηση του Δικαστηρίου αντέδρασαν άλλωστε με άρθρα στον τύπο ο Jürgen Habermas, ο Joschka Fischer και πολλοί άλλοι, θεωρώντας ότι το Δικαστήριο επιδεικνύει αντιευρωπαϊκή στάση και εθνοκεντρισμό. Άλλωστε ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου Vosskuhle εκφράζοντας τη γενικότερη στάση του Δικαστηρίου θεωρεί ότι τα όρια της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης έχουν ήδη εξαντληθεί. (Όλες οι σχετικές πληροφορίες στον ιστότοπο Bundesverfassungsgericht.de).

Η απόρριψη των προσφυγών εναντίον της απόφασης παροχής οικονομικής βοήθειας προς τις δοκιμαζόμενες χώρες της Νότιας Ευρώπης (το θέμα αφορούσε κυρίως στα πακέτα διάσωσης της Ελλάδας), οι οποίες είχαν στηριχτεί στις διατάξεις της συνθήκης του Maastricht που απαγορεύουν τη συνδρομή και διάσωση χρεωκοπημένων κρατών μελών της Ένωσης (Keine Transferunion - Απαγόρευση μεταβολής της Ένωσης σε Ένωση δημοσιονομικών μεταβιβάσεων), διατάξεις οι οποίες έχουν ψηφισθεί από το γερμανικό Κοινοβούλιο και δεν μπορούν να αναιρεθούν από την εκτελεστική εξουσία, σύμφωνα με τις προσφυγές αυτές, είναι ενδεικτική της κατ' αρχήν στάσης του Δικαστηρίου. Το Συνταγματικό Δικαστήριο τον Σεπτέμβριο του 2011 απέρριψε τις προσφυγές, γιατί η συνδρομή υπήρξε απόφαση του εθνικού Κοινοβουλίου του οποίου την αρμοδιότητα θεωρεί το Δικαστήριο την πεμπτουσία του δημοκρατικού συστήματος, σε απόλυτη συνέπεια με το πνεύμα της απόφασής του σχετικά με τη συνθήκη της Λισαβόνας.

Η υποβολή, για πρώτη φορά στην ιστορία του BVG, προδικαστικού ερωτήματος προς το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ), πριν ληφθεί τελεσίδικη απόφαση σχετικά με τις νέες προσφυγές κατά της ΕΚΤ και της πολιτικής της ποσοτικής χαλάρωσης (Quantitative Easing) του Draghi δείχνει ότι το Δικαστήριο σκέπτεται πολιτικά και δεν θέλει να οδηγήσει τα πράγματα στα άκρα. Το Δικαστήριο ενώπιον του διακυβεύματος για την ίδια την ύπαρξη της Ε.Ε. δεν θέτει εμπόδια στην ΕΚΤ, αλλά αναφέρεται στους περιοριστικούς όρους στο πλαίσιο των συνθηκών, και δεν υποστηρίζει, όπως ήταν αναμενόμενο, μια επιχειρηματολογία επανεθνικοποίησης ή/και συρρίκνωσης της Ένωσης, αλλά ούτε και την περαιτέρω εμβάθυνση της ενωσιακής διαδικασίας. Άλλωστε μπορεί τμήματα του συντηρητικού χώρου (κυρίως αυτοί που εκπροσωπούνται από τους συνεχώς προσφεύγοντες) στη Γερμανία να αποζητούν αυτή την επανεθνικοποίηση ή τη συρρίκνωση της Νομισματικής Ένωσης, αλλά τουλάχιστον η παράνοια της αμερικανικής Δεξιάς δεν έχει ακόμη εισβάλει στο γερμανικό πολιτικό και δικαιοσύνη σύστημα. Για την απόφαση του Δικαστηρίου της Καρλσρούης σχετικά με τη συνθήκη της Λισαβόνας: Urteil des Zweiten Senats vom 30 Juni 2009 link:

στάση της ΕΚΤ υπό τη διοίκηση Draghi, η οποία προσπαθεί να δρομολογήσει κάποιες μορφές οικονομικής ενοποίησης, έστω και υπό την πίεση κυρίως της Γερμανίας και της Bundesbank (υπό τη διεύθυνση του Weidmann, ο οποίος είναι ο κατ'έξοχόν εκφραστής της νεοφιλελεύθερης εκδοχής του γερμανικού δόγματος του Ordoliberalismus και πιθανότατα ο διάδοχος του Draghi), που θεωρεί ότι η ΕΚΤ έχει ξεφύγει από τον (μονεταριστικό) ρόλο της και με τις πρωτοβουλίες της (μαζική αγορά ομολόγων και εξασφάλιση ρευστότητας στο τραπεζικό σύστημα) ακυρώνει τη συνθήκη του Maastricht.

- γ) Η διεύρυνση της Ε.Ε. προς Ανατολάς, πολιτικά αναγκαία για να σταθεροποιηθεί η νέα ισορροπία στην Ευρώπη που προέκυψε από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ενέταξε στην Ε.Ε. κράτη στα οποία η απελευθέρωση από τον σοβιετικό ζυγό λειτούργησε πολιτισμικά και ιδεολογικά ως διαδικασία επαναπόκτησης της εθνικής κυριαρχίας και αναγέννησης του εθνικισμού.

Η απόκτηση της ανεξαρτησίας μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, λειτούργησε ως υπαρξιακή φόρτιση της εθνικής συνείδησης και όχι ως εφελκυστήρας μετάβασης στην μεταβεσφαλική αντίληψη της κυριαρχίας του έθνους-κράτους, η οποία σε ένα βαθμό είχε επιτευχθεί και νομιμοποιηθεί – τουλάχιστον πριν την έκρηξη της κρίσης – στις πυρηνικές χώρες της Ε.Ε., πράγμα το οποίο αγνοήθηκε πλήρως από

---

http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es_20090630_2bve_000208.html
09/07/2009.

Η κατ' αρχήν αποδοχή από το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο της απάντησης του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο δέχθηκε περιοριστικούς όρους για τη λειτουργία της ΕΚΤ, ώστε να μην έλθει σε αντιπαράθεση με την Καρλσρούη, αλλά και να μην ανατρέψει την πολιτική Draghi, αποδεικνύει, ότι και το γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν θέλει να έρθει σε αντιπαράθεση με το ΔΕΕ, ούτε να υποσκάψει τα θεμέλια της Ένωσης, αλλά να επισημάνει τα καθοριστικά όρια που θέτει η γερμανική ερμηνεία της δεσμευτικότητας των συνθηκών. Παρ' όλα αυτά το Δικαστήριο της Καρλσρούης απηύθυνε και πάλι προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, αν αυτό θεωρεί, ότι οι και από το ΔΕΕ αποδεκτοί ως από τις συνθήκες περιοριστικοί υποχρεωτικοί όροι τηρούνται όντως από την πολιτική παροχής ρευστότητας που ακολουθεί η ΕΚΤ. Αυτό το προδικαστικό ερώτημα δεν έχει ακόμη απαντηθεί από το ΔΕΕ. Η όλη όμως διαδικασία δείχνει, όχι μόνο τον λανθάνοντα ανταγωνισμό των δύο δικαστηρίων, ανταγωνισμό περί της πρωτοκαθεδρίας των αποφάσεων που προέρχεται κυρίως από το Δικαστήριο της Καρλσρούης και ο οποίος σχετικοποιείται κάπως μετά την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων, αλλά και τη δυσκολία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας να υπερβεί την εθνοκεντρική λογική του. Αυτή η εθνοκεντρική λογική του Δικαστηρίου εστιάζεται στο γεγονός ότι αγνοεί επιδεικτικά την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Δεν θεωρεί την Επιτροπή πολιτικό θεσμό, αφού αυτή δεν νομιμοποιείται δημοκρατικά. Κυρίως όμως δεν θεωρεί το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο πραγματικό δημοκρατικό κοινοβουλευτικό θεσμό, γιατί αυτό δεν νομιμοποιείται από έναν – πολιτικά αρμόδιο – ευρωπαϊκό Δήμο με αρμοδιότητες ανάλογες των εθνικών κοινοβουλίων. Σύμφωνα με την απόφασή του για τη συνθήκη της Λισαβόνας, οι αποφασιστικές νομοθετικές αρμοδιότητες παραμένουν στα εθνικά Κοινοβούλια, γιατί ο θεμελιωτικός κανόνας της Ένωσης, σύμφωνα με το πρωτογενές Δίκαιο της Ένωσης, παραμένει ότι: «Τα κράτη είναι οι εγγυητές – φύλακες των Συνθηκών» και δεν θίγει τον πυρήνα της εθνικής κυριαρχίας.

Αυτή η αντίληψη περί της εθνικής κυριαρχίας δεν αφορά προφανώς κράτη υπό δανειακή εξάρτηση, αλλά αυτό δεν είναι αντικείμενο του Δικαστηρίου της Καρλσρούης... Τελικά το Δικαστήριο αποδέχεται μόνο τη διακυβερνητική ως πολιτικό θεσμό και μόνον εφόσον η δράση της εγκρίνεται-νομιμοποιείται από τα εθνικά νομοθετικά σώματα, αν και η Καρλσρούη φαίνεται να αναγνωρίζει μόνο το γερμανικό νομοθετικό σώμα ως πραγματικά κυρίαρχο...

την «παλιά» Ε.Ε. Η ένταξη των χωρών αυτών συνετέλεσε όμως και στην αναζωπύρωση των τάσεων αναγέννησης του εθνικισμού και στις «παλιές» χώρες της Ε.Ε. Η Πολωνία, η Ουγγαρία, η Τσεχία, αλλά και η Αυστρία, με αφορμή το μεταναστευτικό αναδεικνύουν τον εθνικισμό και τον λανθάνοντα ρατσισμό και πάλι ως κύριο εμπόδιο – πρόβλημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, το οποίο όμως δεν περιορίζεται μόνο σε αυτές τις χώρες. Λανθάνει και στις υπόλοιπες, όπως αποδεικνύει το Brexit, η αντιμετώπιση του προσφυγικού στη βόρεια Ευρώπη σε συνδυασμό με τον καθοριστικό ρόλο εθνικιστικών κομμάτων, ή η επιμονή της Γερμανίας στη γερμανοκεντρική ερμηνεία της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και η συνεχής προσπάθεια επιβολής φραγμών στις προσφυγικές ροές και ακύρωσης της θετικής πολιτικής του 2015.

Συμπερασματικά, η ιδέα και η υλοποίηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι η απόρροια της ιστορικής εμπειρίας των πολεμικών συγκρούσεων, των σφαγών, της κατάλυσης της Δημοκρατίας και των γενοκτονιών που στιγματίσαν την ιστορία της Ευρώπης, της μήτρας του έθνους-κράτους από τον τριακονταετή πόλεμο (1610-1648) και μετά και κυρίως κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα. Παρά τα συνεχή εμπόδια και τις εθνικοκεντρικού χαρακτήρα αντιδράσεις, αυτή παραμένει η θεμελιωτική λογική της πορείας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Λογική, η οποία, μέχρι σήμερα τουλάχιστον, απέτρεψε τον επανακατακερματισμό της Ευρώπης και οδήγησε στην μέχρι τώρα εμβάθυνση της ενωσιακής διαδικασίας.

Οι αποκλίσεις από αυτή τη λογική της ενοποίησης εκδικούνται γιατί ενεργοποιούν καταλυτικά κεντρόφυγες δυνάμεις. Το δίλημμα είναι προφανές. Η στατική του οικοδομήματος ή ενισχύεται, ή ολόκληρο το κτίριο καταρρέει. Σ' αυτό το πλαίσιο η κρίση από το 2008/2010 και μετά θέτει στο προσκήνιο το πυρηνικό δίλημμα: Εμβάθυνση της ενοποιητικής διαδικασίας, ή διάλυση της Ένωσης;

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι και η πιο πετυχημένη οικονομία της Δύσης, η γερμανική, έχει ενταχθεί και αυτή στη λογική της πολιτικής της ανισότητας. Μετά τη δεκαετία της αναπροσαρμογής, της στασιμότητας των μισθών και της υποχώρησης του κοινωνικού κράτους (Agenda 2010), η Γερμανία είναι και πάλι η παραγωγική ατμομηχανή της Ευρώπης και απαιτεί τη «γερμανοποίηση» της Ευρωζώνης και της Ε.Ε.. Αλλά και στη Γερμανία η ανισότητα και η πρωτοφανής συγκέντρωση πλούτου τα τελευταία χρόνια έχει πάρει πρωτόγνωρες μορφές, καλυμμένη από την επιτυχή αντιμετώπιση της κρίσης (έστω και αν στις τράπεζές της, κυρίως στις τράπεζες των «Länder» και όχι μόνο στην Deutsche Bank, υπάρχουν ακόμη κρυμμένες «μαύρες τρύπες») λόγω της υψηλής παραγωγικότητας και της εξαγωγικής δυναμικής της. Η ανεργία είναι για τα ευρωπαϊκά δεδομένα ιδιαίτερα χαμηλή (7% περίπου ήτοι 3 εκ. άνθρωποι, το οποίο μέσω «δημιουργικής στατιστικής» επισήμως παρουσιάζεται ως κάτω από το 5%), αλλά η μονιμοποίηση ενός τεράστιου κοινωνικού περιθωρίου που ζει από χαμηλές κοινωνικές παροχές (οι λεγόμενοι αποδέκτες Hartz-4 που είναι περίπου 5,5 εκ.), ο υπέρογκος αριθμός των χαμηλόμισθων εργαζομένων (περίπου 7 εκ. εργαζόμενοι στο λεγόμενο χώρο των «mini jobs») και ο γιγάντιος αριθμός

του περιστασιακά ενοικιαζόμενου εργατικού δυναμικού, περίπου το 1/3 των εργαζομένων, παρουσιάζει την άλλη εικόνα της πραγματικής κατάστασης της γερμανικής κοινωνίας. Το συγκριτικό πλεονέκτημα της Γερμανίας είναι ότι διατήρησε τη βιομηχανική της βάση (σε αντίθεση προς τις Η.Π.Α. και ιδιαίτερα το Ηνωμένο Βασίλειο) και το εύρος των μεσαίων επιχειρήσεων (το λεγόμενο *Mittelstand*) διατηρώντας την πρωτοκαθεδρία της στην παραγωγή μηχανών, αυτοκινήτων και στη χημική βιομηχανία. Ουσιαστικά λόγω της επιτυχημένης υλοποίησης της στρατηγικής της Agenda 2010 που κράτησε σε μεγάλο βαθμό τη βιομηχανική παραγωγή στη χώρα και περιόρισε τη ροή των κεφαλαίων προς τις κερδοσκοπικές χρηματοπιστωτικές επενδύσεις. Συγχρόνως το μεγάλο πλεονέκτημα της Γερμανίας είναι ότι παράγει βιομηχανικά προϊόντα υψηλής ποιότητας με σχετικά χαμηλό κόστος εργασίας και προνομιακό τομέα παραγωγής την αυτοκινητοβιομηχανία. Τα γερμανικά αυτοκίνητα αποτελούν, χωρίς υπερβολή, το όνειρο των καταναλωτών σε όλο τον κόσμο και ασφαλώς το επιστέγασμα της οικονομικής επιτυχίας, την υπέρτατη απόδειξη επιτυχίας και κοινωνικής ανόδου των νεόπλουτων στρωμάτων στις αναδυόμενες οικονομίες.⁴²

Εντός της γερμανικής κοινωνίας και κυρίως σε επιχειρηματικούς κύκλους στον κεντροδεξιό και στον συντηρητικό χώρο η πολιτική αντανάκλαση αυτής της οικονομικής επιτυχίας είναι η εντύπωση, ότι η Γερμανία, στο πλαίσιο νέων συνεργασιών, κυρίως με την Κίνα (αλλά και με τη Ρωσία όταν ξεπεραστεί η ουκρανική κρίση), και λόγω της σταδιακής εκθρόνισης των Η.Π.Α. ως του παγκόσμιου οικονομικού και πολιτικού ρυθμιστικού πόλου, θα μπορέσει να αναλάβει ρόλο διεθνούς ηγετικής οικονομικής δύναμης. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την τάση επανεθνικοποίησης της γερμανικής στάσης και την αντίληψη σε πλατύτερα γερμανικά κοινωνικά στρώματα, ότι οικονομική επιτυχία καθιστά τη Γερμανία μια διαφορετική περίπτωση από την υπόλοιπη Ευρώπη. Ότι μόνο υπό όρους «γερμανοποίησης», αποδοχής δηλαδή του γερμανικού *ordoliberal* μοντέλου δημοσιονομικής διαχείρισης, παραγωγικής διαδικασίας και μείωσης του εργατικού κόστους υπάρχει η μακροπρόθεσμη δυνατότητα ύπαρξης της Ε.Ε. Πρόκειται για τη λογική της οικονομίας της προσφοράς που αποτελεί από συστάσεως του γερμανικού έθνους-κράτους το 1871 τον πυρήνα της γερμανικής ανταγωνιστικής οικονομικής στρατηγικής και η οποία συμπληρώθηκε μετά τον πόλεμο με τη θεωρία του *Ordoliberalismus*. Όποια χώρα δεν μπορεί να ακολουθήσει αυτό το μοντέλο υπονομεύει την ευρωπαϊκή ενοποίηση και θα πρέπει αρχικά να υποστεί κυρώσεις και αν κι αυτές δεν φέρουν αποτέλεσμα θα πρέπει να εγκαταλείψει την Ένωση.

Στην πράξη η γερμανική συντηρητική πολιτική κινείται μεταξύ επαρχιωτισμού, φόβου απέναντι στο εθνικοκεντρικό πνεύμα που έχει η ίδια απελευθερώσει (και που λειτουργεί υπέρ των ακροδεξιών εναλλακτικών «αντισυστημικών» γερμανών του κρυπτοφασιστικού AfD) και εκφράζεται ωμά στο χώρο των λαϊκών ΜΜΕ, και – διστακτικών – φαντασιώσεων

---

⁴² Αναλυτικά για την ανισότητα στη Γερμανία κυρίως μετά την Agenda 2010 και την υλοποίησή της από την κυβέρνηση Merkel, η οποία στηρίχτηκε στις «μεταρρυθμίσεις» Schroeder/Hartz, δες α.α. : Hans-Ulrich Wehler, *Die neue Umverteilung. Soziale Ungleichheit in Deutschland*, C.H.Beck, Muenchen 2013

ανάληψης παγκόσμιου ρόλου οικονομικής υπερδύναμης. Το θετικό είναι ότι υπάρχει ακόμη η σοσιαλδημοκρατία και η ορθολογική προσέγγιση στα πράγματα, η οποία γνωρίζει ότι: α) αν η Γερμανία εγκαταλείψει το Ευρώ το νέο (δεύτερο) «οικονομικό θαύμα» θα καταρρεύσει λόγω της ίδιας της επιτυχίας του (δραματική ανατίμηση του νέου/παλιού εθνικού νομίσματος και συνακόλουθη αφλογιστία των εξαγωγικών πλεονεκτημάτων) με άδηλες πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις στο εσωτερικό της χώρας, β) η Κίνα θα αναδυθεί ως η κυρία δύναμη σε μια τέτοια αναδιάταξη της διεθνούς ισορροπίας (ενσωματώνοντας και τη γερμανική βιομηχανική τεχνογνωσία) και γ) μια κεντρική θέση στον κόσμο, με απαίτηση ρυθμιστικού/διαχειριστικού διεθνούς ρόλου, απαιτεί πραγματική πολιτική αυτοπεποίθηση και μια γιγάντια στρατιωτική μηχανή, την οποία η γερμανική κοινωνία, λόγω του παρελθόντος της, δεν πρόκειται να αποδεχθεί, ενώ το κόστος της θα σχετικοποιούσε τα γερμανικά οικονομικά πλεονεκτήματα μιας ανταγωνιστικής οικονομίας της προσφοράς.

Τα γερμανικά ηγεμονικά οικονομικά συμφέροντα θεωρούν ότι οι οικονομικές ισορροπίες δυνάμεων λειτουργούν υπέρ τους. Γι' αυτό άλλωστε η «προσαρμοσμένη στην αγορά Δημοκρατία»-(die marktkonforme Demokratie), σύμφωνα με την Merkel, είναι η μόνη βιώσιμη μορφή Δημοκρατίας απέναντι στην οποία δεν υπάρχει εναλλακτική δυνατότητα. Και πάλι There is no Alternative, όπως ήδη από την αρχή της νεοφιλελεύθερης στροφής είχε υποστηρίξει η κυβέρνηση Thatcher. Το ευρωπαϊκό δημόσιο συμφέρον, όσο ισχυρό και αν είναι ακόμη λόγω της ιστορικής ανάγκης υπεράσπισης του ευρωπαϊκού εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της ανάγκης ουσιαστικής παρουσίας της Ευρώπης στον παγκοσμιοποιημένο πολυπολικό κόσμο, είναι κατακερματισμένο σε επιμέρους εθνικά δημόσια συμφέροντα, εθνικοκεντρικού χαρακτήρα τα οποία δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τη δράση των αγορών, και αποδέχονται ως μόνη εγγύηση οικονομικής και πολιτικής ασφάλειας τη δημοσιονομική πειθαρχία και λιτότητα που επιβάλλει η γερμανική ηγεμονία στο πλαίσιο της neoliberal ερμηνείας του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος τα τελευταία 12 χρόνια.

Η αντοχή του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος

Η επιβολή και η κυριαρχία του παραδείγματος της κοινωνικής ανισότητας εστιάζεται στην αναδιάταξη της κοινωνικής ισορροπίας και στην δι' αυτής επιβολή των πολιτικών της λιτότητας. Όμως η γενεαλογία και η κυριαρχία αυτού του παραδείγματος δεν αρκούν για να εξηγήσουν την τεράστια ανθεκτικότητά του. Θα πρέπει να εξεταστούν οι λόγοι και τα στοιχεία της αντοχής που αυτό επιδεικνύει και μετά τη μεγαλύτερη οικονομική κρίση που γνώρισε ο ανεπτυγμένος κόσμος, μετά τον II Παγκόσμιο Πόλεμο το 2007/2008.

Και αυτό παρ' όλον που :

- α) η απορρύθμιση της οικονομίας και η βάσει αυτής ανεξέλεγκτη λειτουργία και κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και η απόλυτη εμπιστοσύνη στην αυτορυθμιστική

ικανότητα της αγοράς και δη της αγοράς των καινοτόμων χρηματοπιστωτικών παραγώγων οδήγησαν στην οικονομική κρίση.

- β) η επιβολή της λογικής της ακραίας εκδοχής της αγοράς αναπαράγει και εμβαθύνει την κοινωνική ανισότητα, περιθωριοποιώντας ή και αποκλείοντας μεγάλα τμήματα της κοινωνίας, κυριολεκτικά επί μόνιμης βάσης, διαλύοντας ουσιαστικά τους εθνικούς κοινωνικούς ιστούς και αναπαράγοντας τεράστια προβλήματα για τη δημόσια ασφάλεια και την ύπαρξη του δημοκρατικού Κράτους Δικαίου.
- γ) η απολυτοποίηση του ιδιωτικού συμφέροντος εκφράζει πρακτικά και συγκεκριμένα όχι μόνο την καταγγελία της κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης, αλλά και την καθοριστική για τη Δημοκρατία συνέπεια αυτής της καταγγελίας: Την υποχώρηση του πολιτικού και τη μετάλλαξη της – δημοκρατικής – πολιτικής από διαδικασία σχεδιασμού και διασφάλισης της στοιχειώδους, έστω, διανεμητικής δικαιοσύνης, ως όρο διασφάλισης της τιθάσευσης των κοινωνικών αντιθέσεων, σε διαδικασία επιβολής των συμφερόντων της μειοψηφίας του πλούτου και διασφάλισης της αναπαραγωγής των όρων της συνεχούς συγκέντρωσής του. Ήτοι, στην περιθωριοποίηση της κοινωνικής πλειοψηφίας και, μέσω αυτής, στην αποσταθεροποίηση της Δημοκρατίας.

Αυτό το οποίο διαπιστώνει κανείς, είναι ότι το πρόβλημα δεν εστιάζεται μόνο στο πρώτο σκέλος του φιλελεύθερου / δημοκρατικού δίπτυχου, δηλαδή στην οικονομική ελευθερία, αλλά κυρίως στο δεύτερο, στην ισότητα, η οποία αναφέρεται στη λειτουργία του ιδιώτη ως πολίτη. Ουσιαστικά η ισορροπία μεταξύ των δύο αυτών πλευρών του Ιανού έχει ανατραπεί και οι πολιτικές επιλογές πριμοδοτούν αυτή την ανατροπή. Η οικονομική ελευθερία, η ελευθερία των αγορών, ταυτίζεται με το δημόσιο συμφέρον, αφού η απρόσκοπτη και ανεξέλεγκτη λειτουργία της ανακηρύσσεται σε υπέρτατο αγαθό. Το ατομικό συμφέρον δεν υπερτερεί απλώς του δημοσίου συμφέροντος, αλλά ουσιαστικά τείνει να το αντικαταστήσει.

Αυτός είναι ο πυρήνας της λογικής των στρατηγικών ιδιωτικοποίησης του δημοσίου και της, παρ' όλη την κρίση, επικράτησης των πολιτικών της ανισότητας ως του βασιλικού δρόμου της επίλυσης της κρίσης, στην οποία αποδεδειγμένα οδήγησαν η απορύθμιση, η ανισότητα και η ανεξέλεγκτη συγκέντρωση και διαχείριση του πλούτου. Πρόκειται δηλαδή για το ιδεολόγημα της εξόδου από την κρίση μέσω της περαιτέρω έντασης της ανισότητας και της βίας της αγοράς, αφού το κόστος του χρηματοπιστωτικού συστήματος το αναλαμβάνει η κοινωνία, η οποία πρέπει να υποστεί τις επιπτώσεις μακροχρόνιας πολιτικής λιτότητας, αφού αυτή πρέπει να αναλάβει και αναλαμβάνει την αποπληρωμή του χρέους που συσσωρεύτηκε και το οποίο, λόγω της κερδοσκοπίας των διασωθέντων και ουσιαστικά μη φορολογουμένων, συνεχώς διογκώνεται. Γεγονός που εντείνει με τη σειρά του την ανισότητα, αφού μεταφράζεται, είτε σε μια μακροχρόνια ύφεση, είτε σε ασθενή αναθέρμανση της οικονομίας και ασθενή αύξηση της απασχόλησης ή ακόμη και σε ανάπτυξη χωρίς απασχόληση (jobless growth). Η επιτευχθείσα ανισότητα της ισορροπίας των κοινωνικών δυνάμεων αποδεσμεύει την επενδυτική δραστηριότητα από την ανάγκη

παραγωγικών επενδύσεων, που αν γίνουν, γίνονται είτε σε τομείς υψηλής τεχνολογίας, όπου η εργασία αντικαθίσταται από εφαρμογές της ρομποτικής, είτε γίνονται σε πιο κερδοφόρα σημεία του πλανήτη, είτε επικεντρώνονται στον χρηματοπιστωτικό τομέα με κύριο στόχο την απρόσκοπτη κερδοσκοπική δραστηριότητα. Δραστηριότητα η οποία οδηγεί λογικά στην επόμενη χρηματοπιστωτική κρίση, χωρίς όμως ιδιαίτερη διακινδύνευση, αφού είναι δεδομένο ποιος θα αναλάβει και πάλι το κόστος της, παρά την όποια φλυαρία του πολιτικού προσωπικού περί πολέμου κατά της φοροαποφυγής, περί κατάρρευσης των διεθνών ή ευρωπαϊκών φορολογικών παραδείσων κλπ.

Αν προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τις εξελίξεις, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί την τελευταία τεσσαρακονταετία στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, δηλαδή της απελευθέρωσης των αγορών, και τις επιπτώσεις που έχουν αυτές για τη στάση και τη γενικότερη λειτουργία της πολιτικής εξουσίας και του πολιτικού προσωπικού θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε κάποιες ενδεικτικές εκφάνσεις της σύγχρονης λειτουργίας της πολιτικής.

Εκφάνσεις που χαρακτηρίζουν την ποιοτική αναθεώρηση του ίδιου του δημοκρατικού χαρακτήρα της πολιτικής, ως ιστορικής διαδικασίας εκδημοκρατισμού, σε διαδικασία συρρίκνωσης του πολιτικού. Ποια είναι τα στοιχεία εκείνα ειδικότερα στα οποία εντοπίζεται η αλλαγή της λειτουργίας της πολιτικής τάξης; Στοιχεία τα οποία λανθάνοντα προϋπήρχαν, αλλά η ισορροπία κοινωνικών δυνάμεων είχε αποτρέψει να εκφραστούν ως καθορίζοντα καταλυτικά τη στάση και τις επιλογές του πολιτικού προσωπικού. Ποια είναι δηλαδή τα χαρακτηριστικά που πήρε η αποδέσμευση της πολιτικής πράξης από τις δεσμεύσεις του πολιτικού; Χαρακτηριστικά τα οποία λειτουργούν σωρευτικά υπέρ της διαδικασίας απολυτοποίησης του ιδιωτικού συμφέροντος και επιβολής της ακραίας εκδοχής της αγοράς.

Οικονομική εξουσία και πολιτική

Θα μπορούσαμε να συμπύξουμε τα χαρακτηριστικά αυτά σε 5 εκφάνσεις της σύγχρονης λειτουργίας της πολιτικής, οι οποίες καθορίζουν την ένταξη των λειτουργιών του κράτους στη λογική του παραδείγματος της πολιτικής της ανισότητας, οι οποίες είναι :

- 1) Το κόστος των προεκλογικών εκστρατειών για την ανάδειξη της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας, το οποίο ασφαλώς δεν περιορίζεται στην προεκλογική περίοδο, αφού η κοινωνική αναποτελεσματικότητα της πολιτικής μετατρέπει την άσκηση πολιτικής σε συνεχόμενη προεκλογική εκστρατεία.

Η συνεχώς αυξανόμενη αδυναμία της πολιτικής να σχεδιάσει και να υλοποιήσει πολιτικούς στόχους, η αυξανόμενη υποταγή της στα οικονομικά συμφέροντα της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και η εξ αυτού προερχόμενη έλλειψη εμπιστοσύνης των πολιτών, η οποία οδηγεί στη στάση αποχής και απάθειας απέναντι στις πολιτικές – κομματικές διεργασίες και σε συρρίκνωση του αριθμού των μελών των κομμάτων, καθιστά την προεκλογική διαδικασία, αλλά και την καθημερινότητα (συνεχείς

δημοσκοπήσεις) της πολιτικής εξουσίας πανάκριβη. Οι προεκλογικές εκστρατείες απορροφούν όλο και περισσότερο οικονομικούς πόρους. Για να πείσουν οι υποψήφιοι χρειάζονται όλο και περισσότερα χρήματα για διαφημιστικές καμπάνιες παντός τύπου, τηλεοπτικά / ραδιοφωνικά σποτ, διαφημίσεις στον τύπο, αλλά και για όλο το εύρος της σύγχρονης επικοινωνιακής πολιτικής που επικεντρώνεται στη χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Όσο δηλαδή πιο αναποτελεσματική γίνεται η πολιτική, και συρρικνώνεται σε επικοινωνιακή πολιτική τόσο και περισσότερο κοστίζει. Αυτό το κόστος διαμορφώνει τεράστιες εξαρτήσεις από οικονομικά συμφέροντα – χορηγούς και εξαρτήσεις από τα συγκροτήματα που ελέγχουν τον Τύπο τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης τις μηχανές αναζήτησης κλπ. Συγχρόνως οι συνεχείς δημοσκοπήσεις, κρυφές ή δημόσιες, από τις οποίες εξαρτώνται οι καθημερινές επιλογές της πολιτικής εξουσίας αυξάνουν το καθημερινό κόστος της πολιτικής και την εξάρτηση από τα Μέσα, αφού και ο τρόπος παρουσίασης των αποτελεσμάτων των δημοσκοπήσεων από τα Μέσα είναι καθοριστικός για την καθημερινή εικόνα της πολιτικής εξουσίας και τη διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος.

- 2) Η όλο και μεγαλύτερη σύνδεση της σταδιοδρομίας στο χώρο της πολιτικής, με τη σταδιοδρομία στο χώρο των επιχειρήσεων. Το λεγόμενο σύνδρομο της περιστρεφόμενης πόρτας (revolving doors – syndrome) μεταξύ πολιτικής και επιχειρήσεων ως συγκοινωνούντων δοχείων και η συνεχής εναλλαγή ρόλων στο πλαίσιο αυτό, εντείνει τη συνύφανση των συμφερόντων και στο άμεσο προσωπικό επίπεδο, είτε πρόκειται για στελέχη των εθνικών κυβερνήσεων, είτε για επιτρόπους της Ε.Ε. είτε για ευρωβουλευτές, είτε για υψηλά στελέχη της διοίκησης.
- 3) Η με τα δύο προηγούμενα σημεία συνδεδεμένη έκρηξη της διαφθοράς του πολιτικού προσωπικού, η οποία δεν περιορίζεται πλέον σε κρατικές οντότητες με ασθενή επικράτηση του νεωτερικού εγχειρήματος, αλλά εισχωρεί με άμεσες ή έμμεσες μορφές και στα συστήματα διακυβέρνησης στις προηγμένες δημοκρατίες. Η συνέργεια των σημείων 1 και 2 οδηγεί στη διαπίστωση του Stiglitz, ότι η κορυφή του πολιτικού προσωπικού εντάσσεται πλέον στο πλουσιότερο 1% της κοινωνίας⁴³. Εξέλιξη, η οποία εμβραθύνει τη συνύφανση των συμφερόντων και την ένταξη της πολιτικής ελίτ στην πλουτοκρατική μειοψηφία και στη λογική της σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο, έστω και υπό το πέπλο της τεχνοκρατικής διαχείρισης. Εξέλιξη η οποία δεν περιορίζεται στον κεντροδεξιό χώρο, αλλά αφορά όλο το εύρος του πολιτικού φάσματος.
- 4) Η αποξένωση των πολιτών από το πολιτικό σύστημα και η από αυτή προκύπτουσα αποχή από τις πολιτικές, κομματικές και προεκλογικές διεργασίες, αλλά και από την εκλογική διαδικασία ανάδειξης κοινοβουλίων και κυβερνήσεων, η οποία οδηγεί αντικειμενικά στη μείωση, ή και έκπτωση της νομιμοποίησης της πολιτικής, αλλά και

---

⁴³ Δες και Joseph Stiglitz (2010). Για το θέμα της υποτιθέμενης α-πολιτικής γραφειοκρατίας δες: Juergen Habermas, Im Sog der Technokratie, Edition Suhrkamp, Berlin 2013

στη μετάλλαξη του πολιτικού λόγου και στην έκπτωση της δημόσιας χρήσης του ορθού λόγου, όπως με κωμικοτραγικό τρόπο αναδεικνύουν τα tweets του Trump.

Ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν αποτελεί πλέον ανομολόγητο αντικειμενικό αποτέλεσμα του τρόπου λειτουργίας της οικονομίας, αλλά κηρύσσεται δημόσια ως στόχος της πολιτικής. Πριν από 15-20 χρόνια θα ήταν αδιανόητη η δημόσια καταγγελία των μηχανισμών πρόνοιας ως ανορθολογικών και αντιπαραγωγικών στοιχείων του κρατικού προϋπολογισμού, αν και η κ. Thatcher ήδη από το 1979 ως πρώτη διδάξασα είχε παρουσιάσει αυτή τη θέση ως πεμπτουσία της πολιτικής της.

Χωρίς κανένα ενδιασμό προαναγγέλλεται η περικοπή των κοινωνικών δαπανών ταυτιζόμενη με την ορθολογική διαχείριση της οικονομίας και αυτό όχι μόνον στο πλαίσιο των υποτιθέμενων αναγκαίων πολιτικών λιτότητας λόγω της οικονομικής κρίσης. Η αρχή έγινε από τις κυβερνήσεις Thatcher, αλλά συστηματικοποιήθηκε από τη λεγόμενη συντηρητική επανάσταση του Gingrich και καθορίζει πλέον τον πολιτικό λόγο και τις πολιτικές σκοποθεσίες του ρεπουμπλικανικού κόμματος στις Η.Π.Α. Η αποδοχή της κοινωνικής περιθωριοποίησης ως φυσικού γεγονότος με τη μορφή της αγνόησης όχι μόνο των αναγκών αλλά και της ίδιας της ύπαρξης των περιθωριοποιούμενων στρωμάτων αποτελεί συστατικό στοιχείο του νεοφιλελεύθερου πολιτικού λόγου. Η φορολογία των επιχειρήσεων και των υψηλών εισοδημάτων θεωρείται το κατ' εξοχήν ανορθολογικό εμπόδιο της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ η αποδέσμευση των πλουσιότερων στρωμάτων, αν είναι δυνατόν από κάθε φορολογική επιβάρυνση παρουσιάζεται ως η πεμπτουσία της ελευθερίας και της επικράτησης του ορθολογισμού στην οικονομία ενώ οι κάποιες κεϋνσιανού τύπου προσπάθειες καταπολέμησης της περιθωριοποίησης θεωρούνται ανορθολογικές σοσιαλιστικές ή φασιστικές πρακτικές του παρελθόντος.

Το ίδιο ισχύει και για τις προσπάθειες επαναρύθμισης της οικονομίας. Μόνο η απορύθμιση συμβαδίζει, σύμφωνα με αυτόν τον νεοφιλελεύθερο τεχνοκρατικό λόγο, με τις απαιτήσεις μιας πολιτικής που ανταποκρίνεται στον θεωρούμενο ως καθάρο και απόλυτο ορθολογισμό της αυτορυθμιζόμενης αγοράς. Ο αμερικανικός και ο βρετανικός νεοφιλελευθερισμός αποτελούν την προμετωπίδα αυτής της εξέλιξης, αλλά και στην ηπειρωτική Ευρώπη, ίσως σε πιο ήπια μορφή, η τάση αυτή έχει επικρατήσει. Το αποτέλεσμα είναι ότι η διανεμητική λειτουργία της αγοράς ταυτίζεται όλο και περισσότερο με τη θεωρία του trickle-down (που ήταν το κύριο επιχείρημα της φορολογικής πολιτικής της Thatcher και του Reagan): η συγκέντρωση του πλούτου στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας είναι απαραίτητη για «να στάξουν προς τα κάτω», προς τα υποδεέστερα στρώματα οι πόροι που θα βοηθήσουν έτσι το κοινωνικό σύνολο. Βάσει του σχήματος της κοινωνίας ως κλεψύδρας, που επιδιώκει η πολιτική της ανισότητας, το γενικό συμφέρον δεν υλοποιείται μέσω επεκτατικών πολιτικών, ή πολιτικών διανεμητικής δικαιοσύνης, αλλά η υλοποίησή του -σύμφωνα με αυτή τη θεωρία- θα προκύψει από την όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση του πλούτου.

- 5) Η ίδια η κυνική υποχώρηση της έννοιας της συλλογικότητας και του δημοσίου συμφέροντος στη συνείδηση των υποκειμένων, ως παράπλευρη απώλεια της απομυθοποίησης των παραδοσιακών ιδεολογιών συλλογικής ταυτότητας και της απομάγευσης των παραδοσιακών ιδεολογημάτων ένταξης των υποκειμένων σε προ – ή παρανεωτερικά περιβάλλοντα.

Αυτή η απομυθοποίηση των προνεωτερικών ταυτοτήτων και η απομάγευση του κόσμου, η οποία είχε καθορίσει τη νεωτερική διαδικασία εκκοσμίκευσης και σταδιακής ολοκλήρωσης του πολιτικού, ως της διαδικασίας συγκρότησης της κοινωνίας των ελευθέρων και ίσων, αποκτά ένα άλλο πρόσωπο, από τη στιγμή που συνειδητοποιείται η διαδικασία έκπτωσης του πολιτικού. Η απογοήτευση που δημιουργείται από την εμπειρία της έκπτωσης του δημοκρατικού εγχειρήματος της Νεωτερικότητας οδηγεί στην ανάδειξη της κυνικής στάσης του εγωκεντρισμού, του ωμού ωφελιμισμού και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Χωρίς αυτό να σημαίνει, ότι τα παραδοσιακά, αντινεωτερικά, ανορθολογικά ιδεολογήματα, εθνοκεντρικού ή ρατσιστικού τύπου, δεν είναι έτοιμα να συμπληρώσουν τον οικονομικό εθνικισμό και να νομιμοποιήσουν τις διάφορες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού.

Ο Obama πέτυχε πολλά, αν αναλογισθεί κανείς τη θεμελιακή και έξαλλη αντιπολίτευση που αντιμετώπισε: απαγκίστρωση των ΗΠΑ από το Ιράκ και σε ένα βαθμό και από το Αφγανιστάν (η Συρία μπορεί να θεωρηθεί μάλλον αποτυχία της εξωτερικής πολιτικής Obama και η σημερινή κατάσταση απόδειξη της γελοιότητας των λεονταρισμών του Trump), εκπληκτικό περιορισμό του δημόσιου ελλείμματος, του ρυθμού αύξησης του δημόσιου δανεισμού και της αύξησης του ΑΕΠ την οποία εκμεταλλεύεται σήμερα ο Trump, ενσωμάτωση στο σύστημα περίθαλψης των φτωχότερων στρωμάτων (Obamacare), έλεγχο της επενδυτικής δραστηριότητας των τραπεζών – μετά τη δεύτερη εκλογή του – σχετική αύξηση της φορολογίας των πλουσιότερων στρωμάτων. Όμως οι προσδοκίες ήταν πολύ υψηλές και η ανισότητα παρ' όλες τις προσπάθειες ουσιαστικά έχει αυξηθεί. Γι' αυτούς τους λόγους γνώρισμα των εκλογών του 2016 ήταν περισσότερο η απογοήτευση παρά η ελπίδα για εμβάθυνση των προσπαθειών που είχαν αρχίσει με την Προεδρία Obama, ίσως γιατί ο ίδιος δεν μπορούσε να θέσει για τρίτη φορά υποψηφιότητα.

Η απογοήτευση που οδήγησε σε μεγάλη αποχή των ψηφοφόρων που είχαν υποστηρίξει τον Obama (η Clinton έλαβε περίπου 9 εκ. ψήφους λιγότερους από τον Obama), η ίδια η προσωπικότητα της Clinton που ταυτιζόταν περισσότερο με την κυρίαρχη τάξη ή το «κατεστημένο», η αποστασιοποίηση της αμερικανικής Αριστεράς από τα θεμελιώδη προβλήματα της κοινωνικής ανισότητας και η μετάθεση των προβλημάτων αυτών σε θέματα φυλετικής, εθνοτικής, έμφυλης κλπ. ταυτότητας, όπως υποστήριξε ο Mark Lilla πρόσφατα και είχε προβλέψει ως το κύριο πρόβλημα της Αριστεράς στην Αμερική ήδη

πριν είκοσι χρόνια ο Rorty⁴⁴, αποτέλεσαν το πλαίσιο της προέλασης του ανορθολογισμού. Συγχρόνως α) η ωμή επανεμφάνιση του ρατσισμού ύστερα από 8 χρόνια Προεδρίας του Obama, ο οποίος θεωρήθηκε απειλή απέναντι στη «λευκή υπεροχή» (white supremacy), β) η εμβάθυνση της ανισότητας, γ) το καταστροφικό για μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης τέλος των παραδοσιακών βιομηχανιών που ήταν το προπύργιο της λευκής εργατικής τάξης, αλλά και δ) οι ιδιομορφίες του συστήματος των εκλεκτόρων, οι οποίες εξαφάνισαν την υπεροχή της Clinton κατά 3 εκ. ψήφους έναντι του Trump, έδωσαν τη νίκη και την Προεδρία στην κατ' εξοχήν έκφραση του ανορθολογισμού δηλαδή στον πιο αντιδημοκρατικό υποψήφιο που μπορούσε να υπάρξει στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού συστήματος καθολικής ψηφοφορίας στη δεδομένη πολιτική συγκυρία στις Η.Π.Α. του 2016.

Δεν είναι εδώ ο χώρος για λεπτομερή ανάλυση των εκλογών του 2016. Αυτό που σχηματικά μπορεί να ειπωθεί είναι, ότι η πρώτη πολιτική αντίδραση στην κρίση του 2007/2008 ήταν, θα λέγαμε με «ευρωπαϊκούς» όρους, σοσιαλδημοκρατική ενταγμένη στη λογική της παράδοσης της περιόδου του New Deal.

Η απογοήτευση από αυτήν τη σοσιαλδημοκρατική προοπτική ανέδειξε ως εναλλακτική πολιτική επιλογή τον ανορθολογισμό που όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αποτελεί λανθάνον στοιχείο του αμερικανικού πολιτικού συστήματος με κύρια αναφορά την ρατσιστική υστερία και την ξενοφοβία.

Νομίζω ότι υπό συνθήκες καθολικής ψηφοφορίας δύο είναι οι πιθανές αντιδράσεις του εκλογικού σώματος σε μια κατάσταση βαθύτατης ανισότητας, η οποία αναπαράγεται και διευρύνεται: α) ή ορθολογική – δημοκρατική επιλογή και ως εκ τούτου η σοσιαλδημοκρατικού χαρακτήρα αντίδραση που έχει ως περιεχόμενο πολιτικές αναδιανομής και σχετικοποίησης της κοινωνικής ανισότητας, ή β) η ανορθολογική – αντιδημοκρατική επιλογή, η οποία αποδέχεται τους όρους της ανισότητας παραγνωρίζοντας, ή απωθώντας τις πραγματικές συνθήκες συγκρότησης τους και τον πραγματικό χαρακτήρα τους ανακηρύσσοντας σε αλήθεια πλασματικές αλήθειες που στηρίζονται σε μυθοπλασία, συνωμοσιολογία, επιθετικότητα, ξενοφοβία και αυτοεξαπάτηση.

Στην Αμερική του Trump, τουλάχιστον για τους οπαδούς του, αυτή η παραγνώριση, απώθηση και άρνηση της πραγματικότητας έχει πάρει τόσο καθαρές μορφές ώστε πλέον δημοσίως με κύριο εκφραστή τον λόγο του Προέδρου η «πλασματική ή εναλλακτική αλήθεια»-(Fake News-Alternative Truth) έχει ανακηρυχθεί σε αλήθεια ενώ η πραγματικότητα θεωρείται πλασματική και ψευδής.

---

⁴⁴ Δες και αναλυτικά Mark Lilla, *The Once and Future Liberal*. After Identity Politics, Harper Collins. New York 2017 και Richard Rorty, *Achieving Our Country*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. Οι λεγόμενες πολιτικές της ταυτότητας δεν υπήρχαν ως αναλυτική κατηγορία κατανόησης του πολιτικού κατακερματισμού το 1998. Ο Rorty χρησιμοποιεί τις έννοιες cultural left vs. progressiv left για να εξηγήσει στην αρχή της εμφάνισής του το ουσιαστικά ίδιο φαινόμενο στο οποίο αναφέρεται ο Lilla.

Ουσιαστικά η νεοφιλελεύθερη πολιτική της ανισότητας, θεωρεί μοναδικό μηχανισμό αναδιανομής την αρχή του trickle-down, η οποία στην πράξη σημαίνει την επαναφορά των κοινωνικών σχέσεων της πρωταρχικής συσσώρευσης υπό όρους υπερσυγκεντρωτικού καπιταλισμού. Αυτή η απόλυτη υποταγή της κοινωνίας στη μειοψηφία του πλούτου μπορεί να γίνει αποδεκτή κοινωνικά μόνο μέσω της επικράτησης του ανορθολογισμού. Κατάσταση την οποία επιδεινώνει η πολιτισμική συνθήκη που διαμορφώνουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και οι στρατηγικές επηρεασμού μέσω αυτών. Όπου ο χώρος του διαδικτύου αναδεικνύεται στον κατ' εξοχήν χώρο έκφρασης, διαμόρφωσης και πολλαπλασιασμού του ανορθολογισμού και συγχρόνως το κέντρο των νέων όρων επιτήρησης και ελέγχου.

Στην πράξη είναι αδύνατον να έχει μαζική υποστήριξη μια πολιτική που δημόσια θα αγνοεί το κοινωνικό σύνολο υπέρ του συμφέροντος του 1%. Μόνο η πλασματική πραγματικότητα, οι εναλλακτικές αλήθειες κλπ. μπορούν να μετατρέψουν σε λαϊκή, μαζική και «αντισυστημική» την υποστήριξη των συμφερόντων της πλουτοκρατικής μειοψηφίας. Ο ανορθολογικός λόγος πρέπει να εκφραστεί ως μαζικός και αντισυστημικός εκμεταλλεόμενος όλους τους φόβους, τις ιδεοληψίες και τις πραγματικές υπαρξιακές αγωνίες της κοινωνίας μεταφέροντας τη φαντασίωση της λύσης των προβλημάτων κυριολεκτικά στο πεδίο της παράνοιας.

Αν θεωρήσουμε ότι η Δημοκρατία δεν μπορεί να είναι μόνο τυπική, αλλά πρέπει να είναι και ουσιαστική – υλική διαφορετικά θα πάψει να είναι και τυπική, όπως είχε συμβεί στον Μεσοπόλεμο, τότε η συγκέντρωση του πλούτου, ενώ ακυρώνει ή περιθωριοποιεί ουσιαστικά την κοινωνική συμμετοχή στην αύξηση του προϊόντος, εμπεριέχει και την ίδια την άρση της Δημοκρατίας και ως εκ τούτου του ορθού λόγου, γιατί πολιτικά, υπό όρους καθολικής ψηφοφορίας, μπορεί να επιβληθεί μόνο εν ονόματι του ανορθολογισμού. Ουσιαστικά πρόκειται για τον ανορθολογισμό ως συστημική εκλογίκευση της ανισότητας.

Η θεσμική οργάνωση της Δημοκρατίας και του δημοκρατικού κράτους Δικαίου είναι ο αντίπαλος του πολιτικού ανορθολογισμού. Η «επανάσταση» του Steve Bannon αυτήν είχε και έχει ως στόχο. Το ζητούμενο της πολιτικής επιβεβαίωσης της ανισότητας είναι η Δημοκρατία όχι ως ένα πλέγμα θεσμικών εγγυήσεων και οργάνωσης της ισχύος των αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων και ελευθεριών και των διαδικασιών διαμόρφωσης και υλοποίησης των πολιτικών επιλογών, αλλά ως η πληβειακή και βοναπαρτιστική επιβεβαίωση του ηγέτη και της θέλησής του.

Ασφαλώς πρόκειται για ένα κλασικό φαινόμενο λαϊκισμού. Πρόκειται για την κατασκευή ενός φαντασιακού -υποτίθεται- ομοιογενούς υποκειμένου: λαός, έθνος, λευκή πλειοψηφία κλπ. απέναντι στην κατασκευή ενός υπαρξιακά εχθρικού και επικίνδунου/ύπουλου «Άλλου»: οι εβραίοι, οι εθνικά ή/και φυλετικά άλλοι, το κατεστημένο κλπ. με ταυτόχρονη – υπό συνθήκες Δημοκρατίας/καθολικής ψηφοφορίας - προνομιακή επίκληση και απολυτοποίηση της δημοκρατικής αρχής και άρνηση/καταγγελία της φιλελεύθερης αρχής, εν ονόματι – υποτίθεται – της κοινωνικής αρχής.

Θεμέλιο ωρίμανσης των συνθηκών ανάδυσης αυτού του δεξιού ή αριστερού λαϊκισμού, που εξαρτάται από τις εκάστοτε ιστορικές συγκυρίες, τις τραυματικές ιστορικές εμπειρίες και τη σύνθεση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, είναι η ανισότητα, η συγκέντρωση του πλούτου και η μαζική κοινωνική περιθωριοποίηση που θεμελιώνει υπαρξιακές αγωνίες και αδιέξοδα.

Καταγγέλλοντας το θεσμικό και οργανωτικό πλαίσιο της Δημοκρατίας ως «κατεστημένο» καταγγέλλεται ο ίδιος ο δημοκρατικός πολιτισμός της Νεωτερικότητας, ο οποίος ενοχοποιείται ως ο λόγος περιθωριοποίησης του «πραγματικού» λαού – φορέα της εθνικής ταυτότητας. Ως εκ τούτου δεν καταγγέλλεται η ανισότητα του νεοφιλελεύθερου ανεξέλεγκτου καπιταλισμού, αλλά το δημοκρατικό θεσμικό πλαίσιο τιθάσευσής του. Το παράδοξο αυτής της εξέλιξης είναι ότι η ανισότητα ουσιαστικά διαμορφώνει τους όρους της αποδοχής της από αυτούς που είναι οι χαμένοι της οικονομικοκοινωνικής αναπαραγωγής της.

Η νίκη του Trump στηρίζεται κυριολεκτικά στον ανορθολογισμό. Αυτό όχι μόνο γιατί ο ίδιος είναι προφανώς μια προβληματική, παθολογικά ναρκισσιστική και κοινωνιοπαθής προσωπικότητα, η οποία αδυνατεί να διακρίνει μεταξύ πραγματικότητας και τηλεοπτικής εικόνας και παραμένει στο επίπεδο της ψυχολογικής ανωριμότητας ενός (προβληματικού) εφήβου. Αλλά γιατί είναι παρανοϊκό να είναι αποδεκτό, κάποιος ο οποίος δημοσίως επαίρεται ότι επί 10 χρόνια φοροδιαφεύγει και αρνείται να δημοσιεύσει τις φορολογικές του δηλώσεις, ο οποίος έχει αυξήσει (άγνωστο πόσο, αν και πώς) την περιουσία που κληρονόμησε πουλώντας αέρα, ήτοι το όνομά του το οποίο έγινε γνωστό και μέσω reality-shows στην τηλεόραση και κερδοσκοπώντας μέσω μεσιτικών επιχειρήσεων και καζίνο, ότι θα φροντίσει τα συμφέροντα της (λευκής) εργατικής τάξης επαναφέροντας τις παραγωγικές μονάδες από το εξωτερικό, των οποίων άλλωστε η παραγωγική βάση στηρίζεται πια στην υποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από ρομπότ και τεχνητή νοημοσύνη, ή θέτοντας ανθρακωρυχεία ξανά σε λειτουργία...

Το ανορθολογικό κοινωνικό περιβάλλον, η ενορχηστρωμένη δράση της αντιδραστικής αντιπολίτευσης στον Obama (PACs, παραδοσιακά ακροδεξιά μέσα, αντιδραστικά μέσα κοινωνικής δικτύωσης κλπ), η άρνηση του περιεχομένου της οκταετίας του Obama και ο φόβος των μεσαίων και κατώτερων λευκών κοινωνικών στρωμάτων μπροστά στην απειλή των τεχνολογικών επιπτώσεων της τρίτης και τέταρτης βιομηχανικής επανάστασης στην απασχόληση, σε συνδυασμό με την περιθωριοποίηση παραδοσιακών εργατικών στρωμάτων, αποτελούν τη βάση και το πλαίσιο της επικράτησης του Trump. Όμως η πραγματική δύναμη πίσω από τον Trump (χωρίς αυτό υπό απρόβλεπτες συνθήκες να αποκλείει την αυτονόμηση του ανορθολογισμού, όπως έχει συμβεί κατά το παρελθόν και γνωρίζουμε από την εμπειρία του ευρωπαϊκού Μεσοπολέμου) είναι η πλουτοκρατία και οι εκπρόσωποί της στη Γερουσία και στη Βουλή των Αντιπροσώπων που κυριαρχούν στο Ρεπουμπλικανικό κόμμα.

Ουδείς σχεδόν από το ρεπουμπλικανικό κόμμα, ή την άρχουσα οικονομική τάξη ενοχλείται από τη γελοιότητα της πολιτικής καθημερινότητας που γελοιοποιεί και μακροπρόθεσμα την εικόνα της Αμερικής διεθνώς, όσο υλοποιείται η αλλαγή της φορολογικής κλίμακας υπέρ των εταιρειών και των πλουσιότερων τμημάτων της κοινωνίας, όσο αποδυναμώνονται οι θετικές προσπάθειες του Obama για τη ρύθμιση του τραπεζικού συστήματος (Dodd Frank-Act), όσο αποστεώνεται – παρ’ όλες τις κάποιες αντιδράσεις Ρεπουμπλικανών στη Γερουσία και τη Βουλή των Αντιπροσώπων – το σύστημα περίθαλψης-Affordable Care Act (Obamacare), και ξηλώνεται, τουλάχιστον σε ομοσπονδιακό επίπεδο, η νομοθεσία για την προστασία του περιβάλλοντος. Ήδη ο Dow Jones έχει περάσει τις 25.000 μονάδες έχοντας θετικό αντίκτυπο και στα χρηματιστήρια των «ορθολογικών» Ευρωπαίων, χωρίς όμως τίποτα να εξασφαλίζει τη σταθερότητα της πορείας εάν περατωθεί η πολιτική των χαμηλών επιτοκίων της FED.

Συμπερασματικά καταλήγει κανείς στη διαπίστωση, ότι η θρησκεία, ο εθνικισμός, ο ρατσισμός είναι πάντα ιδανικά ιδεολογήματα κοινωνικής συσσωμάτωσης – στράτευσης, γιατί παράγουν ή / και επικαιροποιούν παρανοϊκά φοβικά είδωλα του – οποιουδήποτε – άλλου ενώ συγχρόνως συγκροτούν παθογενείς ναρκισσιστικές κατασκευές ταυτοτήτων, ώστε να νομιμοποιούνται σχέσεις εξουσίας μέσω θρησκευτικών, εθνικών και ευγονικών μύθων ομοιογενοποίησης και φαντασιακής ταύτισης. Η ανισότητα, υπό συνθήκες καθολικής ψηφοφορίας, δεν είναι δυνατό να διατυπωθεί ως πολιτική στρατηγική και στοχοθεσία της πολιτικής διαχείρισης με απαίτηση μαζικής λαϊκής υποστήριξης. Θα πρέπει μέσω ανορθολογικών αναφορών και (παρ)ερμηνειών της πραγματικότητας να νομιμοποιηθεί και να γίνει αποδεκτή από τα ίδια τα θύματά της ως κάτι άλλο από αυτό που είναι.

Οι πραγματικές απειλές αυτού του εγχειρήματος δεν είναι θεωρητικές. Είναι ουσιαστικότερες, είναι η εμπειρία του Μεσοπολέμου και η απειλητική σκιά του ανορθολογισμού σε ένα κόσμο όπου η Δημοκρατία και το δημοκρατικό Κράτος Δικαίου βρίσκονται υπό συνεχή απειλή, ενώ ολοκληρωτικά χομπσιανής λογικής συστήματα, όπως η Κίνα, παρουσιάζονται ως παράδεισοι οικονομικής αποτελεσματικότητας.

Ουσιαστικά με την Προεδρία Trump βρισκόμαστε μπροστά στην πραγμάτωση μιας πραγματικά μεταμοντέρνας πολιτικής: “Everything goes”. Κάθε εναλλακτική εκδοχή της αλήθειας έχει την ίδια απαίτηση ισχύος αφού κριτήρια ορθότητας δεν υπάρχουν ή δεν γίνονται αποδεκτά. Αποδεκτές γίνονται μόνο ερμηνείες περί του πραγματικού που συνάδουν με τα συμφέροντα ή τις ad hoc αλλαγές στάσης του Προέδρου. Πλασματικά γεγονότα και εναλλακτικές αλήθειες υποκαθιστούν την πραγματικότητα. Ίσως πρόκειται για την πιο απότομη και βίαιη εμφάνιση της μετα-δημοκρατίας με τη μορφή της μετα-αλήθειας.

Στην Ευρώπη οι δυνάμεις του ανορθολογισμού ονομάζονται Le Pen, Wilders, Kuczynski, Petry, Hofer, Strache ή Orban και ο πρώτος και κύριος στόχος τους είναι η καταστροφή του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ο λόγος της δυναμικής ανάδειξής τους

βρίσκεται κυρίως, όπως και το πλαίσιο που διαμόρφωσε τις συνθήκες για το Brexit, στην επικράτηση της ανισότητας και συγκεκριμένα για την ηπειρωτική Ευρώπη στη γερμανική ordoliberal ηγεμονική πολιτική, η οποία κυριάρχησε στην Ευρώπη, κυρίως από τη εποχή της ανάληψης της καγκελαρίας από την Merkel το 2005, χωρίς να βρεθεί ενώπιον μιας εναλλακτικής προοπτικής. Χωρίς να αντιμετωπίσει την πίεση της επιβολής του άλλου παραδείγματος, του παραδείγματος της κεϋνσιανής συναίνεσης. Η μόνη αντίδραση στην γερμανική ηγεμονία και στην ηγεμονική οργάνωση της Ευρώπης στο πλαίσιο της γερμανικής οικονομικής λογικής και λανθάνουσας εθνοκεντρικής αντίληψης, προήλθε και προέρχεται από ένα παραδοσιακό και γνωστό αντιδραστικό πλαίσιο: από την αναβίωση του εθνικισμού και του ρατσισμού με αφορμή τις μεταναστευτικές ροές.

Μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και ρατσισμού η αρχική ιδέα της προοπτικής των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης, αν όντως υπήρξε πραγματικά ο στόχος της διαδικασίας ενοποίησης, φαίνεται να χάνεται.

Η συγκέντρωση της ελπίδας της ευρωπαϊκής ιδέας στην πολιτική Macron, μάλλον δεν αντιμετωπίζει τα μετα-δημοκρατικά αδιέξοδα. Τελικά φαίνεται να είναι η προσπάθεια σύνδεσης-σύνθεσης μίας κάποιας ευρωπαϊκής ιδέας με την αποδοχή της ordoliberal λογικής της κυβέρνησης Merkel που τόσο καθαρά έχει εκφράσει ο υπουργός οικονομικών Schaeuble⁴⁵. Η μετάθεση της πρωτοβουλίας στο επίπεδο του λόγου και της μεταφοράς του κέντρου της επικοινωνιακής πολιτικής από τη Γερμανία στη Γαλλία δεν φαίνεται να αλλάζει πραγματικά ούτε την πραγματική δομή της ασυμμετρίας στην Ευρώπη, ούτε την επικίνδυνη πορεία στην οποία βρίσκεται η Ευρώπη και η ευρωπαϊκή Δημοκρατία ασφαλώς και λόγω του ευρύτερου διεθνούς αντι-δημοκρατικού ή / και μετα-δημοκρατικού περιβάλλοντος⁴⁶.

Αντί επιλόγου

Η αντοχή του νεοφιλελεύθερου παραδείγματος⁴⁷, το οποίο στηρίζεται στη θέση ότι η κοινωνική ανισότητα είναι η μηχανή της οικονομικής ανάπτυξης, της παραγωγικότητας, της ανταγωνιστικότητας και της καινοτομίας είναι πλέον δεδομένη και αυτό παρά τη

---

⁴⁵ Για την συζήτηση περί της «γερμανικής» Ευρώπης, ή της ευρωπαϊκής Γερμανίας και τον ρόλο της Merkel δες α.α. Ulrich Beck, *Das deutsche Europa*, Suhrkamp, Berlin 2013 και Stephan Bierling, *Vormacht wider Willen*, C.H.Beck, Muenchen 2014

⁴⁶ Για την προβληματική των προοπτικών της Δύσης και της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης πρβλ. Heinrich August Winkler, *Zerbricht der Westen? Ueber die gegenwaerige Krise in Europa und Amerika*, C.H.Beck, Muenchen 2017, Claus Offe, *Europa in der Falle*, Edition Suhrkamp, Berlin 2016 και Ivan Krastev, *Europadaemmerung*, Edition Suhrkamp, Berlin 2017

⁴⁷ Δες και Colin Crouch, *The strange Non-Death of Neoliberalisme*, Polity Press, Cambridge 2011. Για την προβληματική της μετα-Δημοκρατίας δες και Colin Crouch, *Post-Democracy*, Wiley, New York 2004 και Dimitris Charalambis, “Das Minky-Moment der Demokratie. Das Irrationale als Systemrationalitaet der Ungleichheit”, στο : D.Charalambis/Ch.Papacharalambous (Hrsg.): *Festschrift fuer Johannes Strangas*, Nomos Verlag/Sakkoulas Publications, Baden-Baden/Athen-Thessaloniki 2017 και Δημήτρης Χαράλαμπος, “Η έννοια του Πολιτικού και της Πολιτικής: Σημαιολογικές αποκλίσεις και συγκλίσεις περιεχομένων”, στο: Α.-Δ.Μεταξάς (επιμ.), *Πολιτική Επιστήμη. Διακλαδική και συγχρονική διερεύνηση της πολιτικής πράξης*, Τόμος VIII “Πολιτική Θεωρία”, σελ.129-157, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2016

χρηματοπιστωτική κρίση του 2007-2008 και τη μετάλλαξή της σε ουσιαστικά μόνιμη και υφέρπουσα δημοσιονομική κρίση.

Συγχρόνως η ηγεμονία του παραδείγματος της ακραίας εκδοχής της αγοράς σημαίνει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τη σταδιακή επιβολή του φαινομένου που έχουμε ονομάσει μετα-δημοκρατία.

Όμως ο κίνδυνος κατά τη γνώμη μου, είναι μεγαλύτερος αυτού που εμφανίζεται στο επίπεδο της πολιτικής καθημερινότητας. Η απειλή έγκειται στο γεγονός ότι εκλείπουν οι συνθήκες που μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οδήγησαν σε μία παγκόσμια τάξη σταθερών ισοτιμιών και σε μία σχετική προβλεψιμότητα των ροών του κεφαλαίου που αποτυπώθηκε στην συμφωνία του Bretton Woods, με καθοριστικό αποτέλεσμα τη διαμόρφωση όρων κεϋνσιανής συναίνεσης ή/και σοσιαλδημοκρατικών συμβολαίων που σχηματικά ονομάζουμε κοινωνικό κράτος.

Η ιστορική στιγμή του τέλους του πολέμου και της αρχής της «χρυσής τριακονταετίας» που ακολούθησε ήταν μοναδική: η εμπειρία των συνθηκών που οδήγησαν στην καταστροφή της οικονομικής κρίσης του 1929-1930, η εμπειρία των καταστροφικών συνεπειών της συνθήκης των Βερσαλλιών για τη Γερμανία και την πορεία της Ευρώπης, η επακόλουθη πολιτική και κοινωνική κρίση του Μεσοπολέμου, η οποία ουσιαστικά κυριάρχησε σε όλον τον μη αγγλοσαξονικό κόσμο, η κατάρρευση της Δημοκρατίας, ο φασισμός, ο ναζισμός, το Ολοκαύτωμα και ο πόλεμος με τα εκατομμύρια των νεκρών του, ήταν το «πάθημα» που για πρώτη φορά στην ιστορία έγινε πολιτικό «μάθημα» για τη θεσμική αναδιοργάνωση των κοινωνικών σχέσεων, των όρων κοινωνικής συνοχής, τον περιορισμό της ανισότητας και τη σχετικοποίηση της ασυμμετρίας των κοινωνικών δυνάμεων.

Συγχρόνως αυτή η εμπειρία του πρόσφατου παρελθόντος συνδυάστηκε και με τη στρατηγική περιορισμού της επέκτασης και της επιρροής του δεύτερου μεγάλου νικητή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, της Σοβιετικής Ένωσης, που έτεινε να οδηγήσει τη Δυτική Ευρώπη σε ασφυξία. Ασφυξία την οποία απέτρεψαν η βορειοατλαντική συμμαχία, στη βάση της στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτικής δύναμης και κυριαρχίας των ΗΠΑ, η ενσωματωτική διάσταση των γιγάντιων επενδυτικών δυνατοτήτων και της απασχόλησης που απαιτούσε η ευρωπαϊκή ανοικοδόμηση στο πλαίσιο της διεθνούς σταθερότητας που εξασφάλισε, τουλάχιστον για τις βιομηχανικές χώρες του μητροπολιτικού κέντρου, η συμφωνία του Bretton Woods και -κυρίως- ο περιορισμός της προπολεμικής κοινωνικής ανισότητας στο πλαίσιο του κεϋνσιανού κοινωνικοοικονομικού παραδείγματος.

Η εμπειρία του παρελθόντος και οι απειλές του τότε παρόντος, αποτέλεσαν ουσιαστικά τις ιστορικά μοναδικές θετικές συνθήκες για τη σχετική έστω αναδιατύπωση και αναδιάρθρωση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των κοινωνικών σχέσεων καθιστώντας το κεϋνσιανό-σοσιαλδημοκρατικό παράδειγμα τη μόνη δυνατή λύση-προοπτική για μία δημοκρατική κοινωνία αλλά και για την συναινετική- ενσωματωτική αναπαραγωγή του καπιταλισμού.

Σήμερα η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική. Το παρελθόν των επιπτώσεων της κρίσης του 1929-1930 σε όλο το εύρος τους και οι κοινωνικές και πολιτικές συνέπειές της στις κοινωνίες του Μεσοπολέμου, ο φασισμός, ο ναζισμός, το Ολοκαύτωμα και ο πόλεμος, είναι πλέον πολύ μακρινό παρελθόν για να επηρεάσουν σημαντικά και καθοριστικά το πολιτικό γίγνεσθαι. Οι γενιές που είχαν άμεση βιωματική ή σχεδόν βιωματική εμπειρία του δεύτερου ευρωπαϊκού τριακονταετούς πολέμου (1914-1945) δεν υπάρχουν πια. Η θεσμική μνήμη υπάρχει ασφαλώς αλλά είναι πολύ ασθενής για να επηρεάσει καταλυτικά τις πολιτικές επιλογές και να αντιδράσει στον ανορθολογισμό.

Συγχρόνως η Σοβιετική Ένωση έχει καταρρεύσει και μαζί της τα αποτελέσματα του II Παγκοσμίου Πολέμου με κύριο στοιχείο την ενοποίηση της Γερμανίας και την ανεξαρτησία των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Μπορεί το ίδιο το γεγονός να είναι θετικό, γιατί έτσι τελείωσε και η δεύτερη μορφή του ολοκληρωτισμού που στιγμάτισε τον 20^ο αιώνα, αλλά αυτό σημαίνει ότι όντως το καπιταλιστικό σύστημα βρίσκεται χωρίς καμία – όποια μορφή κι αν έχει αυτή – πραγματική εναλλακτική λύση. There is no alternative. Όντως δεν υπάρχει ένα πραγματικό εναλλακτικό σύστημα παραγωγής και διανομής για να εμφανιστεί ως εναλλακτική λύση της νεοφιλελεύθερης εκδοχής του καπιταλισμού. Το παρελθόν ως μάθημα έχει σβήσει, το αντίπαλο δέος έχει χαθεί και το παρόν εμφανίζεται ως απόλυτο και μοναδικό ορίζοντας το μέλλον ως αυριανό παρόν. Το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα ως «τέλος της ιστορίας» απαιτεί βίαια τη δικαίωσή του, ακόμη και εκεί που η Νεωτερικότητα αντιμετωπίζει την πολιτισμική της άρνηση μέσα από μια προνεωτερική νοηματοδοσία της πραγματικότητας.

Ίσως εκεί να βρίσκεται και η εξήγηση – απάντηση στο ερώτημα του Colin Crouch γιατί είναι τόσο ανθεκτικό το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα. Γιατί η ιστορική συγκυρία είναι άλλη, γιατί η μετεγκατάσταση της παραγωγής ή / και η ρομποτική, το τέλος της κλασικής βαριάς βιομηχανίας, ο κατακερματισμός της εργατικής τάξης και ό,τι πολύ συνοπτικά αναλύθηκε παραπάνω, έχουν πλέον μεταλλάξει το σύστημα των δύο ανταγωνιστικών πόλων που συγκροτούσαν το κεφάλαιο την περίοδο της πρώτης και της δεύτερης βιομηχανικής επανάστασης. Το έχουν μεταλλάξει σε ένα σύστημα όπου η ασυμμετρία των δυνάμεων είναι αναπόφευκτη και απολύτως άνιση γιατί ουσιαστικά ο δεύτερος πόλος, ο πόλος της εργασίας, ως το δεύτερο καθοριστικό σημείο της κεφαλαιοκρατικής σχέσης δεν υφίσταται πλέον ως αντίπαλο δέος. Πράγμα που καθιστά ακόμη και στρατηγικές πρόληψης αρνητικών συνεπειών μη αναγκαίες, άχρηστες και εξωπραγματικές.

Μήπως τελικά η Δημοκρατία σήμερα λαμβάνει μια μορφή προσομοιωτικής Δημοκρατίας⁴⁸ του υπό συνεχή πολιτικό και ολιγοπωλιακά υπερσυγκεντρωμένο οικονομικό έλεγχο επιτηρούμενου διαδικτύου⁴⁹;

---

⁴⁸ Αναλυτικά για την διάσταση της προσομοιωτικής Δημοκρατίας δες Ingolfur Blühdorn, *Simulative Demokratie. Neue Politik nach der postdemokratischen Wende*, Edition Suhrkamp, Berlin 2013

⁴⁹ Για την ιδιότυπη συγχρονία ελευθερίας της έκφρασης και επιτήρησης και την μοναδική ιστορικά συγκέντρωση ελέγχου στο χώρο του διαδικτύου, όπως και για την οργανική σχέση νεοφιλελεύθερης στροφής, ψηφιακής επανάστασης 3.0 και 4.0 και μεταδημοκρατικής στροφής δες ειδικότερα :

Μετά τη νεοφιλεύθερη και την ψηφιακή στροφή η εικονική πραγματικότητα εμφανίζεται ως ο μόνος χώρος Δημοκρατίας απέναντι στη μετα-δημοκρατική πραγματικότητα της ανισότητας. Ίσως η πορεία προς αυτή την μορφή έκπτωσης της Δημοκρατίας να σημάνει και την ολοκλήρωση της μετα-δημοκρατικής στροφής.

Το τραγικό και απαισιόδοξο ερώτημα που μπορεί να θέσει κανείς είναι απλό :

Μήπως η περίοδος του κοινωνικού κράτους και του κεϋνσιανού συμβολαίου ήταν τελικά ένα ιστορικό διάλειμμα; Μήπως η ισχύς του κεϋνσιανού παραδείγματος ήταν ιστορικά το τυχαίο αποτέλεσμα μίας απόλυτα θετικής γι' αυτό συγκυρίας που δεν υφίσταται πλέον; Μήπως ήταν το αποτέλεσμα της ιστορικά μοναδικής σύμπτωσης πολλαπλών παραγόντων που συνέθεσε μια ιδιοτροπία της ιστορίας ;

Η ανισότητα ήταν το καθοριστικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων τουλάχιστον μέχρι το 1914. Γιατί να μην είναι απλά και πάλι η κυρίαρχη μορφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και των κοινωνικών σχέσεων και μετά το τέλος αυτής της τόσο ειδικής ιστορικής συγκυρίας που εμφανίστηκε το 1945-1950 και σταματά σταδιακά να ισχύει μετά το 1970/1990⁵⁰.

Η προβληματική της ανισότητας ως ειδοποιό στοιχείο του κλασικού φιλελεύθερου και του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού μετά τη στροφή του 1970/90 άρχισε να επιβάλλεται στην επιστημονική και στη δημόσια συζήτηση μετά τη τεράστια διεθνή επιτυχία της μελέτης του Piketty για το κεφάλαιο τον 21ο αιώνα. Παρ' όλες τις αντιρρήσεις που διατύπωσαν κυρίως οι «οργανικοί» (κατά παράφραση της γνωστής διατύπωσης του Gramsci για τους διανοούμενους) οικονομολόγοι και οι θεωρητικοί του παραδείγματος της ακραίας εκδοχής της αγοράς, η πραγματικότητα της καλπάζουσας ανισότητας είναι πλέον τόσο προφανής και τα στοιχεία τόσο αδυσώπητα που ακόμη και το ΔΝΤ εμφανίζεται να θεωρεί, ότι η

Μαρίνα Ρήγου, *Από την ψηφιακή επανάσταση στην ψηφιακή επιτήρηση. Νέα Μέσα, δημοσιότητα και πολιτική*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2014, Evgeny Morozov, *Smartere neue Welt. Digitale Technik und die Freiheit des Menschen*, Karl Blessing Verlag, 2013 και Jakob Augstein (Hrsg.), *Reclaim Autonomy. Selbstermächtigung in der digitalen Weltordnung*, Edition Suhrkamp, Berlin 2017 κυρίως τα άρθρα των Evgeny Morozov (σελ. 99-119) και Hoffmann-Riem (σελ. 122-139)

⁵⁰ Ο Scheidel προχωρεί ακόμη περισσότερο και υποστηρίζει, ότι η βαθύτατη ανισότητα είναι μόνιμο στοιχείο της ανθρώπινης συμβίωσης από την εμφάνιση του πολιτισμού μέχρι σήμερα. Θεωρεί δηλαδή την ανισότητα περίπου ως μια ανθρωπολογική σταθερά που διακόπτεται μόνο λόγω καταστροφών, ή άσκησης μεγάλης βίας (πόλεμοι, επαναστάσεις, κατάρρευση κρατών, λιμοί). Όμως η μη αναγνώριση της ιστορικά και γνωσιοθεωρητικά ειδοποιού διαφοράς που καθιστά καθοριστικά διακριτή τη Νεωτερικότητα μέσω της έννοιας του αυτοκαθοριζόμενου, αυτόνομου ατομικού υποκειμένου και της μέσω αυτού απομάγευσης του κόσμου και της ανάδειξης της νεωτερικής αντίληψης-νοηματοδότησης της κοινωνίας και του πολιτικού, θεωρώ ότι σχετικοποιεί ουσιαστικά την υπόθεση του Scheidel και δικαιώνει τις μελέτες που επικεντρώνονται στην ανάλυση της νέας κοινωνικής διαστρωμάτωσης από την αυγή της Νεωτερικότητας και μετά και ειδικότερα από την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης και μετά. Άλλωστε μόνο τα ελεύθερα και ίσα ατομικά υποκείμενα της Νεωτερικότητας έχουν την προοπτική της χειραφέτησης από την προνεωτερική προκαθορισμένη ένταξη στην ιεραρχική πυραμίδα της θεικής βούλησης και ευταξίας και μπορούν πραγματικά να απαιτήσουν μια κοινωνία ελευθερίας και ισότητας δικαιωμάτων. Πρβλ. α.α. για τις μορφές της ανισότητας στην προβιομηχανική, στη βιομηχανική και στην εποχή της παγκοσμιοποίησης : Daniel Cohen, *Η εφημερία του κακού*, Πόλις, Αθήνα 2010. Δες αναλυτικά : Walter Scheidel, *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*, Princeton University Press, Princeton and Oxford 2017.

ανισότητα σε εθνική και σε παγκόσμια κλίμακα αποτελεί σήμερα το μεγαλύτερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πρόβλημα. Προφανώς έχουμε μια επιστροφή στις συνθήκες κοινωνικής ανισότητας πριν από το 1914, οι οποίες αμβλύνονται μόνο λόγω της-ακόμη-ύπαρξης κοινωνικών δικτύων ασφαλείας που ήταν τότε ανύπαρκτα. Παρά όμως αυτές τις διαπιστώσεις, που δεν συμπληρώνονται ποτέ από πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας και ανισότητας, αλλά παραμένουν στο στάδιο της καταγγελίας του φαινομένου και της έκφρασης προθέσεων για τον έλεγχο των φορολογικών παραδείσων μέσα και έξω από την Ευρώπη, η ανισότητα διευρύνεται. Διευρύνεται ακόμη και υπό συνθήκες σχετικής οικονομικής ανάπτυξης, λόγω της άνισης κατανομής του αποτελέσματος της αύξησης των εθνικών ΑΕΠ και της παγκόσμιας οικονομίας, αφού το ποσοστό συσσώρευσης πλούτου-υπό όρους απουσίας πολιτικών τιθάσευσης της βίας της αγοράς- είναι πάντοτε μεγαλύτερο από το ποσοστό της οικονομικής ανάπτυξης, άρα η όποια αναδιανομή, αν υπάρχει, είναι κραυγαλέα άνιση. Αυτή η διαπίστωση της διεύρυνσης της ανισότητας με οδηγεί λογικά στη διατύπωση της υπόθεσης, ότι η ανισότητα και η συνεχής διεύρυνσή της είναι καθοριστικό στοιχείο του καπιταλισμού και μόνο η συγχρονική σύμπτωση εξαιρετικών ιστορικών συγκυριών την απέτρεψε για μια τριακονταετία-τεσσαρακονταετία μετά τον II Παγκόσμιο Πόλεμο. Συγχρονική σύμπτωση η οποία σήμερα έχει εκλείψει.

Ο ανορθολογισμός ίσως είναι τελικά και ο καταλύτης της αποδοχής αυτής της ανισότητας από αυτούς, οι οποίοι ως κοινωνική πλειοψηφία την έχουν υποστεί και καλούνται και πάλι να την υποστούν.

Αλλά με αυτές τις σκέψεις ανοίγει ένα νέο κεφάλαιο το οποίο δεν είναι δυνατόν να εξεταστεί εδώ.